

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum VII, Nr. 4 (26), Serie nouă, septembrie-noiembrie 2019

Revista POLIS
©Facultatea de Științe Politice și Administrative
Universitatea „Petre Andrei” din Iași
ISSN 12219762

SUMAR

EDITORIAL	5
Evoluția relațiilor diplomatice în domeniul militar dintre SUA și UE în mandatul lui Donald Trump Paul Emanuel ȚAP	
UNIUNEA EUROPEANĂ LA RĂSCRUCE. PROVOCĂRI, OPORTUNITĂȚI, AȘTEPTĂRI	29
L'Europa Sociale di Delors e la querelle con la Thatcher Lorenzo SCARCELLI	29
„Dezvoltare acasă” și „casă a dezvoltării”. Interferențe afro-europene Diana Sfetlana STOICA	47
The Metamorphoses of Political Myths in Central and Eastern Europe in the Contemporan Period Olga BURDILA	63
INTERVIU	71
Aurelian Giugăl: Capitalismul nu are nevoie de democrație pentru a funcționa eficient Emanuel COPILAȘ	71
VARIA	77
Capital, tehnică, hegemonie. O reevaluare a filozofiei politice a lui Claude Karnoouh Emanuel COPILAȘ	77
Explorarea universului carceral. Aspecte de etică și deontologie academică Vladimir-Adrian COSTEA	99
RECENZII	115
Mark Bourrie, <i>ISIS. Jocul morții. Martiri, asasinat și fascinație</i> Andreea-Nicoleta SAVA	115

Probleme de stânga, politici de dreapta. În căutarea unei agende sociale pentru România (Mihail Caradaică, Victoria Stoiciu, coord., <i>Stânga și agenda socială a României</i>)	123
Emanuel COPILAȘ	
Modernitatea tendențială. O introducere (Constantin Schifirneț, <i>Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății</i>)	131
Emanuel COPILAȘ	
Note despre autori	135
Instrucțiuni pentru autori	139
Instructions to authors	142

EDITORIAL

Evoluția relațiilor diplomatice în domeniul militar dintre SUA și UE în mandatul lui Donald Trump

Paul Emanuel ȚAP

Abstract: *This article aims to analyze the evolution of diplomatic relations between US and EU in the military and defence dimension after the beginning of the president Donald J. Trump term. In the last years the statements of the american president have begun to be increasingly contradictory and different from the EU's interests. He promoted a number of new guidelines that influenced american foreign policy and he said that the motto of the american foreign and domestic policy will be „America First”. The EU has begun to no longer see the US as an undeniable ally and has begun to promote a series of policies aimed at improving European cooperation in the military sector in order to become more independent and autonomous to the US in the military field. This study is based on the process tracing research methodology and this paper attempts to provide an answer to the research question: how the US-EU diplomatic relations evolved in the military dimension after the 2016 elections? This article focuses on the component of NATO and to the possibility of creating an European Common Army, this hypothesis has been influenced by the controversial statements and the new guidelines of the american foreign policy. So, the cooperation in the military field between US and EU in the last years can be described as a strained cooperation more than a friendly one.*

Keywords: *bilateral relations, diplomacy, military dimension, USA, EU.*

Introducere

Studiul relațiilor internaționale a fascinat, fascinează și cu siguranță va continua să fascineze publicul din întreaga lume, indiferent că ne referim la simple persoane pasionate de asemenea problematici sau la specialiștii din domeniu. Relațiile diplomatice au fost și continuă să fie studiate din toate perspectivele posi-

bile pentru a se evidenția rolul și implicațiile acestora în ceea ce privește evoluțiile și gestionarea mediului de securitate global, indiferent de dimensiunea vizată¹. Există numeroase studii care se preocupă de studierea relațiilor diplomatice dintre diferite entități. Spre exemplu, unele accentuează cooperarea Uniunii Europene (UE) cu statele submediteraneene în ceea ce privește gestionarea acelor

aspecte care atentează la securitatea multidimensională a acestora². Altele se axează pe problematica relațiilor dintre UE și statele de la periferia estică a continentului european³ sau pe studierea relațiilor bilaterale dintr-o organizație internațională de securitate care este formată din mai multe state membre și Rusia⁴.

Deși multe analize au investigat evoluțiile relațiilor diplomatice dintre SUA și UE, studiul de față dorește să completeze un gol în cadrul literaturii de specialitate. S-au realizat foarte puține studii despre modul în care au evoluat relațiile diplomatice dintre SUA și UE în ceea ce privește dimensiunea militară odată cu debutul mandatului prezidențial al lui Donald J. Trump. Acest articol își propune să răspundă următoarei întrebări de cercetare: cum au evoluat relațiile diplomatice dintre SUA și UE pe dimensiunea militară după alegerile din 2016?

Articolul este realizat prin utilizarea metodei de cercetare denumită *process tracing*, ce vizează nu doar oferirea unei perspective descriptive cu privire la un anumit eveniment, fapt sau acțiune, ci dorește să explice de ce și cum s-a ajuns la acel eveniment și care sunt evoluțiile potențiale ale acestuia.

Perioada de timp analizată în cadrul acestui studiu vizează intervalul temporal dintre debutul mandatului prezidențial al lui Trump (ianuarie 2017) și mai 2019. Datele utilizate sunt atât informații primare, precum site-uri de știri internaționale, documente emise de diferite instituții,

declarații de presă ale diferiților oficiali și decidenți politici, cât și secundare, din literatura de specialitate.

În ceea ce privește selecția cazurilor, studiul se axează pe relațiile militare dintre SUA și UE, elementele specifice din cadrul acestora fiind evidențiate de relațiile din cadrul NATO, apariția unor organisme permanente de cooperare militară și de apărare la nivelul UE, precum PESCO sau o Armată Comună Europeană.

Relevanța subiectului este evidențiată atât de importanța globală a parteneriatului diplomatic bilateral dintre SUA și UE, care influențează mediul global de securitate în ansamblu, cât și de debutul mandatului prezidențial al lui Trump, care prin tendințele politice pe care le promovează pune sub semnul întrebării stabilitatea parteneriatului SUA-UE.

Articolul este structurat în patru secțiuni. Prima oferă o serie de definiții cu privire la ce înseamnă diplomația și relațiile diplomatice în ansamblu. De asemenea, se face o scurtă trecere în revistă a modului în care au evoluat relațiile dintre SUA și UE, fiind evidențiată dimensiunea care urmează să fie analizată în cadrul studiului.

A doua secțiune prezintă aspecte legate de selecția cazurilor, importanța relațiilor dintre un stat și o organizație internațională, metoda de analiză și tipul de date utilizate, iar a treia secțiune analizează modul în care au evoluat relațiile militare dintre SUA și UE odată cu debutul mandatului prezidențial al lui Trump,

accentul punându-se pe componenta NATO și tensiunile SUA-UE.

Concluziile rezumă principalele rezultate și pune în discuție direcțiile ulterioare de cercetare.

Relațiile diplomatice

Conceptul de *diplomație* provine din franțuzescul *diploma*, care la rândul său își are originile în greaca veche, format din *diplo* („îndoit” sau „împăturit în două”) și sufixul *ma* („obiect”). În trecut, permisele de călătorie, dar și documentele prin care prinții acordau diferite favoruri erau caracterizate de utilizarea acestui concept. Ulterior, termenul a început să se extindă la toate documentele oficiale emise de cancelarii, dar și la acordurile dintre suverani. Diplomația a început să devină un echivalent al relațiilor interstatale. În Franța secolului al XVIII-lea, termenul *diplomate* desemna o persoană care era autorizată să negocieze în numele statului⁵.

Diplomația poate fi definită ca fiind „utilizarea inteligenței și a tactului care să conducă la concretizarea relațiilor dintre guvernele statelor independente, extinse ulterior spre reacțiile statelor vasale sau conducerea afacerilor dintre state prin utilizarea mijloacelor pașnice”⁶. Pentru Harold Nicolson, diplomat englez al secolului trecut, diplomația reprezintă „procesul și mașinăria prin care (...) se efectuează negocierile”⁷, iar pentru teoreticianul James Der Derian „diplomația devine o mediere între persoane, grupuri sau entități”⁸.

Diplomația clasică „este practică de un personal calificat într-un sistem de norme, iar obiectivele majore țin de interesul național, de securitatea și stabilitatea unui stat, de întreținerea alianțelor existente, de crearea unora noi și de intrarea în parteneriate ce respectă suveranitatea și obiectivele de politică externă ale țării respective”⁹. Trebuie să evidențiem faptul că diplomația poate să fie bilaterală, multilaterală, publică sau de navetă, în funcție de interesele părților aflate în procesul de negociere.

Diplomația bilaterală „descrie, în general, negocierile purtate între două guverne ale statelor suverane”¹⁰, dar și negocierile dintre un guvern și un actor non-statal. Diplomația multilaterală „reprezintă totalitatea mecanismelor de relaționare între entitățile Comunității Internaționale, negocierile fiind purtate între mai multe grupuri guvernamentale, care se realizează în cadrul unei Organizații Internaționale”¹¹. Diplomația publică „acționează pentru influențarea atitudinilor publice asupra formării și exercitării politicii externe. Ea urmărește interacțiunea dintre țări și cetățenii lor, schimbul de opinii și dezvoltarea multiculturalismului”¹². Diplomația de navetă sau, în limbaj anglo-saxon, *shuttle diplomacy*, are ca principal scop acela de a „favoriza crearea unui cadru propice pentru demararea negocierilor care să conducă la obținerea unui acord de încetare a focului. Diplomația de navetă implică un emisar care are ca principal scop acela de a media părțile aflate în conflict”¹³. Având în vedere cele

prezentate mai sus, relațiile diplomatice pot fi explicate și ca „o serie de relații interumane care necesită mediere, iar mediatorii poartă numele de diplomați”¹⁴.

Relațiile diplomatice dintre state vizează în principal cele cinci dimensiuni ale securității, și anume „dimensiunea politică (stabilitatea organizațională, ordinea socială și securitatea politică), dimensiunea militară (capacitățile militare ofensive și defensive care să asigure securitatea internă și externă a statelor), dimensiunea economică (stabilitatea relațiilor comerciale globale și a piețelor), dimensiunea societală (securitatea culturii și a popoarelor din punct de vedere identitar și social) și dimensiunea mediului înconjurător (combateră provocărilor la adresa securității mediului înconjurător)”¹⁵.

Putem menționa nenumărate exemple de relații diplomatice între statele suverane ale Comunității Internaționale care s-au concretizat de-a lungul timpului în funcție de natura și scopul pe care le-au avut, dar vom enumera doar o parte dintre acestea. Astfel, au existat relații diplomatice care vizau multiple dimensiuni și domenii de interes între SUA și „Israel, Arabia Saudită, Franța, Germania, Marea Britanie, Rusia, China, Africa de Sud, Brazilia”¹⁶ și multe altele. De asemenea, trebuie să menționăm și faptul că relațiile dintre statele membre ale unor Organizații Internaționale, cum ar fi ONU, ASEAN, BRICS, NATO, OPEC, G8, OSCE, FMI, OMC, G20 sau UE, au un rol esențial în ceea ce privește

asigurarea securității și păcii internaționale, dar și progresul economic, tehnologic, militar, asigurarea respectării drepturilor și libertăților omului și protecția mediului, aceste aspecte neputând fi atinse fără o bună colaborare între membrii organizațiilor.

UE joacă un rol esențial în ceea ce privește „dezvoltarea relațiilor diplomatice internaționale, promovarea drepturilor omului, relațiile comerciale, dezvoltarea internațională și sprijinul umanitar, dar și cooperarea cu organizațiile multilaterale”¹⁷. Societatea europeană e guvernată de „pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați”¹⁸, iar particularitatea sa este evidențiată de complexitatea structurală a acesteia, care cuprinde atât „instituții și actori politici, cât și acorduri și procese decizionale pe care nu le regăsim la nivelul altor organizații internaționale”¹⁹.

Relațiile SUA-UE

Relațiile transatlantice (SUA-UE) pot fi împărțite în trei etape principale. Prima etapă este cuprinsă între sfârșitul anilor '40 și durează până spre sfârșitul Războiului Rece, a doua etapă este cuprinsă între perioada anilor 1989-2001, iar cea de-a treia este reprezentată de perioada post-septembrie 2001 până în contemporaneitate. După anul 1947, relațiile diplomatice dintre SUA și UE au fost caracterizate atât de implicarea și sprijinul pe care SUA le-au oferit statelor europene cu privire la ajutoarele financiare ce aveau să susțină

reconstrucția post-conflictuală a Europei de Vest, cât și de consolidarea și instituționalizarea NATO, care avea să devină cea mai importantă organizație transatlantică de apărare colectivă și asistență mutuală pe plan militar²⁰.

Încheierea confruntărilor cu URSS a însemnat pentru SUA faptul că avea mai multă „libertate față de consolidarea aranjamentelor sale externe, și anume dezvoltarea din ce în ce mai puternică a relațiilor diplomatice cu UE. După 1991, UE apare ca o nouă forță internațională, care va reprezenta prima mare amenințare la adresa hegemoniei sistemice unipolare a SUA, iar acestea din urmă vor adopta o serie de măsuri bazate pe forță, pentru a-și consolida poziția de hegemon global, mai ales în ceea ce privește gestionarea crizelor post Războiul Rece”²¹. Astfel, SUA încep să se concentreze din ce în ce mai puternic pe consolidarea cooperării și a dezvoltării relațiilor diplomatice cu UE, „din două considerente principale, și anume faptul că UE reprezenta singura contra-greutate economică și politică a SUA, evidențiindu-se astfel titlul de potențial rival hegemonic, cel de-al doilea considerent fiind marcat de similaritatea valorilor și idealurilor promovate și urmărite de cele două entități politice”²².

În perioada post Războiul Rece, relațiile diplomatice dintre SUA și UE au fost caracterizate de gestionarea noilor riscuri, pericole, vulnerabilități și amenințări la adresa securității globale, materializate sub forma „terorismului internațional,

proliferarea armamentului de distrugere în masă, gestionarea problemelor sociale, politice, economice sau militare materializate în interiorul așa-numitelor *state eșuate* sau a diferitelor conflictele regionale, lupta împotriva *rogue states*, promovarea drepturilor omului, dezvoltarea economică, măsurată prin intermediul globalizării, dezvoltarea sistemelor educaționale, protecția mediului, soluționarea sărăciei și inegalității sociale mondiale. Deși se observă cât se poate de clar o similaritate între valorile și idealurile promovate de SUA și UE, ideile SUA cu privire la gestionarea anumitor probleme de securitate globală au fost uneori contestate sau divergente față de cele promovate de UE”²³.

După anul 2001, relațiile diplomatice dintre SUA și UE au fost caracterizate de materializarea unei noi agende comune influențate de atentatele din septembrie 2001. Războiul împotriva terorii „inițiat și condus de SUA, care și-au mărit bugetul alocat apărării, a marcat o perioadă de unitate internațională axată pe Afganistan în ceea ce privește combaterea terorismului. Treptat, SUA au dezvoltat o abordare unilaterală a agendei, acest aspect cauzând materializarea unor tensiuni și divergențe de opinii în interiorul statelor aliate. Unele state din cadrul UE au început să promoveze politici de securitate internă și externă, dar și de combatere a terorismului, diferite, marcându-se distincția clară între *Războiul împotriva terorii* promovat de SUA vs *Lupta împotriva terorii*

promovată de UE. Este de menționat faptul că UE reprezenta singura putere care să influențeze deciziile Washingtonului”²⁴.

În urma Summit-ului SUA-UE din iunie 2006, s-au trasat liniile directoare care să ghideze viitorul relațiilor bilaterale dintre SUA și UE, evidențiindu-se patru aspecte generale, și anume cooperarea în domeniul politicii externe și gestionarea colectivă a problemelor din cadrul Orientului Mijlociu, confruntarea și rezolvarea colectivă a problemelor globale, securitatea energetică, respectiv problemele economice și comerciale. Astfel, utilizarea exclusivă a forței militare a reprezentat o confirmare a faptului că gestionarea problemelor din Orientul Mijlociu (de exemplu, Liban, 2006) trebuie să combine atât elementele de forță militară americană, cât și componentele soft ale puterii UE”²⁵.

Astfel, SUA și UE împărtășesc „obiective similare cu privire la problemele globale, iar relațiile diplomatice dintre cele două continuă să fie cele mai puternice, comprehensive și importante strategic din lume, datorită cooperării lor la toate nivelurile și dimensiunile”²⁶, dar cu toate acestea „sunt din ce în ce mai incapabile să ajungă la un acord cu privire la modul în care trebuie gestionate problemele globale. UE promovează acorduri multilaterale, iar SUA încep din ce în ce mai mult să se opună acestora dacă nu se vor asigura interesele SUA în cadrul acordului final”²⁷.

Dimensiunea de analiză a studiului

Relațiile diplomatice dintre SUA și UE au fost prezentate în cadrul literaturii de specialitate din perspectiva analizării multiplelor dimensiuni care conferă coerență relațiilor bilaterale dintre acestea. Literatura de specialitate s-a preocupat de analiza dimensiunilor economice, politice, sociale, militare, de mediu, dar și de cooperarea dintre SUA și UE în ceea ce privește atingerea idealurilor de securitate internă și externă a statelor.

În cadrul analizei ne vom axa pe relațiile diplomatice dintre SUA și UE în perioada de după alegerile din 2016, care coincide cu debutul mandatului prezidențial al lui Trump, rezumându-ne la o singură dimensiune. Vom analiza modul în care au evoluat relațiile diplomatice dintre cele două blocuri politico-militare, axându-ne pe dimensiunea militară și de apărare a acestora, evidențiind cooperarea militară din interiorul NATO, dar și posibilitatea cristalizării unor organisme de securitate proprii la nivelul UE, prin care să se demonstreze o oarecare autonomie și lipsa de dependență a continentului european în materie de apărare față de SUA. Interesul pentru analiza relațiilor diplomatice dintre SUA și UE din perspectiva dimensiunii militare este marcat de faptul că cele două entități politice reprezintă la nivel global două forțe care, în urma acordurilor și tratatelor multilaterale asumate bilateral, dețin capacitatea de a influența asigurarea păcii și

securității internaționale la toate nivelurile, în ciuda anumitor controverse și divergențe de opinii dintre acestea.

Metodologia cercetării

Această secțiune explică de ce am ales să analizăm relațiile diplomatice dintre SUA și UE din perioada post-2016, de ce sunt atât de importante la nivelul Comunității Internaționale și care este importanța consolidării relațiilor dintre un stat și o organizație internațională, urmând o descriere a metodei de analiză utilizată în cadrul studiului, respectiv tipul, sursa și mijloacele de colectare a datelor care vor sta la baza analizei noastre.

Selecția cazurilor

Acest studiu analizează relațiile diplomatice dintre SUA și UE în perioada de după debutul mandatului prezidențial al lui Trump. Parteneriatul SUA-UE este foarte important la nivelul Sistemului Internațional, deoarece SUA și UE, ca entități individuale, joacă un rol extrem de important în asigurarea securității internaționale. Chiar dacă odată cu debutul mandatului prezidențial al președintelui Trump au început să se materializeze din ce în ce mai puternic o serie de tensiuni și divergențe între cele două entități, parteneriatul SUA-UE continuă să reprezinte „o ancoră a ordinii economice, politice și de securitate mondială”²⁸.

Am decis să analizăm relațiile diplomatice dintre SUA și UE în perioada de după alegerile din 2016 deoarece aceasta este una a controver-

selor. Alegerea președintelui Trump a însemnat debutul unor serii de divergențe de opinii în ceea ce privește adoptarea și implementarea anumitor politici care să vizeze gestionarea și rezolvarea problemelor globale legate de dimensiunile economice, politice, militare, societale sau de mediu.

Relațiile dintre un stat și o organizație internațională

Relațiile diplomatice dintre un stat și o organizație internațională sunt foarte importante deoarece una dintre principalele forme „de organizare a relațiilor internaționale poate fi reprezentată de instituțiile și organizațiile internaționale, indiferent dacă acestea sunt comerciale, diplomatice, de securitate sau multilaterale”²⁹.

NATO, de exemplu, joacă un rol major în ceea ce privește „gestionarea crizelor internaționale, menținerea păcii, relațiile cu Rusia, consolidarea relațiilor transatlantice, susținerea contribuțiilor naționale la structura totală a capacităților convenționale, ofensive și defensive la nivelul statelor membre NATO, în perioade de crize sau războaie, susținând totodată realizarea obiectivelor de securitate și pace internațională”³⁰. În plus, NATO și ONU joacă un rol crucial în ceea ce privește organizarea și demararea operațiunilor de menținere sau impunere a păcii, care reprezintă o serie de „misiuni bazate pe intervenții militare în cadrul unor anumite state, cu scopul explicit de a menține și restabili pacea și securitatea internațională, regională sau

locală prin încheierea unui conflict violent din acel stat”³¹.

Din cele expuse mai sus se poate observa importanța pe care organizațiile internaționale o au la nivel internațional. Astfel, structura, rolul și implicațiile pe care Uniunea Europeană le are la nivelul Comunității Internaționale fac din această organizație un actor internațional responsabil, cu care se pot concretiza o serie de parteneriate și relații diplomatice care să contribuie la dinamica politicilor internaționale care vizează promovarea principiilor democratice și ale statului de drept.

Metoda de analiză utilizată

Științele politice se află într-o perioadă de inovare majoră în ceea ce privește „refacerea și îmbunătățirea instrumentelor de analiză calitativă și în special a acelor instrumente de inferență causală care au reprezentat motivația principală dezvoltării *process tracing* sau a metodei de urmărire a unui proces”³². Metoda de urmărire a unui proces (*process tracing*) reprezintă „un instrument fundamental al analizei calitative, prin intermediul căruia se poate realiza un proces de cercetare calitativă, dar și cantitativă. Acesta poate fi definit ca o inovație majoră din cadrul științelor politice care să asigure înlăturarea scepticismului cu privire la calitatea pe care o are o anumită analiză”³³.

Alte definiții din cadrul literaturii de specialitate explică metoda de urmărire a unui proces ca fiind „o metodă de cercetare care este utili-

zată cu scopul de a urmări mecanismele cauzale, utilizând o analiză empirică detaliată, în cadrul unui studiu de caz, care să reliefeze modul în care se desfășoară un proces causal”³⁴.

Urmărirea proceselor implică „analizarea aprofundată a unui singur caz, spre exemplu, o intervenție, un proiect, o țară, o organizație, un individ sau relațiile dintre anumite entități. *Process tracing*-ul trebuie să includă efectul supus investigării, cauza ipotetică și procesele, respectiv evenimentele ce se leagă de ipoteză și efectul urmărit. Efectul supus investigării ar putea fi un rezultat sau un impact, cauza ipotetică, o interacțiune sau o intervenție, iar procesele și evenimentele sunt cele care leagă ipoteza și efectele”³⁵.

Astfel, metoda de analiză *process tracing* sau cea a urmăririi proceselor reprezintă una dintre „cele mai valoroase instrumente metodologice din cadrul științelor sociale”³⁶.

Tipul de date utilizate

Datele și informațiile pe care le vom analiza în cadrul studiului nostru vor fi atât date primare, neprelucrate (discursuri, știri neprelucrate, documente oficiale), cât și date secundare (articole, studii, cărți). În principal acestea vor fi preluate din surse online, respectiv anumite site-uri de știri internaționale sau site-urile instituțiilor oficiale, precum cele ale UE, ale Parlamentului European, ale Departamentului de Stat al SUA etc.

Datele și informațiile vor fi culese și analizate progresiv, în conformitate

cu evenimentele care au loc la ora actuală, analizând și anumite informații de la începutul mandatului Trump și noile reorientări ale politicilor SUA-UE.

Datele pe care le-am utilizat în cadrul secțiunii a treia au fost colectate din surse online, respectiv anumite site-uri de știri internaționale, centre de analiză a relațiilor internaționale și politică externă, respectiv anumite site-uri oficiale ale unor diferite instituții. Site-urile pe care le-am utilizat sunt: *The Globalist, Carnegie Europe, Express, Euractiv, Defense One, Politico, ABC News, USA Today, Foreign Policy, AA (Anadolu Agency), BBC News, Forbes, Newsweek, Quartz, Bloomberg, US Department of Defense, E-International Relations, NATO, Center for European Reform, Council of Foreign Relations*. Datele pe care le-am colectat și pe care le-am utilizat în cadrul acestei secțiuni au fost colectate din intervalul de timp cuprins între iulie 2016 și aprilie 2019.

Dimensiunea militară a relațiilor diplomatice SUA-UE (2016-2019)

În cadrul acestei secțiuni ne vom axa pe analiza relațiilor SUA-UE în domeniul cooperării militare. Odată cu debutul mandatului președintelui Trump, relațiile bilaterale SUA-UE au început să devină din ce în ce mai instabile, ambele entități începând să promoveze o serie de planuri și politici prin care parteneriatul istoric pare să se dezîn-

tegreze. UE manifestă tendințe din ce în ce mai unitare și autonome față de politicile SUA, iar politica externă promovată de administrația prezidențială americană tinde să se îndrepte mai mult spre consolidarea anumitor relații bilaterale decât pe abordarea și rezolvarea multilaterală a problemelor globale. Acest parteneriat bilateral caracterizat prin distanțarea dintre cei doi parteneri începe să se resimtă pe planul cooperării militare, care se realizează în mare parte prin intermediul NATO. Politica externă promovată de Trump a ridicat o serie de semne de întrebare cu privire la angajamentul SUA în cadrul acesteia, dar și materializarea unor îngrijorări din partea UE cu privire la sprijinul militar pe care SUA l-ar oferi în cazul în care UE s-ar confrunta cu o serie de pericole de securitate.

Analiza va reliefa direcțiile discursurilor oficialilor SUA-UE din perioada iulie 2016 – martie 2019, respectiv felul în care au fost influențate relațiile militare dintre cele două entități. În cadrul acestei secțiuni sunt prezentate și analizate acele aspecte care vizează cooperarea statelor din cadrul NATO, percepțiile președintelui Trump cu privire la această organizație, respectiv inițiativele europene de a crea și dezvolta o serie de organisme internaționale care să aibă ca principal scop acela de a concretiza o serie de relații militare și de apărare care să ofere UE o anumită autonomie față de SUA în domeniul militar.

Președintele Trump a folosit un discurs anti-NATO în campania

prezidențială, iar deciziile și direcțiile de politică externă pe care administrația acestuia le promovează în domeniul cooperării militare pot fi interpretate drept o dorință a acestuia de implementare a promisiunilor făcute electoratului de a retrage SUA din NATO.

Componenta NATO

În pofida anumitor divergențe, NATO și UE împărtășesc interese strategice comune și se confruntă cu provocări similare. În iulie 2016, în cadrul summit-ului NATO de la Varșovia, s-a „susținut ideea cooperării celor două entități în ceea ce privește combaterea diferitelor amenințări. În anul 2017 încep să se contureze noi domenii de cooperare, iar în iulie 2018 cele două declară faptul că se concentrează asupra progresului rapid în domeniul mobilității militare, combaterea terorismului, combaterea amenințărilor nucleare, recunoscându-se faptul că dezvoltarea capacităților europene sunt esențiale în ceea ce privește eforturile comune de a face spațiul euro-atlantic mai sigur, UE fiind cel mai important aliat al NATO”³⁷. La sfârșitul anului 2016, secretarul general al NATO a afirmat că „securitatea Europei și a Americii de Nord este interconectată, iar un NATO mai puternic este bun pentru UE și o UE mai puternică este bună pentru NATO”³⁸, întărirea cooperării militare la nivelul statelor membre UE și chiar crearea unui organism individual și complementar de securitate fiind privite pozitiv de către SUA,

respectiv NATO, în această primă instanță.

Alegerea lui Trump a marcat „creșterea tensiunilor asupra NATO, fiind abordată în special chestiunea creșterii cheltuielilor în domeniul apărării la nivelul statelor membre. SUA au criticat nivelul scăzut al cheltuielilor UE în domeniul apărării, insistând ca aliații NATO să-și respecte angajamentul de a investi 2% din PIB în domeniul apărării până în 2024”³⁹. UE se opune din anumite puncte de vedere „insistențelor și politicilor SUA privind gestionarea securității și cooperarea în cadrul NATO, abordarea UE față de securitate fiind una multidimensională, bazată mai mult pe furnizarea de resurse pentru ajutorare și dezvoltare”⁴⁰ decât pe o politică de forță și descurajare.

În ultima perioadă s-au materializat o serie de divergențe în cadrul relațiilor militare SUA-UE, evidențiate în interiorul NATO, care au survenit odată cu debutul mandatului Trump. Majoritatea divergențelor de opinii sunt legate de „economia de apărare a NATO. SUA acordă o importanță mult mai mare în ceea ce privește bugetul de apărare decât aliații europeni. În 2016, SUA a avut un buget de 679,453 de miliarde de dolari, iar UE, un buget de doar 238,844 de miliarde. Statele europene au promis că își vor mări cheltuielile de apărare pentru a atinge obiectivul critic de 2% al NATO până în 2024, deoarece în anul 2016 68% dintre cheltuielile militare erau suportate de SUA, în același an observându-se o creștere de 3,8% a

cheltuielilor de apărare la nivelul UE⁴¹.

Discursul președintelui Trump cu privire la cooperarea militară cu UE

În pofida faptului că SUA au adoptat o serie de politici contrare UE, precum „retragerea dintr-un număr din ce în ce mai mare de organisme și acorduri care a ridicat o serie de semne de întrebare cu privire la angajarea și respectarea din partea SUA a principiilor multilateralismului”⁴², administrația Trump a declarat: „cooperarea militară și de apărare este una puternică, încă din anul 2011, semnându-se un acord-cadru privind participarea SUA la operațiunile UE de gestionare a crizelor, securitatea reprezentând una dintre principalele preocupări ale administrației Trump”⁴³.

În decembrie 2016, secretarul de stat John Kerry și Federica Mogherini, reprezentantul PESC, au semnat „un tratat de asistență logistică militară a UE, care să susțină cooperarea militară dintre cele două părți semnatare în orice situație, de la operațiuni de menținere a păcii și asistență umanitară la operațiuni de luptă majoră”⁴⁴. Conform Departamentului Apărării SUA, „acordul de achiziție dintre SUA și UE promovează securitatea în întreaga lume, iar acordul va contribui la consolidarea parteneriatului strategic dintre SUA și UE”⁴⁵.

Cu toate acestea, se observă o schimbare a discursului președintelui Trump cu privire la cooperarea militară și de securitate. La începutul

mandatului el afirma că „vom revitaliza vechile alianțe și vom forma o uniune între statele lumii civilizate care să lupte împotriva terorismului islamist radical pentru a-l eradica”⁴⁶, iar în aprilie 2019 susținea că „alianțele au slăbit SUA. Aliații au luat mai mult decât au dat și au cheltuit mult mai puțin în apărarea lor față de SUA, acest aspect fiind incorect față de SUA și de contribuabilii americani”⁴⁷.

Oficialii administrației Trump susțin ideea conform căreia „unele dintre principiile care au guvernat relațiile internaționale în ultimii 70 de ani sunt încă valabile, dar altele trebuie eliminate, observându-se o înclinare din ce în ce mai puternică a SUA față de consolidarea relațiilor bilaterale, în detrimentul abordării multilaterale a problemelor”⁴⁸, această atitudine ridicând o serie de semne de întrebare din partea UE cu privire la respectarea angajamentelor asumate de SUA față de UE.

În ceea ce privește discursul președintelui Trump cu privire la cooperarea militară dintre SUA și UE, acesta a avut un singur element constant, și anume afirmarea în repetate rânduri a faptului că statele membre ale NATO trebuie să-și respecte angajamentul asumat de a contribui cu 2% din PIB pentru apărare. În mai 2017, în cadrul discuțiilor de la Bruxelles, Trump a cerut ca „statele membre NATO să-și plătească datoria militară, invocând lupta împotriva terorismului, însă nefăcând referire la Articolul 5 al cartei NATO, stârnind un șir de

controverse în rândul europenilor, deoarece acel articol reprezintă esența și piatra de temelie a organizației care asigură apărarea colectivă a membrilor. Unele state, precum Germania, au reacționat ofensiv la afirmațiile lui Trump, susținând că și ajutorul pentru dezvoltare pe care îl furnizează contribuie la securitatea internațională⁴⁹.

Astfel, dacă la începutul mandatului prezidențial, chiar dacă pentru o scurtă perioadă de timp, discursul președintelui Donald Trump a fost unul favorabil revitalizării vechilor alianțe, având și o atitudine pozitivă față de dezvoltarea unor organisme militare autonome față de NATO la nivelul UE, treptat, discursul acestuia a devenit din ce în ce mai ofensiv, făcând aproape de fiecare dată referire la argumentul conform căruia statele membre NATO trebuie să-și respecte obligațiile financiare, invocând în repetate rânduri faptul că NATO, ca alianță de apărare colectivă, nu mai aduce foarte multe beneficii SUA, acesta evidențiind faptul că, pe viitor SUA, ar putea părăsi NATO.

Discursurile și politicile oficialilor europeni privind dimensiunea militară a UE

Politica externă americană, *America First*, a stimulat materializarea unui sentiment de „singurătate” a UE, motivat de faptul că cel mai important aliat al acesteia, SUA, promovează o serie de direcții din ce în ce mai diferite față de percepțiile UE. Astfel, UE „a decis să-și ia

destinul în propriile mâini și să promoveze o cooperare multilaterală în domeniul apărării. Scopul principal al noilor decizii politice este acela de a se promova ideea unei Europe independente față de SUA, în materie de apărare și securitate⁵⁰, fără să se atenteze la rolul pe care îl are NATO.

Recent, Trump l-a anunțat pe președintele francez Emmanuel Macron că va retrage trupele americane din Siria, aceasta reprezentând o lovitură grea pentru UE în ansamblu, deoarece ar alimenta curentele populiste cu privire la emigranții din UE, crescând influența Rusiei în zona Siriei. Președintele francez a declarat faptul că „liderii europeni nu se mai pot baza pe SUA⁵¹”, deoarece, în pofida faptului că a invocat Articolul 5 al Cartei NATO, Trump ar putea încălca orice angajament pentru a-și atinge propriile interese. Bruno Tertrais, directorul adjunct al Fundației Centrale pentru Cercetare Strategică de la Paris, a declarat că „atitudinea și afirmațiile lui Trump afectează credibilitatea NATO ca instrument de descurajare și de apărare⁵²”.

Amenințările contemporane, politica externă a președintelui Trump, declarațiile controversate ale acestuia, care contestă anumite principii de bază care au fundamentat relațiile SUA-UE în ultimele decenii și care tratează NATO ca fiind „o alianță învechită, evidențiindu-se dezaprobarea clară față de Articolul 5 al Cartei⁵³”, au încurajat statele europene să creeze Structura Permanentă de Cooperare Europeană (PESCO).

Discrepanța majoră dintre SUA și UE în ceea ce privește capacitățile militare și cheltuielile privind apărarea, dublate de „amenințarea terorismului internațional, războaiele civile de la periferia Europei, criza migranților, o Rusie din ce în ce mai agresivă”⁵⁴ și o „atitudine din ce în ce mai ambiguă a SUA cu privire la implicarea în activitățile de eradicare a amenințărilor privind securitatea și cele militare de pe continentul european”⁵⁵ au încurajat ideea realizării unei cooperări militare și de apărare la nivelul statelor europene.

Ideea creării unei Armate Comune Europene a fost și este din ce în ce mai puternic susținută de politicienii și oficialii responsabili de guvernarea UE, reliefându-se ideea că supraviețuirea blocului depinde de cooperarea militară între statele europene. Membrul german al Parlamentului European, Michael Gahler, a afirmat că „numai împreună suntem puternici”⁵⁶. Această idee a fost puternic susținută și de alți lideri ai UE, precum, Viktor Orbán și Jean-Claude Juncker, care a afirmat în decembrie 2016 că „este necesară crearea unei Armate Comune Europene, pentru a se întări cooperarea la nivelul UE”⁵⁷, accentuând totodată ideea că „doar puterea soft nu este suficient de puternică într-o lume din ce în ce mai militarizată”⁵⁸. Prin promovarea și implementarea principiilor care să conducă la cristalizarea unei Armate Comune Europene, s-ar stimula totodată o serie de proiecte de cercetare „industriale în domeniul apărării, reducându-se astfel depen-

dența față de Washington în domeniul tehnologic și militar”⁵⁹.

Ideile care stau la baza consolidării cooperării între statele europene în domeniul apărării sunt fundamentate pe propunerile franco-germane, subliniate în principal de fostul ministru francez al Apărării, Jean-Yves Le Drian, și de cel al Germaniei, Ursula von der Leyen, care promovează materializarea unei „Uniuni Europene de Apărare, constituită dintr-un grup de bază, dar care să fie deschisă tuturor membrilor UE... un Schengen de apărare”⁶⁰.

Cu toate că în cadrul UE există și păreri contrare creării PESCO, în urma summit-ului de la Bratislava din 2016, întâlnire la care Marea Britanie nu a participat, „ideile franco-germane au fost apreciate de majoritatea statelor participante, iar posibilitatea ieșirii Marii Britanii din UE ar putea fi benefică pentru blocul european, în ideea în care un obstacol în calea creării Armatei Comune Europene ar fi eliminat, iar Agenția Europeană de Securitate (EDA) ar beneficia de o creștere bugetară în domeniul PSAC”⁶¹.

Dialogul despre crearea unui Armate Comune Europene

Inițial, administrația americană a privit cu simpatie inițiativele de dezvoltare a cooperării statelor europene în domeniul apărării, dar, odată cu materializarea practică a principiilor care fundamentează apariția organismelor europene de apărare, SUA au început să devină din ce în ce mai ostile față de acestea.

Ambasadorul SUA de la NATO a declarat: „SUA nu dorește ca PESCO să devină un vehicul protecționist pentru UE. Vom urmări cu atenție dacă acest lucru se întâmplă, iar dacă așa ceva se va materializa, s-ar putea să se destrame alianța de securitate pe care o avem”⁶². Unii politicieni se tem că NATO și PESCO ar putea deveni concurenți pentru investițiile și cheltuielile din domeniul apărării, iar unii oficiali americani au declarat că „SUA susține PESCO atât timp cât este complementară și nu distrage atenția față de activitățile și cerințele NATO”⁶³, deși UE recunoaște că NATO este piatra de temelie a apărării colective. În pofida părerilor, majoritar negative, venite din partea SUA, fostul subsecretar de stat și ambasador la NATO, Nicholas Burns, a afirmat că „este o greșeală ca SUA să privească cu ostilitate PESCO, deoarece această inițiativă ar putea întări cooperarea UE-SUA”⁶⁴.

În noiembrie 2018, miniștrii de Externe și de Apărare ai UE, „au căzut de acord cu privire la dezvoltarea unor noi proiecte militare în cadrul PESCO, care să dezvolte noi sisteme de arme și să contribuie la crearea unui centru de formare pentru agenți secreți, iar Washingtonul a solicitat ca și companiile americane să aibă șansa de a se alătura noilor proiecte ale UE”⁶⁵. Scopul proiectelor este acela de a face UE mai independentă față de SUA în ceea ce privește dimensiunea militară.

În mai 2018, Înaltul Reprezentant al PESC, Federica Mogherini, a afirmat în timpul unei întâlniri de la

Bruxelles că „este o zi istorică pentru apărarea europeană. Pe lângă independența în domeniul apărării, scopul PESCO este și acela de a îmbunătăți competitivitatea în industria de apărare a continentului”⁶⁶, iar prin semnarea Tratatului de la Aachen din 22 ianuarie 2019, „Franța și Germania, în urma unui angajament de apărare reciprocă, contribuie și la crearea unei Armate Comune Europene, motivată în principal de faptul că SUA începe să slăbească relațiile NATO-UE, manifestând o serie de tendințe izolaționiste”⁶⁷.

Președintele Donald Trump a criticat în nenumărate rânduri inițiativele europene de creare a unor structuri militare de cooperare permanente, considerându-le ofensatoare față de SUA. Acesta l-a criticat pe președintele francez Emmanuel Macron cu privire la faptul că promovează o apărare europeană bazată pe impulsul Germaniei, „un stat care a fost responsabil de izbucnirea celor două Războaie Mondiale”⁶⁸. În schimb, cancelarul Germaniei, Angela Merkel, îl sprijină pe președintele francez, susținând că „evoluțiile din ultimii ani au contribuit la crearea unei adevărate armate europene, care să funcționeze în paralel, dar în același timp complementar cu NATO și care să se afle sub autoritatea Consiliului European de Securitate”⁶⁹. Tot pentru a susține ideea creării unei Armate Comune Europene, Angela Merkel a afirmat că „vremurile în care puteam conta pe deplin pe ceilalți sunt depășite, iar noi trebuie să ne luăm destinul în propriile mâini, prin

asumarea unei cooperări unitare mai mari în domeniul apărării”⁷⁰. Pentru a-și exprima dezaprobarea și îngrijorarea față de inițiativele europene, Trump a afirmat că „toate programele UE trebuie să fie în strânsă coordonare cu NATO”⁷¹, evidențiind totodată că „UE ar trebui în primul rând să-și respecte angajamentele față de NATO și abia apoi să se preocupe de altfel de proiecte de cooperare în domeniul apărării”⁷².

Discuție

Dimensiunea militară a relațiilor diplomatice SUA-UE în perioada ianuarie 2016 – aprilie 2019 este caracterizată de o serie de controverse și divergențe de opinii cu privire la modul în care ar trebui gestionate problemele de securitate militară și apărare dintre cele două entități politice. Dacă la începutul mandatului prezidențial Trump a susținut revitalizarea organizațiilor și parteneriatelor istorice SUA-UE, în momentul de față, discursul președintelui american promovează tot mai mult ideea că SUA ar trebui să renunțe la NATO, din cauza faptului că celelalte state membre nu își respectă angajamentele asumate, în special cele financiare, dar și din cauza faptului că alianțele de acest gen slăbesc adevăratul potențial al SUA.

Discursul și politicile eurosceptice și anti-NATO promovate din ce în ce mai puternic de administrația americană au creat un cadru favorabil demarării unor discuții la nivelul oficialilor și guvernanților europeni cu privire la ideea că UE trebuie să

devină un actor din ce în ce mai responsabil, unitar și autonom față de SUA în ceea ce privește dimensiunea militară.

Inițiativele europene de constituire a unor organisme de cooperare și acțiune comună independente de SUA sunt privite cu ostilitate de președintele american, care, în pofida declarațiilor controversate din ultima perioadă, a susținut că europenii se pot baza pe sprijinul SUA. UE reprezintă la ora actuală cel mai important actor global în ceea ce privește furnizarea puterii soft, însă SUA au un avantaj incontestabil, pe care îl promovează la nivelul Comunității Internaționale într-o manieră aproape hegemonică, și anume puterea hard. Supremația militară a SUA este evidentă, iar lipsa de susținere pe care o conferă europenilor cu privire la crearea unei Armate Comune Europene rezidă, pe de o parte, din tema de a nu pierde acest avantaj militar, dorind să controleze inițiativele militare și de apărare ale UE prin intermediul NATO și, pe de altă parte, din pricina faptului că dezvoltarea unei industrii europene în domeniul militar ar putea submina rolul pe care industria militară americană îl are în Europa, acest aspect nefiind unul benefic pentru economia americană.

În plus, tensiunile și lipsa de sincronizare a percepțiilor SUA și UE cu privire la cooperarea militară sunt susținute de diferențele de percepții ale modului în care trebuie asigurată securitatea și apărarea entităților politico-militare implicate în procesul de relaționare. SUA pro-

movează o politică de putere susținută de potențialul militar pe care îl posedă și consideră că securitatea și apărarea statală trebuie asigurate prin forță. UE, în schimb, promovează ideea că securitatea poate să fie asigurată și din perspectiva furnizării diferitelor ajutoare care să susțină dezvoltarea anumitor state sau grupuri minoritare, evitându-se astfel uzul de forță militară și promovând o atitudine diplomatică menită să gestioneze vulnerabilitățile privind securitatea. Astfel, diferențele de perspectivă dintre cele două entități politico-militare au dus la degradarea relațiilor militare dintre SUA și UE.

Concluzii

Acest articol a dorit să răspundă următoarei întrebări: cum au evoluat relațiile diplomatice SUA-UE pe dimensiunea militară după alegerile din 2016? Relațiile diplomatice dintre SUA și UE, două dintre cele mai puternice și influente blocuri politico-militare la nivel global, implică toate dimensiunile care s-ar putea regăsi în cadrul raporturilor diplomatice. Analiza a prezentat o serie de elemente care au oferit un punct de vedere legat de evoluțiile parteneriatului SUA-UE în dimensiunea militară și de apărare.

Relațiile militare dintre SUA și UE din perioada de după alegerile din 2016 au fost și continuă să fie din ce în ce mai tensionate. De la începutul mandatului prezidențial, Trump și-a expus în repetate rânduri dezacordul cu privire la faptul că alianțe precum NATO au un caracter

nociv pentru dezvoltarea adevăratului potențial al SUA și că statele membre ale acestei alianțe nu își respectă angajamentele financiare asumate bilateral. Având în vedere contextul de securitate actual, caracterizat de o serie de dinamici și evoluții continue inclusiv în ceea ce privește riscurile de natură militară, ultimul lucru care ar trebui să se întâmple în materie de cooperare militară între SUA și UE ar fi ruperea relațiilor dintre acestea și părăsirea NATO de către SUA, alianță ce reprezintă pilonul de bază al asigurării apărării colective.

În timpul lui Trump, relațiile militare SUA-UE, în loc să fie orientate spre cooperare, deschidere și acceptare a diferitelor perspective cu privire la modurile prin care se poate asigura securitatea, sunt caracterizate de tensiuni continue. Dincolo de dorința UE de a obține o anumită autonomie în materie de apărare militară față de SUA, atitudinea, politica externă și afirmațiile controversate ale lui Trump au motivat inițiativele europene de a-și gestiona apărarea militară prin structuri europene proprii, care să nu fie influențate de SUA.

Astfel, pentru a oferi un răspuns cât mai clar și mai cuprinzător la întrebarea de cercetare a acestui studiu, relațiile diplomatice în dimensiunea militară și de apărare dintre SUA și UE din timpul mandatului prezidențial al lui Trump nu pot fi caracterizate de cooperare, ci au devenit din ce în ce mai tensionate, competitive și incoerente. Parafrazând-ul pe Fareed Zakaria, „Trump

pare să se îndepărteze de ideea unei Americi plasate în centrul unei ordini internaționale deschise, bazate pe reguli”.

Dincolo de analizarea propriu-zisă a dimensiunii militare, acest studiu are și un al doilea scop, și anume acela de a reliefa o serie de lecții care să susțină mai bine înțelegerea modului în care se desfășoară atât relațiile bilaterale actuale dintre cele două entități politice, cât și modul de desfășurare a relațiilor bilaterale globale, aceste lecții având un caracter de aplicabilitate universală.

Una dintre cele mai importante implicații ale acestei analize este aceea că, în momentul în care unul dintre actorii implicați în procesul de relaționare face abuz de avantajele geopolitice sau geostrategice pe care le are față de celălalt partener, dorind să-și manifeste dominanța hegemonică asupra acestuia sau să îl intimideze, celălalt partener va fi nevoit să aplice o serie de strategii prin care să-și demonstreze autonomia față de celălalt partener. În cazul de față, SUA au încercat să controleze și să influențeze din toate punctele de vedere sistemele de apărare și securitate europeană, control exercitat în mare parte prin influența NATO. Atitudinile lui Trump au motivat UE să dezvolte o serie de canale autonome de cooperare în domeniul apărării pentru a-și expune autonomia privind securitatea și cea de apărare față de SUA, demonstrându-i că hegemonia militară a SUA ar putea să fie detronată printr-o serie de politici și organisme

comune de acțiune asupra unor situații de criză la nivelul blocului european.

Relațiile diplomatice trebuie să se bazeze în primul rând pe principiile respectului și reciprocității. Atâta timp cât unul dintre actori urmărește atingerea propriului interes fără să țină cont de dorințele celuilalt, relațiile diplomatice nu vor fi caracterizate niciodată de progres și armonie, ci de tensiuni și divergențe.

Deși cooperarea în ceea ce privește dimensiunea militară dintre SUA și UE are un rol fundamental în ceea ce privește nu doar asigurarea stabilității și securității celor două blocuri politico-militare, ci și a mediului global în ansamblu, există o multitudine de dimensiuni care pot să fie analizate și cuprinse în studii ulterioare.

Astfel, analizele ulterioare pot să vizeze modul în care atracția și susținerea președintelui Trump față de statele și partidele politice europene sau globale cu tendințe naționaliste ar putea influența securitatea internațională. Cum ar arăta lumea dominată de egoismul naționalismului extremist și de apropierea lui Trump de diferitele state ale căror regimuri de guvernare sunt cele de tip comunist, precum cel din Coreea de Nord. O altă direcție de cercetare poate viza modul în care pot evolua relațiile diplomatice dintre SUA și UE în ceea ce privește gestionarea crizelor care se manifestă în Orientul Mijlociu, accentul punându-se în special pe problematica actuală a Iranului și pe tensiunile arabo-

israeliene. Politicile comune în ceea ce privește combaterea amenințărilor teroriste reprezintă o altă dimensiune din cadrul relațiilor SUA-UE care ar putea fi dezvoltată într-o lucrare viitoare.

În principiu, relațiile diplomatice dintre două sau mai multe entități statale sau non-statale nu se rezumă strict la o anumită dimensiune, majoritatea acestora vizând domenii largi de cooperare. Relațiile diplo-

matice dintre SUA și UE vizează toate dimensiunile posibile de cooperare, iar o direcție ulterioară de cercetare ar putea viza modul în care vor evolua relațiile diplomatice dintre SUA și UE în acest moment, deoarece primul mandat prezidențial al lui Trump se apropie de sfârșit, iar aspectele legate de cooperarea SUA-UE pe plan militar sunt încă incerte.

Note

- ¹ Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994.
- ² Federica Bicchi, „The European Cooperation in the Southern Mediterranean: The Multilateralization of Bilateral Relations?”, *The Hague Journal of Diplomacy*, 2018, pp. 117-135.
- ³ Eske van Gils, „Differentiation through bargaining power in EU-Azerbaijan relations: Baku as a tough negotiator, East European Politics”, *East European Politics*, 2017, vol. 33, nr. 3, pp. 388-405.
- ⁴ Aurel Braun, *NATO-Russia Relations in the Twenty-First Century*, Routledge, New York, 2008, pp. 39-41.
- ⁵ „Diplomacy”, în *The New Encyclopaedia Britannica. Macropaedia – Knowledge in Depth*, vol. 17, pp. 331-340, apud Daniel Biro (coord.), *Relațiile internaționale contemporane. Teme centrale în politica mondială*, Polirom, Iași, 2013, p. 59.
- ⁶ Jeremy Black, *A History of Diplomacy*, Reaktion Books, Londra, 2010, p. 12.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ Nicolae Melinescu, *Noțiuni introductive pentru studiul relațiilor internaționale*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2014, p. 179.
- ¹⁰ Larry Winter Roeder, *Diplomacy, Funding and Animal Welfare*, Springer, Hamburg, 2011, p. xiii.
- ¹¹ *Ibidem*.
- ¹² Nicolae Melinescu, *op. cit.*, p. 180.
- ¹³ Beyond Intractability, „Shuttle Diplomacy”, https://www.beyondintractability.org/essay/shuttle_diplomacy, accesat în data de 11.02.2019.
- ¹⁴ Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 76.
- ¹⁵ Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap De Wilde, *Securitatea – Un nou cadru de analiză*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2011.
- ¹⁶ U.S. Department of State, „Diplomacy in action”, <https://www.state.gov/>

- r/pa/ei/bgn, accesat în data de 13.02.2019.
- ¹⁷ European Union External Action, „The EU’s international roles”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3637/eus-international-roles_en, accesat în data de 13.02.2019.
- ¹⁸ Neill Nugent, *Gubernământ și politică în Uniunea Europeană*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2013, p. 605.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 645.
- ²⁰ Günter Burghardt, „The European Union’s Transatlantic Relationship”, în *EU Diplomacy Papers*, 2006, pp. 1-25.
- ²¹ David M. Andrews (ed.), *The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations After Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- ²² Nikos Kotzias, Petros Liacouras (ed.), *EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift*, Palgrave MacMillan, New York, 2006.
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ Günter Burghardt, *op. cit.*
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Günter Burghardt, *op. cit.*
- ²⁷ Thomas S. Mowle, *Allies at Odds? The United States and the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, pp.147-169.
- ²⁸ Chatham House – The Royal Institute of International Affairs, Patricia Lewis, Jacob Parakilas, Marianne Schneider-Petsinger, Christopher Smart, Jeffrey Rathke, Donatienne Ruy, „The Future of the United States and Europe: An Irreplaceable Partnership”, aprilie 2018, pp. 1-51, <https://www.chathamhouse.org/publication/future-united-states-and-europe-irreplaceable-partnership>, accesat în data de 25.03.2019.
- ²⁹ Clive Archer, *International Organizations*, Routledge, Londra, 2001.
- ³⁰ Henning A. Frantzen, *NATO and Peace Support Operations 1991-1999: Policies and doctrines*, Frank Cass, Londra, 2005, pp. 61-62.
- ³¹ Katharina P. Coleman, *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- ³² Andrew Bennett, Jeffrey T. Checkel (ed.), *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp. 1-39.
- ³³ David Collier, „Understanding Process Tracing”, *Political Science and Politics*, vol. 44, nr. 4, 2011, pp. 823-830.
- ³⁴ Derek Beach, „Process-Tracing Methods in Social Science”, în *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, ianuarie 2017, pp. 1-28, <http://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-176?print=pdf>, accesat în data de 28.03.2019.
- ³⁵ Centre for Development Impact, „Applying Process Tracing in Five Steps”, aprilie 2015, pp. 1-8, https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/5997/CDIPracticePaper_10_Annex.pdf?sequence=2, accesat în data de 28.03.2019.
- ³⁶ Derek Beach, *op.cit.*
- ³⁷ NATO, „Relations with the European Union”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49217.htm?, accesat în data de 28.04.2019.
- ³⁸ E-International Relations, Luigi Lonardo, „EU-NATO Relations in the Era of Trump and of the European Defence Union”, februarie

- 2017, <https://www.e-ir.info/2017/02/17/eu-nato-relations-in-the-era-of-trump-and-of-the-european-defence-union>, accesat în data de 28.04.2019.
- 39 European Parliament – Think Tank, „State of EU-US relations”, septembrie 2018, [http://www.euoparl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/625167/EP_RS_ATA\(2018\)625167_EN.pdf](http://www.euoparl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/625167/EP_RS_ATA(2018)625167_EN.pdf), accesat în data de 28.04.2019.
- 40 European Parliament – Think Tank, art. cit.
- 41 Anadolu Agency, „US-Europe defense relations under Trump”, <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-europe-defense-relations-under-trump/776982>, accesat în data de 28.04.2019.
- 42 European Parliament – Think Tank, art. cit.
- 43 E-International Relations, art. cit.
- 44 U.S. Department of Defence, „EU Agreement Enhances Military Logistical Efforts”, decembrie 2016, <https://dod.defense.gov/News/Article/Article/1022514/us-eu-agreement-enhances-military-logistical-efforts>, accesat în data de 28.04.2019.
- 45 *Ibidem.*
- 46 *Ibidem.*
- 47 Center For European Reform, „Trump’s Foreign Policy: Two Years of Living Dangerously”, 25 ianuarie 2019, <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2019/trumps-foreign-policy-two-years-living-dangerously>, accesat în data de 28.04.2019.
- 48 *Ibidem.*
- 49 *BBC News*, „Donald Trump tells NATO allies to pay up at Brussels talks”, mai 2017, <https://www.bbc.com/news/world-europe-40037776>, accesat în data de 28.04.2019.
- 50 *Politico*, „Trump is getting the European army he wanted”, noiembrie 2018, <https://www.politico.eu/article/europe-army-angela-merkel-emmanuel-macron-donald-trump-getting-what-he-wanted>, accesat în data de 28.04.2019.
- 51 *Bloomberg*, „The Moment Macron Gave Up on Trump”, februarie 2019, <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-02-13/the-moment-emmanuel-macron-gave-up-on-donald-trump>, accesat în data de 29.04.2019.
- 52 *Ibidem.*
- 53 *Quartz*, „Catalyzed by Trump and Brexit, the EU’s 23-army defense pact is unlikely to enhance security”, noiembrie 2017, <https://qz.com/1128999/eu-army-the-brexite-and-trump-effect-and-what-it-means-for-european-security>, accesat în data de 29.04.2019.
- 54 *The Globalist*, „EU Defense Cooperation: Threat or Benefit for NATO?”, <https://www.theglobalist.com/defense-cooperation-european-union-britain-nato-transatlantic>, accesat în data de 29.04.2019.
- 55 *Carnegie Europe*, „The Renationalization of European Defense Cooperation”, martie 2016, <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=63086>, accesat în data de 29.04.2019.
- 56 *Politico*, „EU, founded as project of peace, plans military future”, aprilie 2019, <https://www.politico.eu/article/eu-founded-as-project-of-peace-debates-a-militarized-future-nato-european-defense-fund-russia>, accesat în data de 29.04.2019.
- 57 *Express*, „Jean-Claude Juncker hints at EU army as bloc’s defence riddled with flaws”, decembrie 2016, <https://www.express.co.uk/news/wor>

- ld/744255/Brexit-European-Union-Jean-Claude-Juncker-EU-army-defence-Ukip-Brussels, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁵⁸ *Politico*, art. cit.
- ⁵⁹ *Ibidem*.
- ⁶⁰ *The Globalist*, „EU Defense Cooperation: Threat or Benefit for NATO”, octombrie 2016, <https://www.theglobalist.com/defense-cooperation-european-union-britain-nato-transatlantic>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁶¹ *The Globalist*, art. cit.
- ⁶² *Defense One*, „The US Should Embrace the EU’s New Defense Cooperation Plan”, mai 2018, <https://www.defenseone.com/ideas/2018/05/us-should-embrace-eus-new-defense-cooperation-plan/148158>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ *Ibidem*.
- ⁶⁵ Euractiv, *EU greenlights new wave of military projects, secret agents training*, noiembrie 2018, <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eu-greenlights-new-wave-of-military-projects-secret-agents-training/>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁶⁶ *Politico*, *UK and US will be allowed to join some EU military projects*, aprilie 2019, <https://www.politico.eu/article/pesco-military-uk-and-us-will-be-allowed-to-join-some-eu-military-projects/>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁶⁷ Center For European Reform, art. cit.
- ⁶⁸ Euractiv, *Trump tweet-straftes Macron as Europe moves on defence without US*, noiembrie 2018, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/trump-tweet-straftes-macron-as-europe-moves-on-defence-without-us/>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁶⁹ *Ibidem*.
- ⁷⁰ Express, *Merkel calls for EU army to defend Europe as relations with UK and USA weaken*, august 2017, <https://www.express.co.uk/news/world/753750/Angela-Merkel-Germany-EU-army-Trump-Brexit>, accesat în data de 29.04.2019.
- ⁷¹ *Politico*, *EU, founded as project of peace, plans military future*, op.cit.
- ⁷² *Ibidem*.

Bibliografie

- ANDREWS, M. David (ed.), *The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations After Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- ARCHER, Clive, *International Organizations*, Routledge, Londra, 2001.
- BEACH, Derek, „Process-Tracing Methods in Social Science”, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, ianuarie 2017.
- BENNET, Andrew; CHECKEL, T. Jeffrey (ed.), *Process Tracing. From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
- BICCHI, Federica, „The European Cooperation in the Southern Mediterranean: The Multilateralization of Bilateral Relations?”, *The Hague Journal of Diplomacy*, 2018.
- BIRO, Daniel, *Relațiile Internaționale Contemporane. Teme centrale în politica mondială*, Polirom, Iași, 2013.
- BLACK, Jeremy, *A History of Diplomacy*, Reaktion Books, Londra, 2010.
- BRAUN, Aurel, *NATO – Russia Relations in the Twenty-First*

- Century, Routledge, New York, 2008.
- BURGHARDT, Günter, „The European Union’s Transatlantic Relationship”, *EU Diplomacy Papers*, 2006.
- BUZAN, Barry; WEAVER, Ole; WILDE, De Jaap, *Securitatea. Un nou cadru de analiză*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2011.
- COLEMAN, P. Katharina, *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- COLLIER, David, „Understanding Process Tracing”, *Political Science and Politics*, vol. 44, nr. 4, 2011.
- FRANTZEN, A. Henning, *NATO and Peace Support Operations 1991-1999: Policies and doctrines*, Frank Cass, Londra, 2005.
- GILS, van Eske, „Differentiation through bargaining power in EU-Azerbaijan relations: Baku as a tough negotiator, East European Politics”, *East European Politics*, vol. 33, nr. 3, 2017.
- KISSINGER, Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994.
- KOTZIAS, Nikos; LIACOURAS, Petros (ed.), *EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- MELINESCU, Nicolae, *Noțiuni introductive pentru studiul Relațiilor Internaționale*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2014.
- MOWLE, S. Thomas, *Allies at Odds? The United States and the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- NUGENT, Neill, *Guvernământ și politică în Uniunea Europeană*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2013.
- ROEDER, Winter Larry, *Diplomacy, Funding and Animal Welfare*, Springer, Virginia, 2011.
- SHARP, Paul, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Resurse online
- Anadolu Agency*, „US-Europe defense relations under Trump”, <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-europe-defense-relations-under-trump/776982>, accesat în data de 28.04.2019.
- BBC News*, „Donald Trump tells NATO allies to pay up at Brussels talks”, mai 2017, <https://www.bbc.com/news/world-europe-40037776>, accesat în data de 28.04.2019.
- Beyond Intractability*, „Shuttle Diplomacy”, https://www.beyondintractability.org/essay/shuttle_diplomacy, accesat în data de 11.02.2019.
- Bloomberg*, „The Moment Macron Gave Up on Trump”, februarie 2019, <https://www.bloomberg.com/news/features/2019-02-13/the-moment-emmanuel-macron-gave-up-on-donald-trump>, accesat în data de 29.04.2019.
- Carnegie Europe*, „The Renationalization of European Defense Cooperation”, martie 2016, <https://carnegieeurope.eu/strategicreports/2016-03-01/european-defense-cooperation/?fa=63086>, accesat în data de 29.04.2019.
- Center For European Reform, „Trump’s Foreign Policy: Two Years of Living Dangerously”, 25 ianuarie 2019, <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2019/trumps-foreign-policy-two-years-living-dangerously>, accesat în data de 28.04.2019.

- Centre for Development Impact, „Applying Process Tracing in Five Steps”, aprilie 2015, pp. 1-8, https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/5997/CDI_PracticePaper_10_Annex.pdf?sequence=2, accesat în data de 28.03.2019.
- Chatham House – The Royal Institute of International Affairs, Patricia Lewis, Jacob Parakilas, Marianne Schneider-Petsinger, Christopher Smart, Jeffrey Rathke, Donatienne Ruy, „The Future of the United States and Europe an Irreplaceable Partnership”, aprilie 2018, pp. 1-51, <https://www.chathamhouse.org/publication/future-united-states-and-europe-irreplaceable-partnership>, accesat în data de 25.03.2019.
- Defense One*, „The US Should Embrace the EU’s New Defense-Cooperation Plan”, mai 2018, <https://www.defenseone.com/ideas/2018/05/us-should-embrace-eus-new-defense-cooperation-plan/148158>, accesat în data de 29.04.2019.
- E-International Relations, Luigi Lonardo, „EU-NATO Relations in the Era of Trump and of the European Defence Union”, februarie 2017, <https://www.e-ir.info/2017/02/17/eu-nato-relations-in-the-era-of-trump-and-of-the-european-defence-union>, accesat în data de 28.04.2019.
- Euractiv*, „EU greenlights new wave of military projects, secret agents training”, noiembrie 2018, <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/eu-greenlights-new-wave-of-military-projects-secret-agents-training>, accesat în data de 29.04.2019.
- Euractiv*, „Trump tweet-straftes Macron as Europe moves on defence without US”, noiembrie 2018, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/trump-tweet-straftes-macron-as-europe-moves-on-defence-without-us>, accesat în data de 29.04.2019.
- European Parliament – Think Tank, „State of EU-US relations”, septembrie 2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/625167/EPRS_ATA\(2018\)625167_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/625167/EPRS_ATA(2018)625167_EN.pdf), accesat în data de 28.04.2019.
- European Union External Action, „The EU’s international roles”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3637/eus-international-roles_en, accesat în data de 13.02.2019.
- Express*, „Jean-Claude Juncker hints at EU army as bloc’s defence riddled with flaws”, decembrie 2016, <https://www.express.co.uk/news/world/744255/Brexit-European-Union-Jean-Claude-Juncker-EU-army-defence-Ukip-Brussels>, accesat în data de 29.04.2019.
- Express*, „Merkel calls for EU army to defend Europe as relations with UK and USA weaken”, august 2017, <https://www.express.co.uk/news/world/753750/Angela-Merkel-Germany-EU-army-Trump-Brexit>, accesat în data de 29.04.2019.
- Günter Burghardt, „The European Union’s Transatlantic Relationship”, *EU Diplomacy Papers*, 2006, pp. 1-25.
- Historia*, „1914-Despre eșecul și beneficiile diplomației”, <https://www.historia.ro/sectiune/actualitate/articol/1914-despre-esecul-si-beneficiile-diplomatiei>, accesat în data de 21.11.2019.
- NATO, „Relations with the European Union”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topic_49217.htm?, accesat în data de 28.04.2019.

Politico, „EU, founded as project of peace, plans military future”, aprilie 2019, <https://www.politico.eu/article/eu-founded-as-project-of-peace-debates-a-militarized-future-nato-european-defense-fund-russia>, accesat în data de 29.04.2019.

Politico, „Trump is getting the European army he wanted”, <https://www.politico.eu/article/europe-army-angela-merkel-emmanuel-macron-donald-trump-getting-what-he-wanted>, noiembrie 2018, accesat în data de 28.04.2019.

Politico, „UK and US will be allowed to join some EU military projects”, aprilie 2019, <https://www.politico.eu/article/pesco-military-uk-and-us-will-be-allowed-to-join-some-eu-military-projects>, accesat în data de 29.04.2019.

Quartz, „Catalyzed by Trump and Brexit, the EU's 23-army defense pact is

unlikely to enhance security”, noiembrie 2017, <https://qz.com/1128999/eu-army-the-brex-it-and-trump-effect-and-what-it-means-for-european-security>, accesat în data de 29.04.2019.

The Globalist, „EU Defense Cooperation: Threat or Benefit for NATO?”, <https://www.theglobalist.com/defense-cooperation-european-union-britain-nato-transatlantic>, accesat în data de 29.04.2019.

U.S. Department of Defence, „EU Agreement Enhances Military Logistical Efforts”, decembrie 2016, <https://dod.defense.gov/News/Article/Article/1022514/us-eu-agreement-enhances-military-logistical-efforts>, accesat în data de 28.04.2019.

U.S. Department of State, „Diplomacy in action”, <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn>, accesat în data de 13.02.2019.

UNIUNEA EUROPEANĂ LA RĂSCRUCE. PROVOCĂRI, OPORTUNITĂȚI, AȘTEPTĂRI

L'Europa Sociale di Delors e la querelle con la Thatcher

(Delors' social policy and the controversy with the Thatcher)

Lorenzo SCARCELLI

Abstract: *Delors will contribute decisively to the relaunch of European construction without ever violating its principles and objectives, such as reducing social inequalities by bringing together different principles and interests. Solidarity and social cohesion are concepts of considerable importance, unlike individual selfishness which, for the French statesman, is a real danger for society. Delors, though sharing the logic that the market is the engine of the economy, highlights the limits precisely because the market is incapable of securing solidarity to those who fail to fit into the rules. Delors, at first, cultivated this vision of aid to the needy, but in the 1990s would criticize that vision by calling it "passive solidarity" and inaugurating the concept of "less passive solidarity" with the aim of pursuing quality assurance Not of charity. Delors, through the notion of "economic and social cohesion", aims to reduce the disparities between the various regions and the lagging behind of the less developed ones.*

"The "European Model of Society", proposed by Delors, shows affinity with the Welfare State realized by Swedish Social Democracy based on the principles of solidarity, competition and cooperation and provides a balance between individual and society. Consistently with this model, Delors believes that the Single Market should not be restricted to a mere free trade area, so the 1992 objective must be to create a 'economic space' and at the same time a 'European social space'.

Jacques Delors, President of the European Commission, was the chief architect in the "Community Charter of Fundamental Social Rights of Workers", which was approved by the European Council in Strasbourg in December 1989 by all Member States with the exception of Minister Thatcher defending The value of national sovereignty against the principle of co-operation between the states, accusing Delors of violating the liberal character of the Treaties of Rome and defining it as a "visionary" because it wants a European super-state. On several occasions, Delors will criticize Minister Thatcher's attitude and liberal logic in European construction.

Keywords: *Europe, European Union, European Commission, Social Cohesion, Economic and Social Cohesion, Subsidiarity, Solidarity.*

Solidarietà e coesione principi guida di Delors

Delors contribuirà in modo decisivo al rilancio della costruzione europea senza mai trasgredire i propri principi e obiettivi, ad esempio quello di ridurre le diseguaglianze sociali, facendo convivere principi e interessi differenti.

Le esperienze deloriane, dalla militanza nella *Confédération Française des Travailleurs Chrétiens* degli anni Cinquanta, dall'impegno nei clubs culturali, agli impegni europei, hanno avuto come unico filo conduttore la coerenza con i valori cristiani.

Il pensiero deloriano, anche se ha come punto di riferimento la visione personalistica di Mounier, non nasce da uno schema politico già noto, ma dalla società in cui lo statista vive, dove idee e pragmatismo convivono nella sua esperienza con temi importanti come il lavoro, la coesione, il sindacalismo, la formazione continua, la sussidiarietà, le relazioni internazionali¹.

Delors sostiene che maggiori opportunità offerte agli individui possono migliorare la società e all'interno dei movimenti, *La Vie Nouvelle Citoyen 60*, dove Delors si esprime, viene applicato il personalismo comunitario e sin dalle sue prime esperienze Delors teorizza il concetto di «*fraternité le voisinage*».

Delors, coerentemente con la visione di Mounier, afferma che l'uomo e la donna possono meglio esprimere le loro potenzialità per

mezzo di un'appartenenza voluta e in base alle diverse Comunità, pertanto, la persona non può essere considerata singolarmente, ma in relazione alle altre ed è questa che crea la differenza dall'individuo².

Delors nei suoi scritti e in diversi momenti della sua attività politica europea affermerà che la costruzione europea dovrà fondarsi su tre concetti fondamentali: «*la solidarietà che unisce, la competizione che stimola e la cooperazione che rafforza*»³.

Solidarietà e coesione sociale⁴ sono concetti di notevole importanza a differenza dell'egoismo individuale che, per lo statista francese, è un vero pericolo per la società⁵.

Il solidarismo è una corrente di pensiero che, tra il XIX e il XX secolo, influenzò l'aspetto sociale, politico e filosofico della società francese.

Attraverso la solidarietà sociale si tenta un rinnovamento politico o meglio una terza via in grado di mediare tra individualismo e socialismo.

L'ideatore della solidarietà sarà Fouillée e Bourgeois sarà il divulgatore di questo nuovo messaggio.

Il termine *solidarité* diviene un termine chiave del dibattito socio-filosofico e politico-giuridico negli anni Novanta dell'Ottocento francese.

Bourgeois e altri studiosi riprendono e approfondiscono lo schema comtiano: «*sviluppano cioè l'idea di un circolo virtuoso fra proprietà e appartenenza sociale, tra diritto (di proprietà) e debito di solidarietà, e si apprestano a costruire su di esso la loro proposta politica. Essa appunto*

dovrà determinarsi come un tentativo di mediazione fra due opposte esigenze: salvaguardare la proprietà, per un verso, renderla però anche in qualche modo corresponsabile dell'andamento complessivo della società”.

L'idea comtiana collega l'individuo alla società e ne stimola le potenzialità collaborative.

Isolaristi pensano che la cooperazione tra individui *“costituisce, se non l'unica modalità, certo il fine ultimo dell'azione sociale.”*⁶

La cooperazione, a cui i solidaristi pensano, presenta tratti caratteristici di una proprietà come valore sociale; che la cooperazione non cancella la concorrenza ma interviene per correggerne gli effetti distorsivi; che competizione e collaborazione coesistono e i soggetti, consapevoli della struttura della società e dei vantaggi della cooperazione, si orientano verso la cooperazione tra le parti, caratterizzata dalla spontaneità: *“sono i soggetti che, consapevoli della struttura della società e dei vantaggi della cooperazione, si orientano liberamente verso la cooperazione. Emerge così un altro tema caratteristico del solidarismo: il «quasi contratto»”*⁷.

Questo tipo di contratto *“consiste nel debito culturale, materiale e scientifico nei confronti dei predecessori, che è possibile ripagare facendo progredire la civiltà”*⁸.

In tale prospettiva, *“ognuno diviene per così dire responsabile di ognuno: il criterio liberale classico di responsabilità muta radicalmente, cessa di assumere come referente*

*principale l'idea di un soggetto libero e autonomo e piuttosto ricerca la determinazione degli obblighi direttamente nel tessuto sociale, nella trama delle relazioni intersoggettive.”*⁹

Il contratto assume un valore più elevato con il *“quasi contratto”* e diventa la base della società solidale¹⁰.

Nasce una libertà mediante la solidarietà, quando gli uomini riconoscono il proprio debito nei confronti della società e la libertà degli altri diventa possibile solo mediante l'obbligazione sociale.

Una cultura solidaristica basata sulla dottrina sociale cristiana si afferma alla fine del XIX secolo e vede tra i suoi maggiori interpreti l'economista francese Charles Gide e il tedesco Henrich Pesch¹¹.

Delors si inserisce in questo percorso solidaristico condividendo anche il pensiero di Marc Sangnier¹².

Delors pur condividendo la logica secondo cui il Mercato è il motore dell'economia, ne evidenzia i limiti proprio perché è incapace di garantire una solidarietà a chi non riesce a inserirsi nelle regole proprie del Mercato.

Il concetto deloriano di coesione sociale, che caratterizza la sua politica, non rappresenta un rifiuto del neoliberalismo ma una proposta di solidarietà tra i diversi gruppi sociali attraverso la difesa dello *“Stato-providenza”*.

Nella sua analisi della politica sociale, mette in risalto non solo i pregi ma anche i difetti di un Mercato incapace di impedire il fenomeno

dell'esclusione sociale, creata maggiormente dalla disoccupazione¹³.

È un'analisi che riporta nei suoi scritti con un chiaro riferimento alla formula di Peter Glotz: *“Lo sviluppo più probabile è il formarsi di una società dei due terzi: questo sarà il risultato della politica neoconservatrice [...]. [Evidenziando] la degradazione sociale del terzo più debole della società costituito da disoccupati, manovali, anziani dei ceti più poveri, lavoratori stagionali, handicappati.”*¹⁴

Delors pone l'interrogativo su due strade, dare spazio al Mercato e accettare le distorsioni sociali o sostenere i sistemi di protezione sociale senza discorsi di demagogia politica.

A tal proposito lo statista francese dichiarerà che i discorsi che intendono *“promettere diminuzioni d'imposta e contemporaneamente garantire i sistemi di protezione sociale sono completamente ipocriti e impraticabili.”*¹⁵

Il principio di solidarietà è una risposta all'esclusione e all'emarginazione, risposta che vale anche tra i Paesi sviluppati e quelli in via di sviluppo, tra Regioni ricche e meno ricche dell'Unione europea.

Agli inizi degli anni sessanta si aprì un dibattito sul concetto di povertà e la Banca Mondiale lanciò una lotta alla povertà attraverso aiuti finanziari per ceti sociali più deboli¹⁶.

Delors, in un primo momento, coltiva questa visione degli aiuti ai bisognosi, ma negli anni Novanta criticerà tale visione definendola *“solidarietà passiva”* e inaugu-

rerà il concetto di *“solidarietà meno passiva”*, con l'intento di perseguire un'assistenza di qualità e non di carità¹⁷.

Secondo la visione deloriana gli aiuti sarebbero dovuti essere orientati a seconda delle caratteristiche e delle potenzialità dello Stato bisognoso in modo da favorire, attraverso forme qualificate di assistenza, un auto-sviluppo.

Gli aiuti, tra l'altro, avrebbero dovuto favorire i Paesi che mirano al rispetto di un pluralismo politico, religioso e alla tutela dei Diritti umani¹⁸.

Lo statista francese mira, attraverso il concetto della *“coesione economica e sociale”*, inserito nell'Atto Unico Europeo, ad ampliare il principio contenuto nel preambolo del Trattato di Roma in cui gli Stati membri si impegnavano a *“promuovere lo sviluppo armonioso”* a livello comunitario *“riducendo le disparità tra le diverse Regioni e il ritardo di quelle meno sviluppate.”*¹⁹

L'obiettivo di Delors è quello non solo di coordinare le economie nazionali ma soprattutto di convergerle verso una politica economica e sociale integrata europea, attraverso interventi di pianificazione temporale a carattere pluriennale per i Paesi meno sviluppati.

Gli strumenti indicati dallo statista per la realizzazione della coesione economica e sociale sono i Fondi Strutturali, avviati nel 1988, dopo l'Atto Unico Europeo.

Il modello deloriano darà vita al principio di competizione che non

risulta un obiettivo ma il mezzo per migliorare il benessere sociale, stimolare le variabili economiche e sviluppare occupazione.

Lo statista precisa che lo sviluppo delle nuove tecnologie sta avviando un cambiamento paragonabile alla rivoluzione industriale.

Il principio della competizione legato strettamente alle tecnologie dell'informazione e delle telecomunicazioni avrebbe cambiato completamente i sistemi di vita e Delors, se da un lato valuta i vantaggi che il progresso tecnologico avrebbe determinato, dall'altro non sottovaluta i rischi che tale progresso avrebbe potuto portare ad una parte della popolazione ignara delle nuove conoscenze.

Le autostrade dell'informazione, espressione da lui usata, per indicare settori dell'informatica e delle telecomunicazioni, avrebbero svegliato l'Europa verso una sfida concorrenziale e culturale di fronte a Stati che hanno dominato per decenni tale settore.

Per Delors era necessario rafforzare la competizione attraverso la valorizzazione della ricerca scientifica: *“creare uno scambio di know-how nazionali per poter esprimere una Comunità europea di ricercatori.”*

Il concetto di competizione deloriano *“non ha un'accezione meramente liberista, ma è legato a quello di cooperazione che costituisce il terzo pilastro del modello europeo di società. Non esiste competizione senza cooperazione: quest'ultima può essere applicata tra le imprese, le università e i centri di ricerca nel*

*settore tecnologico, ma anche tra gli Stati nel campo della politica economico-monetaria e dell'intervento umanitario nelle zone povere del mondo.”*²⁰

La politica perseguita da Delors in ambito comunitario presenta analogie con le principali proposte avanzate dalla socialdemocrazia tedesca e svedese di Brandt e Palme.

Il concetto di *«etica dell'ambiente»* e la riflessione sul rapporto Nord-Sud affondano le radici nel dibattito svoltosi nella SPD alla fine degli anni Settanta.

L'etica dell'ambiente prevede il superamento della tradizione *«utilitarista»* e *«antropocentrica»* che considera l'uomo proprietario della natura per fini meramente individuali.

Sul rapporto Nord-Sud, lo statista francese afferma che il terzo e il quarto mondo sarebbero dovuti essere considerati per le loro rispettive caratteristiche e potenzialità, ad esempio taluni paesi avrebbero dovuto sfruttare le loro risorse naturali, altri la qualità della mano d'opera e il sistema educativo.

Tuttavia, nei paesi aderenti e in fase di adesione, va considerato che il rispetto del pluralismo politico, etico e religioso, le elezioni libere e il rispetto dei diritti dell'uomo, rappresentano una condizione necessaria per la concessione degli aiuti europei.

Il *«modello europeo di società»*, proposto da Delors a livello comunitario e che mostra affinità con il Welfare State realizzato dalla social democrazia svedese, si basa sui

principi di *solidarietà, competizione e cooperazione* e prevede un equilibrio tra individuo e società²¹.

La solidarietà assume un significato in relazione ai rapporti tra regioni ricche e povere dell'UE, pertanto la coesione economica e sociale costituisce uno degli obiettivi prioritari del trattato di Maastricht e il principio di competizione che non rappresenta un fine ma un mezzo per realizzare il benessere sociale, non riveste un'accezione meramente liberista ma è legato a quello di cooperazione, perseguibile in campo imprenditoriale, scientifico e tecnologico.

Coerentemente con tale modello, Delors ritiene che il Mercato unico non deve ridursi a una mera zona di libero scambio, pertanto, l'obiettivo 1992 deve realizzare uno «*spazio economico*» e, contemporaneamente, uno «*spazio sociale*» europeo.

In una dichiarazione Delors afferma che nonostante il «Grande Mercato» sia un'idea liberale «*occorre distinguere tra liberalismo politico e quello economico. Benché abbia a lungo militato nelle correnti sindacali e socialiste, ho sempre rispettato il liberalismo politico. La mia posizione sul liberalismo economico è differente: i suoi sostenitori ritengono che il Mercato sia il giudice supremo. Io non condivido tale dottrina, poiché ha provocato disastri economici [...]. Io sostengo che l'economia di mercato non possa funzionare senza regole; quindi, è necessaria una combinazione tra il Mercato che è il miglior selezionatore delle attività economiche, il*

dialogo tra i partners sociali e, infine, gli interventi dello Stato per far fronte alle distorsioni provocate dal Mercato: ciò rappresenta la socialdemocrazia, vale a dire un compromesso tra il Mercato e l'intervento statale.»

Delors dedica la stessa attenzione sia agli aspetti sociali che economici perché risultano essere i requisiti essenziali per raggiungere l'obiettivo 1992, «*Da un lato, il completamento del Mercato interno può migliorare l'efficienza economica e la competitività; dall'altro, pone la questione della solidarietà tra i paesi che ne traggono vantaggi e quelli che possono rimanere esclusi.*»²²

Delors e la querelle con la Thatcher

Jacques Delors, Presidente della Commissione Europea, fu il principale artefice dell'architettura per «*la Carta comunitaria dei diritti sociali fondamentali dei lavoratori*», approvata nel Consiglio europeo di Strasburgo nel dicembre 1989 da parte di tutti gli Stati membri ad eccezione della Thatcher che «*non aveva esitato a pronunciare parole sprezzanti nei confronti delle ambizioni sociali della CEE che travalicavano, a suo dire i suoi obiettivi istituzionali.*»²³

La Gran Bretagna, guidata dalla signora Thatcher, partecipa al processo comunitario, cercando di indirizzarlo in modo favorevole ai propri interessi.

La «*Lady di ferro*» sostiene l'iniziativa privata e la competitività indi-

viduale e boccia l'intervento pubblico, incompatibile con i principi liberisti.

La normativa europea, che si sovrappone a quella nazionale, rappresenta per la Gran Bretagna un rischio per la propria sovranità.

La Thatcher critica e si preoccupa della visione deloriana secondo cui *“Tra dieci anni l'80% della legislazione economica, forse anche fiscale e sociale, sarà d'origine comunitaria.”*²⁴

Le preoccupazioni del primo ministro britannico aumentano in occasione di un discorso che il Presidente della Commissione tiene al Congresso dei sindacati Britannici quando, nel prospettare l'obiettivo 1992, afferma che *“La Comunità europea sarà uno spazio di concorrenza, ma altresì di cooperazione e solidarietà.”*²⁵

La risposta della Thatcher non si fa attendere, difende il valore della sovranità nazionale contro il principio della cooperazione tra gli Stati, accusa Delors di aver violato il carattere liberale dei Trattati di Roma e lo definisce un *“visionario”* perché con l'espressione *“tra dieci anni l'80% della legislazione sarà comunitaria”*²⁶ vuole intendere la realizzazione di un super-stato europeo.

Il 17 ottobre 1989, in occasione dell'inaugurazione dell'anno accademico del Collegio di Bruges e un anno dopo l'accusa del Ministro britannico, Delors critica la sua visione liberista e confederale.

Il Presidente della Commissione, oltre a mettere in risalto il rispetto del pluralismo, sottolinea il compito

della *“Comunità di diritto”* e *“l'esercizio in comune della sovranità”*, in quanto, attraverso il perseguimento della dimensione sociale, si sarebbe potuto valorizzare il pluralismo.

Le politiche strutturali, non a caso, verranno attivate con l'intento di ridurre le differenze e favorire la crescita di quelle regioni meno sviluppate.

Secondo lo statista Delors il pluralismo è la risposta concreta al fenomeno crescente dell'individualismo, parole queste, imbevute della visione personalistica di Mounier.

In più occasioni Delors criticherà l'atteggiamento della Thatcher e la logica liberista nella costruzione europea, *“Il liberalismo economico, che prevede la supremazia riservata quasi interamente al Mercato, è basato sull'onnipotenza dell'individuo. Occorre rifarsi alle origini del capitalismo e alle teorie di Max Weber per rendersene conto. Dunque, l'individuo è protagonista del suo destino, si confronta con gli altri in distinte competizioni, secondo una logica liberale minimalista meramente economica. Teorizzato da Friedrich von Hayek, il neoliberalismo è stato recentemente difeso con forza dalla signora Thacher. Esso continua a essere ben presente nella nostra società: a livello europeo lo definisco un pensiero «unico».”*²⁷

Se per la Thatcher le diversità sono una conseguenza naturale del mercato, nel pensiero deloriano dovranno essere ridotte ed equilibrate.

Il primo Ministro britannico, nel 1989, subito dopo aver dato il

consensoper la partecipazione della Gran Bretagna al Sistema Monetario Europeo²⁸, in un suo discorso a Bruges, presentava una visione alternativa dello sviluppo della Comunità Europea.

Non si trattò di un discorso nazionalista, ma per la signora Thatcher la CE era solo una delle molteplici manifestazioni dell'identità europea, in altri termini la Comunità non costituiva altro che l'adesione ad un insieme di valori condivisi fondati sulla legge, sulla cristianità e sulla comune esperienza²⁹.

Da questo momento, più che in passato, la Gran Bretagna avrebbe dovuto difendere la sua relazione speciale con gli Stati Uniti e in nessun modo avrebbe potuto permettere alla stessa CEE di condizionare i suoi rapporti con l'America.

Il processo comunitario si trovò ad affrontare la Gran Bretagna, come nuovo nemico, così come avvenne in passato con la Francia gollista³⁰.

Il discorso della Thatcher non lasciava alcun dubbio, quando dichiarò: *“Non abbiamo efficacemente smantellato lo statalismo in Gran Bretagna solo per vedercele imporre nuovamente a livello europeo, da un super Stato europeo che esercita un nuovo dominio da Bruxelles”*, considerandola CE alla stregua di una cooperazione tra Stati-nazione, pertanto netto fu il rifiuto verso l'idea di un Governo sopranazionale³¹.

Le dichiarazioni del primo ministro britannico coincisero, proprio

quando il comitato Delors si apprestava a rendere noto che la maggior parte degli Stati membri si mostrava quasi completamente favorevole al passaggio delle funzioni-chiave della sovranità nazionale ad un'istituzione sopranazionale.

In occasione della presentazione del programma di lavoro della Commissione all'Assemblea di Strasburgo, Delors abbandona la sua visione funzionalista, fondata sulla teoria dello *spill over effect*, a favore della costruzione di una *federazione degli Stati nazione*³².

Quello di Strasburgo fu il primo Consiglio Europeo dopo la caduta del muro di Berlino e i federalisti non smisero mai di spronare i Governi nazionali verso una dimensione politica della CE che le permettesse di affrontare le nuove responsabilità internazionali.

Il più fervente sostenitore della maggiore integrazione politica fu Mitterand, nonostante, la Francia fosse stato il paese che, con più preoccupazione, avesse guardato all'eventualità dell'unificazione della Germania.

Mitterand auspicò la creazione di una confederazione che includesse gli Stati dell'Europa orientale e in tale contesto alla Germania sarebbe stato permesso di unificarsi a patto che questa contribuisse alle istituzioni di una Unione Europea più forte.

Mitterand cooperò con il cancelliere tedesco Kohl e prima del Consiglio Europeo di Dublino, fecero pressione per la convocazione di una

conferenza intergovernativa dedicata all'unione politica, parallela a quella dell'unione monetaria, ma la Gran Bretagna rifiutò questa prospettiva e proprio queste ragioni provocarono la sfiducia della Tacher da parte del suo partito.

L'Europa era diventata un problema, se i filo-europei attaccarono alle spalle il loro primo ministro è altrettanto vero che gli euroscettici avrebbero distrutto ogni Governo che avesse intaccato la sovranità britannica.

La Conferenza intergovernativa sull'unione monetaria procedette senza incertezze, al contrario di quella sull'unione politica che fu molto problematica. La Commissione e alcuni tra i più accesi sostenitori federalisti fecero pressioni per le riforme radicali che avrebbero dovuto stabilire la vocazione federale della CE ed ogni innovazione sarebbe stata inserita sottoforma di nuovi capitoli nei testi dei trattati esistenti, ma la Francia e la Gran Bretagna si opposero nuovamente perché premevano che il nuovo trattato fosse costruito intorno a tre pilastri.

Il Trattato che uscì dalle due Conferenze intergovernative e dai negoziati tra i leader europei durante il Consiglio Europeo di Maastricht, nel dicembre del 1991, fu sicuramente uno dei Trattati più importanti per il rilancio dell'integrazione europea e rappresenta, così come contemplato dal preambolo, una tappa importante per la creazione di un'unione sempre più stretta tra i popoli europei³³.

Il Trattato di Maastricht era stato redatto anche con uno sguardo particolare alle mutevoli realtà geopolitiche.

La caduta del muro di Berlino e la riunificazione della Germania avevano sicuramente trasformato l'Europa ed in questo scenario, piuttosto che favorire la riedificazione della Germania nel cuore del continente, i leader europei preferirono un accordo istituzionale che avrebbe ancorato la Germania all'Occidente.

Questo Trattato è il frutto di un difficile compromesso tra la volontà dell'accrezione di una grande Europa sovranazionale e la volontà di salvaguardia delle scelte e degli interessi nazionali, in altri termini, il compromesso tra due necessità, da un lato la costruzione di un'Europa che non prevedeva il superamento degli stati nazionali e dall'altro il progressivo trasferimento di porzioni della sovranità dei Paesi membri alle istituzioni comunitarie per realizzare una maggiore integrazione economica, monetaria, sociale e un'azione comune sul piano politico.

L'idea di Delors è che la Federazione dei Dodici, auspicata nel 1990, potesse essere tradotta in una Federazione degli Stati nazione, non contraria allo Stato nazione, anzi con la considerazione che la nazione diventi un elemento importante per l'identità personale.

È pur vero che le idee europeiste nascono come protesta ai nazionalismi, quale imputato principale dei conflitti avvenuti nel continente europeo nel XX secolo, ma la nazione, per Delors è un fattore

culturale e ne giustifica anche il legame con il modello dello Stato nazionale.

La formula del federalismo deloriano è *una linea mediana* tra la costruzione di un'Europa che non prevede il superamento degli Stati-nazione e il graduale trasferimento di parti di sovranità dai Paesi membri alle istituzioni comunitarie.

Quindi non è un caso che nel 1990 lo statista francese parli di una *federazione degli Stati-nazione* e dichiarerà che *“La Federazione degli Stati-nazione è un’idea che provoca choc, in quanto i difensori dello Stato-nazione sono antifederalisti e i federalisti sono per un suo superamento. Ma io ho preso in considerazione la nozione di tempo. Lo ricordo, sono occorsi secoli per creare gli Stati-nazione. Tutta la storia europea ci mostra come sia necessario ottenere l’adesione dei cittadini a un progetto e a una condivisione della sovranità per realizzare le nostre ambizioni. E, beninteso, allo stato-nazione spetta la ripoliticizzazione, rilanciare il dibattito democratico e spiegare il progetto europeo.”*³⁴

Maastricht portava alla più larga cessione volontaria di sovranità nazionale della storia da parte degli Stati-nazione, in quanto ogni Stato membro, ad eccezione della Gran Bretagna e della Danimarca, riconosceva che si sarebbe adeguata agli standard comunitari nel campo della politica sociale.

I negoziati di Maastricht si sono contraddistinti anche per l'interesse

espresso in favore del *principio disussidiarietà*³⁵, voluto e introdotto da Delors, con l'intento di definire le competenze delle Istituzioni Europee e le competenze in materia concorrente tra gli Stati e la Comunità europea³⁶.

Infatti, nel caso dell'Unione Europea gli Stati nazione europei hanno concesso all'Unione poteri sovrani soltanto in alcune materie, conservando saldamente nelle proprie mani altri poteri, siamo di fronte non ad un diverso uso della sovranità, ma alla sua scomposizione, con l'attribuzione del potere legittimo di decidere su alcune materie ad un potere pienamente sovranazionale, senza che ciò comporti la formazione di uno Stato effettivamente sovrano³⁷.

La principale novità dei negoziati che portarono al Trattato di Maastricht fu l'unione economica e monetaria, che proponeva la rinuncia alla sovranità monetaria da parte dei Paesi membri, ad eccezione della Gran Bretagna e della Danimarca.

La rinuncia in un settore così importante, poteva essere spiegato solo con riferimento all'idealismo dei grandi leader europei, pertanto Kohl, Delors e Andreotti, considerarono maturi i tempi e, a loro avviso, si sarebbero dovute porre in essere tutte quelle misure che avrebbero reso possibile la realizzazione di una integrazione europea, attraverso delle concessioni³⁸.

La Gran Bretagna, tuttavia, continuò a tutelare i propri interessi nazionali e nel Trattato di Maastricht si assicurò che non ci fosse alcun

riferimento alla vocazione federale dell'Unione, che le decisioni di politica estera sarebbero state lasciate nelle mani degli Stati membri e che la sterlina sarebbe rimasta la moneta dei britannici, ma nonostante tutto, gli inglesi continuarono a considerare il Trattato come una svendita della sovranità nazionale britannica.

L'aspetto più rilevante fu la conservazione del monopolio della forza fisica legittima da parte degli Stati membri e l'Unione Europea continuava ad essere un organismo politico ibrido che non si presentava come uno Stato federale e tantomeno come un Superstato, *“uno scenario segnato dal divorzio tra detenzione del monopolio della forza fisica legittima e capacità di decisione politica: in sostanza dal delinarsi di poteri incapaci di coercizione e di coercizione senza potere.”*³⁹

La sovranità si perdeva sul piano nazionale e non era trasferita ad un livello superiore. Il Trattato sull'Unione Europea entrò in vigore il 1 Novembre del 1993, un risultato che andava considerato un punto di partenza, più che un traguardo, per giungere ai successivi Trattati di Amsterdam e Nizza.

Le due Conferenze avrebbero dovuto discutere di questioni connesse al tema dell'allargamento dell'Unione a nuovi Paesi, ma nessuno dei due Trattati, Amsterdam e Nizza, riuscirono a risolvere questi problemi, limitandosi solo ad apportare qualche modifica al Trattato di Maastricht.

A metà del 1999, si riaprì il confronto sul futuro dell'Europa, la Germania di Fischer, la Francia di Chirac, l'Italia di Amato e la Commissione Europea guidata dal Presidente Prodi disegnarono una ipotesi sul futuro dell'Europa.

L'Europa avrebbe dovuto dotarsi di istituzioni federali per poter parlare *“con una sola voce”*, per far ripartire le proprie competenze e per avere una libertà d'azione che gli stessi Stati non avevano⁴⁰.

Ormai il cammino di un'Europa affidata al funzionalismo di matrice monnettiana era priva di significato, questo è il senso del discorso di Fischer, il quale evidenzia la crisi del metodo Monnet: *“In passato, dominava essenzialmente il metodo Monnet [...]. Questa integrazione graduale senza un progetto preciso era stata concepita negli anni '50 per l'integrazione economica di un piccolo gruppo di paesi. Pur avendo avuto successo, questo approccio, per l'integrazione politica e la democratizzazione dell'Europa è risultato essere solo limitatamente adeguato”*⁴¹.

La strada intrapresa portò al Trattato di Amsterdam, descritto da alcuni studiosi come *“un melting pot di provvedimenti disparati, senza una visione coerente né di sostanziale cooperazione in un settore particolare né del futuro istituzionale dell'Europa”*⁴².

Nel Trattato fu evitata la questione della governance dell'Unione europea e i Quindici Paesi membri decisero che le condizioni per l'adesione all'Unione sarebbero state

quelle di salvaguardare la libertà, la democrazia e il rispetto dei diritti umani, con il presupposto che se si fossero riscontrate una serie di

violazioni in questi principi, lo Stato membro trasgressore sarebbe stato sospeso.

Note

- ¹ Per maggiori approfondimenti del pensiero di Mounier sulla personalità di Delors, cfr. J. Delors, *Changer*, Stock, Paris, 1975; B. Maris, *Jacques Delors. Artiste e martyr*, Albin Michel, Paris, 1993.
- ² Mounier fu, filosofo, pubblicista e uomo politico: nel 1932, fondò la rivista cattolica *“Esprit”*, che rimase, anche nel dopoguerra, un punto di riferimento importante per i cattolici di sinistra, non solo francesi. Avversario del fascismo e vicino al Fronte popolare, pur denunciando i rischi del totalitarismo comunista e le atrocità della guerra civile. Durante la seconda guerra mondiale partecipò attivamente alla resistenza, fu imprigionato dai Tedeschi per alcuni mesi e successivamente visse in clandestinità fino alla Liberazione. Le sue opere fondamentali sono: *“Manifesto al servizio del personalismo”* (1936), *“Rivoluzione personalistica e comunitaria”* (1936), *“Che cos’è il personalismo?”* (1946), *“Trattato del carattere”* (1946), *“Il personalismo”* (1949). La riflessione filosofica di Mounier si sviluppa con la grande crisi economica avvenuta all’indomani del crollo della Borsa di Wall Street del 1929: in questa situazione il filosofo francese si propone di indicare una *“terza forza”*, che si possa contrapporre sia all’individualismo liberistico sia al totalitarismo stalinista. La nuova strada viene ricercata in una filosofia

che concepisca l’uomo non come semplice individuo, privo di sostanziali relazioni con altri individui, ma concepito come persona, cioè come uno *“spirito”* che, se da un lato, in quanto tale, è assolutamente unico e specifico, dall’altro è costituzionalmente aperto alle altre persone in una relazione che fa parte dello sviluppo e del carattere della persona stessa. Lapiena realizzazione della persona si ha non nell’individuo, ma nella *“persona collettiva”* o *“persona personale”*. Quest’ultima rappresenta l’ideale cui ogni uomo deve aspirare, il *“polo profetico”* verso cui deve incessantemente tendere il *“polo politico”* rappresentato dall’azione della singola persona. La persona, dunque, non è qualcosa di dato e concluso, ma piuttosto un ideale e un compito che l’uomo deve gradualmente realizzare. Cfr. C.G. Anta, *Il rilancio dell’Europa*, cit. pag. 54. La citazione riporta un’intervista di Delors concessa allo stesso Anta, autore del testo: *“Il mio riferimento di base è il personalismo comunitario di Emanuel Mounier fondato sulla persona e la comunità. Da un lato, la persona non può essere considerata singolarmente, ma in relazione alle altre; ciò la differenzia dall’individuo. Dall’altro, la comunità è il luogo in cui l’uomo e la donna si esprimono e sono definiti in rapporto a tutte le comunità cui appartengono [...]. Il comunitarismo è una corrente di pensiero*

filosofica nata all'interno del mondo cattolico, ma non della Chiesa, che ho sempre cercato di applicare nel corso degli anni. Io concepisco il personalismo comunitario come pensiero filosofico della constatazione e della volontà.”.

³ Delors J., *L'Unité d'un homme*, op. cit., p. 222.

⁴ La politica deloriana è caratterizzata dal concetto di coesione sociale, diversi scritti ne testimoniano il suo interesse.

⁵ Per Maggiori approfondimenti cfr. Kurt Bayertz, *Il concetto e il problema della solidarietà*, in P.P. Portinaro (a cura di) *Kurt Bayertz Michael Baurmann. L'interesse e il dono. Questioni di solidarietà*, Edizioni di Comunità, Torino 2002, p. 3: “Sebbene le sue radici storiche risalgano al diritto romano – qui si designava come *obligatio in solidum* una specifica forma di responsabilità, secondo la quale ogni membro della comunità (il più delle volte familiare) doveva farsi carico della totalità dei debiti sussistenti e viceversa la comunità doveva farsi carico di quelli di ogni singolo membro – è solo dalla fine del XVIII secolo che questa figura giuridica è stata generalizzata al di là del contesto delle obbligazioni e applicata all'ambito della politica, della società e della morale: con “solidarietà” si veniva ora sempre più spesso a designare il sussistere di un'obbligazione morale fra individuo e società. Nel contesto politico il concetto di solidarietà si presentò dall'inizio del XIX secolo accanto a quello di “fratellanza”, divenuto famoso sull'onda della Rivoluzione francese, sostituendolo sempre più. Parallelamente a ciò esso divenne

un termine tecnico della nascente sociologia, dove, a partire da Auguste Comte e (più tardi) da Emile Durkheim, caratterizza il “cemento” che tiene insieme una società e ne fa un'unità. [...] fu poi introdotto nel XX secolo, da autori come Max Scheler e Henri Bergson, nella filosofia morale[...].”

⁶ Pietro Costa, *Alle origini dei diritti sociali: «Arbeitender Staat» e tradizione solidaristica*, in G. Gozzi (a cura di), *Democrazia, diritti, costituzione*, il Mulino, Bologna, 1997, p.307, 308 e 314. “L'autore che negli anni novanta funziona come catalizzatore del discorso solidarista divenendo punto di riferimento di numerosi e importanti dibattiti non è un intellettuale di professione, un accademico, ma un politico, destinato a notevole fama: Léon Bourgeois; è a lui che si deve un breve e fortunato scritto, dedicato appunto alla *solidarité*, è intorno al suo nome che fiorisce una letteratura varia per importanza e carattere, ma coerente nel proporre un'alternativa al modello socio-politico liberale”. Bourgeois si impegna a divulgare il concetto di solidarietà che “prende ad uscir fuori dalle aule e dai dibattiti accademici per incontrare, e rafforzare, aspettative socialmente diffuse. Erano aspettative che affondavano le radici nella tradizione politico-intellettuale francese, ma, prima ancora, erano rese attuali e improrogabili dall'impetuoso processo di industrializzazione e dal profilarsi di una società bisognosa di nuove forme di legittimazione e di mediazione politica. Proprio per questo, il solidarismo francese non ha difficoltà a varcare i confini nazionali e a trovare nell'Italia del primo novecento, in quell'Italia-

giolittiana che sembra avviare un primo timido tentativo di democrazia industriale, un uditorio attento e interessato.”

⁷ *Ibidem*, p. 316.

⁸ C.G. Anta, *Il rilancio dell'Europa*, *op. cit.*, p. 61.

⁹ P. Costa, *op. cit.*, p. 318.

¹⁰ L. Borgeois, *Solidarité*, Paris 1896 *inop. cit.*, pp. 317-318. Il contrattualismo giusnaturalista risolveva la questione con il passaggio dell'individuo dallo stato di natura allo stato civile nel momento in cui i soggetti esprimono il loro consenso: “*Mentre nel contratto l'obbligazione nasce dal reciproco libero consenso, [...] In questi casi i giudici parlano di quasi-contratto, di un contratto che produce effetti obbligatori, pur nella mancanza di esplicite dichiarazioni. Nel ragionamento solidaristico, il quasi-contratto non vale come categoria tecnicamente giuridica, ma come schema argomentativo analogicamente impiegabile per sostenere la possibilità di un'obbligazione che presupponga la libertà del soggetto pur non riposando sul suo esplicito consenso*”. L'azione giuridica del contratto viene usata dai solidaristi come “*escamotage*” e metafora “*per veicolare il nucleo costitutivo del messaggio solidaristico: se è vero che la società è inestricabile scambio di servizi reciproci, il farne parte implica l'accettazione implicita dei vantaggi come degli oneri; implica in particolare, in concreto, la disponibilità a pagare quel 'debito' sociale che è semplicemente l'altra faccia della mia sociale posizione di vantaggio, cioè del mio diritto di proprietà.*”

¹¹ Per ulteriori approfondimenti sul tema del *Solidarismo*, cfr. C. Gide, *L'idée de solidarité en tant que*

programme économique, Larose, Paris, 1893; P. Rosanvallon, *Lo Stato provvidenza: tra liberalismo e socialismo*, Armando, Roma 1984; M. Ferrera, *Modelli di solidarietà*, il Mulino, Bologna, 1993.

¹² Sangnier (1873-1950) scrittore, uomo politico e fondatore del movimento del *Sillon*, persegue l'obiettivo di un cristianesimo democratico e sociale.

¹³ L'evoluzione industriale porta alla nascita del Welfare State, ma, con il passare degli anni, si evidenziano distorsioni anche nei sistemi di protezione sociale perché incapaci di evitare il fenomeno dell'esclusione sociale, causato da cause diverse e tra queste la disoccupazione di lunga durata.

¹⁴ P. Glotz, *Manifesto per una nuova sinistra europea*, Feltrinelli, Milano, 1985, p. 45.

¹⁵ J. Delors, *Intervention de culture à la Conférence “Combating Social Exclusion”*, *Donner une nouvelle dimension à la lutte contre l'exclusion*, Copenhagen, 4 giugno 2006, J. Delors, *Collection Discours*, Archives Historiques de la Commission Européenne, Bruxelles, p. 7.

¹⁶ È una lotta alla povertà, necessaria a trasformare le società tradizionali in una maggiore integrazione nell'economia mondiale. Approfondimenti possono essere fatti consultando J. Rawls, *La giustizia come equità: saggi 1951-1969*, Liguori, Napoli, 1995; W. Brandt, *Nord-Sud: un programma per la sopravvivenza*, Mondadori, Milano, 1980; M. Sahlins, *L'economia dell'età della pietra: scarsità e abbondanza nelle società primitive*, Bompiani, Milano, 1980.

¹⁷ Ampia trattazione è stato fatto del concetto di *solidarietà meno passiva*

- nel Libro Bianco Crescita, Competitività e occupazione.
- 18 J. Delors, *Il nuovo concerto europeo. L'Unità dell'Europa tra ideali e realtà*, Sperling e Kupper, Milano, 1993.
- 19 Preambolo del Trattato di Roma.
- 20 C.G. Anta, *Il rilancio dell'Europa*, *op. cit.*, p. 68.
- 21 J. Delors, *Il nuovo concerto europeo*, *op. cit.*, pp. 57, 58: "Noi in questo momento ci troviamo di fronte una grande sfida e dobbiamo preservare e rafforzare il nostro modello di società europea che è unico nel suo genere. [...] La cooperazione e la solidarietà, allo stesso titolo della competizione, sono le condizioni per il nostro successo comune. La dimensione sociale è un elemento essenziale [...]"
- 22 C.G. Anta, *Il rilancio dell'Europa*, *op. cit.*, p. 106.
- 23 B. Olivi, R. Santaniello, *op. cit.*, p. 159.
- 24 J. Delors, *Intervention devant le Parlement européen sur le Conseil européen de Hanovre*, Strasbourg, 6.07.1988, J. Delors, collection Discours (1985-1995), Archives Historiques de la Commission Européenne.
- 25 J. Delors, discours devant le Congrès des Trade Unions, "La dimension sociale du Grand Marché", del 7 settembre 1988, p. 5 ; oppure cfr. J. Delors, *Il nuovo concerto europeo*, *op. cit.*, pp. 57, 58: "Noi in questo momento ci troviamo di fronte una grande sfida e dobbiamo preservare e rafforzare il nostro modello di società europea che è unico nel suo genere. [...] La cooperazione e la solidarietà, allo stesso titolo della competizione, sono le condizioni per il nostro successo comune. La dimensione sociale è un elemento
- essenziale [...]. la vostra organizzazione [sindacale] ha svolto un ruolo da pioniere nella storia del movimento sindacale, [...], per la conquista dei diritti dei lavoratori e per la difesa della loro dignità. Questa tendenza storica avrebbe contribuito a forgiare in Europa un modello originale di società, frutto di un sapiente equilibrio fra la società e l'individuo."
- 26 Per maggiori approfondimenti sul discorso della Thacher cfr., *Europe Documents*, n. 1527, 12. 10. 1988., pp. 3-6.
- 27 Anta C. G., *op. cit.*, p. 122.
- 28 *Ibidem*, p.1 14. Negli anni '70 al fine di smorzare la tensione creata dai movimenti di cambio, provocata dalla libera fluttuazione dei tassi di cambio, i sei paesi comunitari formarono un "serpente monetario": un tentativo di legare tra loro le valutedei paesi comunitari. Più tardi con il rapporto Tindemans, lo SME costituiva una versione più allargata del serpente, "Si trattava in sostanza di una versione più allargata del serpente, attivata nel gennaio del 1979 esattamente con i metodi che Tindemans aveva prescritto per ottenere progressi verso l'integrazione e cioè per mezzo di iniziativa diplomatiche da parte degli Stati membri all'interno del Consiglio Europeo".
- 29 *Ibidem*, p. 167. Inoltre, sempre secondo il primo ministro britannico, l'identità europea era intimamente connessa alle guerre che le nazioni europee avevano combattuto le une contro le altre e, nelle quali "la Gran Bretagna aveva semprecombattuto per impedire all'Europa di cadere sotto il dominio di un singolo potere".
- 30 Cfr. Anta C.G., *Il rilancio dell'Europa. Il Progetto di Jacques*

- Delors, Franco Angeli, 2004, pp. 125, 126: “*La polemica tra la Thatcher e Delors ripropone la querelle svoltasi tra de Gaulle e Monnet negli anni cinquanta e sessanta: il Generale sostiene una strategia confederale «l’Europa degli Stati»;*” Monnet crea il Comitato d’Azione per gli Stati Uniti d’Europa, con l’intento di assicurare la regolare cooperazione politica, economica e militare tra gli Stati. “*Se de Gaulle sostiene il voto all’unanimità, Monnet auspica la progressiva condivisione tra i paesi membri, attraverso un minore utilizzo del potere di veto*”.
- ³¹ *Ibidem*, p. 168.
- ³² J. Delors, *Discorso in occasione della presentazione del programma di lavoro della Commissione europea per il 1990*, Strasburgo 17 gennaio 1990, Bruxelles, pp. 20-26. La federazione degli Stati nazione, rappresenta secondo Delors, la combinazione dei vantaggi derivanti dall’approccio federale, cioè agire e decidere meglio, ed il mantenimento degli Stati-nazione, considerati ancoraggi fondamentali per l’identità personale.
- ³³ Trattato sull’Unione europea, *Gazzetta ufficiale n. C 325 del 24 dicembre 2002, art. 1*: “*Con il presente trattato, le Alte Parti Contraenti istituiscono tra loro un’Unione Europea, in appresso denominata "Unione". Il presente trattato segna una nuova tappa nel processo di creazione di un’unione sempre più stretta tra i popoli dell’Europa, in cui le decisioni siano prese nel modo più trasparente possibile e il più vicino possibile ai cittadini.*”
- ³⁴ Cfr., J. Delors, *Combats pour l’Europe*, Economica, Paris, 1996, p. 20.
- ³⁵ Il principio di sussidiarietà introdotto a Maastricht per volontà di Delors (perfezionato in seguito ad Amsterdam nel 1997).
- ³⁶ La gestione delle competenze concorrenti avveniva tramite il principio di sussidiarietà. “*La gestione delle competenze concorrenti avveniva mediante un capillare ricorso al principio di sussidiarietà monitorato ex ante dai governi e dai Parlamenti nazionali, ex post dalla Corte di Giustizia*”. A. Padoa Schioppa, Note su ordine giuridico europeo e identità Europea in prospettiva storica costituzionale, in *Quaderni fiorentini*, 31, tomo I, Milano, Giuffrè Editore, 2003, p. 70.
- ³⁷ D. D’Andrea, *Oltre la sovranità. Lo spazio politico Europeo tra post modernità e medioevo* in *Quaderni fiorentini*, 31, tomo I, Milano, Giuffrè Editore, 2003, p. 101.
- ³⁸ Gilbert, *op. cit.*, p. 193: “*Questi e altri leader erano convinti che fosse necessario fare concessioni per sostenere questo moto verso l’unificazione politica europea e renderlo irreversibile*”.
- ³⁹ D. D’Andrea, *Oltre la sovranità. Lo spazio politico Europeo tra post modernità e medioevo* in *op. cit.*, p. 103.
- ⁴⁰ C. G. Anta, *Padri dell’Europa*, Bruno Mondadori, Milano, 2005, p. 126.
- ⁴¹ De Giovanni B, *L’ambigua potenza dell’Europa*, p. 97. Fischer evidenzia la crisi del metodo funzionalista non risolvibile nei limiti della sua logica.
- ⁴² Gilbert, *op. cit.*, p. 212.

Bibliography

- ANTA, C. G., *Il rilancio dell'Europa. Il Progetto di Jacques Delors*, Franco Angeli, 2004.
- ANTA, C. G., *Padri dell'Europa*, Bruno Mondadori, Milano, 2005.
- BAYERTZ, Kurt, *Il concetto e il problema della solidarietà*, in P.P. Portinaro (a cura di) *Kurt Bayertz Michael Baurmann. L'interesse e il dono. Questioni di solidarietà*, Edizioni di Comunità, Torino, 2002.
- BRANDT, W., *Nord-Sud: un programma per la sopravvivenza*, Mondadori, Milano, 1980.
- COSTA, Pietro, *Alle origini dei diritti sociali: «Arbeitender Staat» e tradizione solidaristica*, in G. Gozzi (a cura di), *Democrazia, diritti, costituzione*, il Mulino, Bologna, 1997.
- D'ANDREA, D., „Oltre la sovranità. Lo spazio politico Europeo tra post modernità e medioevo” in *Quaderni fiorentini*, 31, tomo I, Milano, Giuffrè Editore, 2003, p. 101.
- DELORS, J., *Changer*, Stock, Paris, 1975.
- DELORS, J., *Collection Discours (1985-1995)*, Archives Historiques de la Commission Européenne.
- DELORS, J., *Collection Discours*, Archives Historiques de la Commission Européenne, Bruxelles, p.7.
- DELORS, J., *Combats pour l'Europe*, Economica, Paris 1996.
- DELORS, J., *Discorso in occasione della presentazione del programma di lavoro della Commissione europea per il 1990*, Strasburgo 17 gennaio 1990, Bruxelles, pp. 20-26.
- DELORS, J., discours devant le Congrès des Trade Unions, “*La dimension sociale du Grand Marché*”, del 7 settembre 1988.
- DELORS, J., *Il nuovo concerto europeo. L'Unità dell'Europa tra ideali e realtà*, Sperling e Kupper, Milano, 1993.
- DELORS, J., *Intervention de colture à la Conférence “Combating Social Exclusion”, Donner une nouvelle dimension à la lutte contre l'exclusion*, Copenhague, 4 giugno 2006,
- DELORS, J., *Intervention devant le Parlement européen sur le Conseil européen de Hanovre*, Strasbourg 6.07.1988.
- FERRERA, M., *Modelli di solidarietà*, il Mulino, Bologna, 1993.
- GIDE, C., *L'idée de solidarité en tant que programme économique*, Larose, Paris, 1893.
- GLOTZ, P., *Manifesto per una nuova sinistra europea*, Feltrinelli, Milano, 1985.
- MARIS, B., *Jacques Delors. Artiste e martyr*, Albin Michel, Paris, 1993.
- PADOA, Schioppa; PADOA, A., „Note su ordine giuridico europeo e identità Europea in prospettiva storico costituzionale”, in *Quaderni fiorentini*, 31, tomo I, Milano, Giuffrè Editore, 2003, p. 70.
- RAWLS, J., *La giustizia come equità: saggi 1951-1969*, Liguori, Napoli, 1995.
- ROSANVALLON, P., *Lo Stato provvidenza: tra liberalismo e socialismo*, Armando, Roma, 1984.
- SAHLINS, M., *L'economia dell'età della pietra: scarsità e abbondanza nelle società primitive*, Bompiani, Milano, 1980.

„Dezvoltare acasă” și „casă a dezvoltării”. Interferențe afro-europene.

Diana Sfetlana STOICA

Abstract: *The purpose of this paper is to compare and criticize the concept of development at home (as a typical anti-migratory mindset revealed in some European contexts, whether nations, communities or only groups of citizens), with the concept of home for development (used from an African standpoint, as hosted in a postcolonial frame), in a still Eurocentric pattern of thought. Therefore, the concept of home is regarded through the lens of postcolonial paradigms and the central aim is to synthesize, from this comparative analysis, the points of intersection on different views on development (at the native home, or abroad, in the space of adoption), to align them to some perspectives on the notions of home, space, and community. The proposed qualitative analysis tries to highlight the political meanings of home, while deconstructing space and community. The importance of establishing links between views on the concept of home as root for development, lays in the possibility to advance more recent theoretical approaches that could shape the public discourse on the matter of the Other, especially in Hungary and Italy.*

Keywords: *home, development, space, community, value.*

Textul de față invită la o reflecție și o analiză cu privire la acea retorică eurocentrică și radicalizantă a Europei, care a formulat constructul „dezvoltare acasă” *versus* retorica de origine afrocentrică ori în discurs al studiilor africane, care susține constructul de „casă a dezvoltării”. Pentru simplificare, retorica radicalizantă a Europei aleasă în context este cea a Ligii Nordului din Italia și a Partidului Fidesz din Ungaria, puse în oglindă cu o retorică ce la prima vedere pare diametral opusă din punctul de vedere al mobilității, ca generator al anxietății, atât printre imigranți, cât și în comunitatea gazdă¹.

Prin analiza critică a unui discurs politic, ca în cazul interviului cu liderul Fidesz, Viktor Orbán², disponibil pe site-ul oficial al guvernului maghiar, iar ulterior trecut prin filtrul media și repropus audiențelor largi și nedefinite în comunitatea virtuală, intenția este de a trasa limitele conceptuale ale metaforei „dezvoltare acasă” și de a le face opozabile metaforei din discursul african cu privire la o potențială „casă a dezvoltării”. O analiză analogă va fi efectuată asupra unor discursuri publice ale liderului Matteo Salvini și ale unor retorici auxiliare acestuia, care au fost me-

diatizate în Italia, precum și, pe un al treilea nivel, a discursurilor din academie, în materia studiilor de dezvoltare și africane.

Această evaluare a conceptelor construite pe trei nivele, căutând într-un anume context național discursul autorității, într-un altul, discursul media și, pe al treilea nivel, care depășește cadrul național, un discurs al academiei, este limitativă. Totuși, ea este justificată de un echilibru al surselor cu privire la paradigmele urmărite: o sursă vest-europeană, una central-europeană și una africană, precum și un echilibru al efectului asupra comunității sau al prezenței comunității în această paradigmă.

Analiza se va concentra pe surprinderea a două aspecte, ale apartenenței ca drept³ și identificării ca libertate în sensul dezvoltării⁴, începând cu modelarea noțiunii de *casă* în domeniul studiilor de dezvoltare și având în vedere premisa că la nivel european discursurile acestea poartă încă totemul naționalist, de la cele mai tradiționaliste dintre națiunipână la cele mai vestice și mai puțin considerate astfel⁵.

În urma analizei critice pe cele trei niveluri, obiectivul este acela de a numi și argumenta existența unor puncte de interferență între percepțiile eurocentrice și cele afrocentrice asupra dezvoltării, în raport cu spațiul real sau virtual de concretizare a acesteia. Spațiul de referință este însă abstractizat, în calitate de „casă” sau „acasă/cămin”, cu aferentele valențe emoționale valorificate în aceste sensuri. Existența sau numărul unor

asemenea interferențe ar putea constitui un argument pentru omogenizarea perspectivelor și facilitarea procesului comunicațional intra și intercultural, în legătura cu tema Celuilalt, a migrantului, a minoritarului, contribuind nu atât la atenuarea unor discursuri extremiste, bazate pe manipularea de stereotipuri, cât pe oferirea unor alternative de apărare împotriva acestora audiențelor potențial receptive.

Perspectivă asupra noțiunilor fluide de *casă*, dezvoltare și comunitate

Casa (pentru care, în folosirea individuală, se va folosi termenul *cămin*, de la sensurile sale mai complete, prin traducerea și interpretarea din studiile de profil care sunt preponderent în limba engleză, deci din englezescul *home*) este spațiul afectiv unde sentimentul de apartenență⁶ este concretizat printr-o libertate de apartenență sau de integritate personală, unde identificarea⁷ este asigurată de libertatea de a se reprezenta și de a fi recunoscut de alții ca aparținând aceluși spațiu⁸. În materie de studii de dezvoltare, noțiunea *casă* trebuie evaluată din perspectiva acestor libertăți. Dar a nu se înțelege, din punct de vedere politic, că această „casă” ar fi la fel de puțin flexibilă ca obiectul pe care îl desemnează în sensul propriu.

De obicei, achiziția unei case presupune un timp de cercetare a oportunităților, un studiu asupra costurilor acestora, iar dobândirea ei deschide calea către exercitarea unor drepturi

de apartenență și identificare, ce vor fi opozabile libertăților celorlalți.

În acest sens, în contextul paradigmei dezvoltării ca libertate, ce ar consta în eliminarea oricăror constrângeri care ar lăsa subiecții dezvoltării, adică indivizii, cu puține oportunități de-a-și exercita raționalitatea⁹, crearea noțiunii de *casă*, care se formează în funcție de sensurile care îi sunt date¹⁰ din punct de vedere politic, ar fi un act creator, dar, în fond, un act de putere. Iar un construct care să facă referire și să reunească sub același acoperiș ideologic atât valoarea reprezentată de noțiunea de *casă*, cât și cea de *dezvoltare* ar reprezenta nu o tautologie, cum este ea sugerată de paradigma unei „dezvoltări care ar începe de acasă”¹¹, ci o antonimie structurală.

Dintr-o altă perspectivă, neo-behavioristă, noțiunea de *casă* se referă la spațiul vital către care ar exista o perenă tendință de revenire¹², susținută de conștientizarea apartenenței și nevoia de identificare. Această revenire aduce în context mobilitatea, ca libertate, fapt, dar și justificare a fenomenului migraționist, introdus în analiza de față doar ca un context de producere a unor discursuri. Referirea la fenomenul migraționist are o vocație holistă, iar un aspect necesar a fi luat în considerare în legătură cu acesta, pentru o analiză a constructelor dezvoltării, este reprezentat de comunitatea multiculturală, în limitele conceptuale ale căreia este util de operat.

Comunitatea este, în cele mai recente teorii, o totalitate fondată de

umanitate, semnificând și casă, liniște și familie¹³. Comunitatea nu este însă mai puțin flexibilă decât așa cum casa era definită anterior¹⁴, printr-o exemplificare intuitivă. Pe de o parte, această flexibilitate este argumentată de paradigma modernității lichide¹⁵; pe de altă parte, ea este reflectată în studii etnografice de critică a multiculturalității, prin aserțiunea tautologică „Căminul nu mai este același, odată ce l-ai părăsit”¹⁶. Această deconstrucție a spațiului căminului are o funcție și o miză politică în ceea ce privește actul de putere asupra definirii spațiului, a apartenenței și a identificării, considerând observațiile din registrul studiilor postcoloniale, conform cărora, e.g., prin mimă a culturii colonizatorului, subiectul colonizat devenise alteritate, dar nu se mai putea identifica, nefiind acasă nici cu colonizatorul, nici cu sine¹⁷.

Modelarea unei comunități multiculturală, ca fiind una dintre rezultatele fenomenului migraționist, presupune și această ipoteză a alterității, pusă în corelație cu discursul postcolonialist. Acesta vede în chiar problematica gestionării comunicării dintre identitate și alteritate blazonul inconsistenței construcției de discursuri vestice, eurocentrice¹⁸, a căror replicare este posibilă și în alt spațiu decât cel al vestului sau centrului¹⁹. În fapt, această comunicare are loc în spațiul definit al unui cămin, care trebuie găsit, menținut și apărat de fiecare parte²⁰, unde, ca urmare, un conflict între „cel care caută” și „cel care apără” este în continuare inerent.

Comunitatea ar fi materializarea acestui spațiu imaginativ, nedefinit,

în care tocmai comunitatea este căutată, în calitate de cămin, prin satisfacerea nevoii la apartenență (securitate) și exercitarea dreptului aferent, precum și a libertăților de identificare și de mobilitate, ca și corolar al celei dintâi. Noțiunea de *comunitate* este justificativă în context și pe considerentul relevanței abordărilor sale în raport cu relațiile de putere, atât în materie de dezvoltare alternativă cu accent pe capacitate²¹, cât și în teoriile clasice cu accent pe creșterea economică, plecând chiar de la exemplul dezvoltării comunitare, indicate de un set de practici pentru gestionarea comunităților din colonii, astfel încât acestea să fie pregătite pentru o dominație colonială²².

Conform studiilor geopolitice, dezvoltarea unei comunități ar fi încă dependentă, parțial și în mod clasic, de teritoriul acesteia^{23,24}. Ca o finisare a determinismului clasic, conform căruia evoluția inerentă este dată de corespondența om-mediului și manifestarea acesteia în materie de schimbare socială²⁵, latura de factură spațială a dezvoltării este justificată de prezența în discurs a unei comunități. Aceasta, la rândul ei, presupune nu doar un teritoriu fizic, ci și unul virtual-emoțional, de obicei mai extins, apoi individul, ca membru al comunității, cu libertățile de apartenență și drepturile de identificare și nu în ultimul rând mobilitatea, ca libertate, drept sau valoare.

Din perspectiva holistă propusă, o reconsiderarea dimensiunii temporale a comunității, în evaluarea sensului

de comunitate indus în constructe de tipul „casă a dezvoltării” sau „dezvoltare acasă” repropune ideea de dezvoltare cu sensul de evoluție, despre care sunt necesare o serie de reflecții tematice.

Sugerat a fi desuet²⁶, termenul *dezvoltarea* servit studiilor de cercetare din ultimele decenii, ca antagonism la *subdezvoltare*²⁷, a cărui percepție fusese acutizată în discursul politic al Lumii a Treia, ca urmare a paradigmelor postcolonialiste cu privire la marginalizare^{28,29,30,31} și rolul colonizator al dezvoltării³². Asemenea premise și intuiția asupra dezvoltării ca libertate a Amartyei Sen au deschis orizontul conceptualizării dezvoltării ca libertate de alegere³³. În fapt, conform definiției date dezvoltării în Human Development Reports al UNPD, aceasta ar însemna creșterea posibilității de alegere³⁴ în susținerea căreia dreptul la identificare ar câștiga prioritate, ca urmare a libertății de a alege spațiul de identificare, în comunitatea de origine sau de adopție. Libertatea de alegere poate fi, din perspectivă existențialistă, pe deplin justificată, doar dacă dreptul de identificare este garantat, iar în acest sens, față de Sinele subiect sau obiect al dezvoltării, identificarea ar avea nevoie de un spațiu real sau imaginar de exercitare.

După această validare a identității prin identificare, problematica reflectată în studiile de specialitate și mai ales în condițiile fenomenului migraționist al ultimelor valuri este aceea a graniței subtile între identitate

și naționalitate^{35,36}, precum și a paradoxului reflectat cu privire la cazul în care a admite libertatea de alegere a unei identități, deci de identificare, ar însemna ca politicile multiculturaliste să își piardă din esență³⁷. Ca urmare, pe lângă dificultatea corespondențelor incluziune-conservaționism, faptul conceptualizării dezvoltării ca premisă și rezultat al multiplelor identificări într-un spațiu desenat în mod continuu de noi și noi sensuri pe care identitatea le dă acestuia, ca simbol al unui cămin, justifică atractivitatea acestei noțiuni, exercitată asupra unor exponenți ai puterii al căror discurs este marcat de ideologii de stânga. O discuție relevantă în materie de deconstrucție a termenului *dezvoltare* este cea susținută cu privire la amprenta de tip *top-down* în folosirea acestuia, dar și a caracterului puțin democratic, criticat în registru neo-liberal³⁸.

Constructul „dezvoltare acasă”. Ecouri europene

Așa cum a fost precizat în partea introductivă, constructul „dezvoltare acasă” a fost recent utilizat în discursurile publice a două națiuni europene: Ungaria și Italia.

„Ungaria este casa noastră. Trebuie să o apărăm.”³⁹ Așa se exprima prim-ministrul Viktor Orbán în cadrul unui interviu acordat cotidianului *Lokál* în data de 27 septembrie 2016⁴⁰, redat pe pagina oficială a prim-ministrului⁴¹. Succesiv, și legătura cu Europa, mai precis cu

Uniunea Europeană, este așezată pe firul emoțional al căminului: „Simțim că și Europa, pe care toți o iubim, este căminul nostru”⁴². Accentul pus pe teroarea pe care ar sădi-o în Europa valul de migrație definit ca Western Balkan Route⁴³, dar și mai mult pe frica de cei ce vagabondează prin Europa⁴⁴, în cazul în care dezvoltarea de acasă nu ar asigura națiunii cetățeni identificați cu aceasta, reprezintă în cheia de interpretare a analizei o tehnică de reconfirmare cu audiența a unei poziții radicale⁴⁵ în legătură cu gestionarea unei situații de criză. În acest sens, problema națională are întâietate în fața celei globale, iar tema și dezideratul de dezvoltare al Ungariei sunt deduse implicit din autoreferențialitatea cu privire la cămin, relația cu Europa, poziția de salvatori ai Europei și nu numai, ci și ai Vestului și Creștinismului⁴⁶. În acest discurs politic naționalist, căminul este hiperbolizat prin recurgerea la imaginarea a tot ceea ce nu ar însemna un cămin, și anume pericol, „vagabondaj”, puse în antiteză cu categoriile de „simțire” și „iubire”.

Hiperbolizarea căminului, asigurată prin accentuarea dreptului de apartenență al cetățeanului maghiar ca beneficiar al politicilor interne pozitive pentru el, și libertatea de identificare reflectată de capacitatea sa în a nu emigra, în discurs politic, sunt reluate de instituțiile statului maghiar și cu referire la retorica ajutoarelor către state în curs de dezvoltare⁴⁷, realizând astfel o curbă de discurs spre justificarea limitării

libertății de mobilitatea celui alt, prin îngreunarea capacității sale de alegere, ca urmare a prezenței unei opțiuni cu avantaje dominante.

Un discurs de acest tip este repropus în mass-media italiană pe două niveluri: cel al discursurilor Lega Nord, reprezentate de Matteo Salvini, și cel al ONG-urilor și misiunilor care se ocupă cu operaționalizarea proceselor efective de acordare a ajutoarelor în state în curs de dezvoltare. Este vorba despre îndemnul de a-i ajuta în casa lor (*Aiutiamoli a casa loro*)^{48,49,50,51,52}. În cazul discursului politic italian avut în vedere, diferit de cel al Academiei, al Vaticanului, al audienței opozante ligii și mișcării Cinque Stelle, noțiunea de *cămin* apare, pe de o parte, privată de valențele emoționale prin lipsa autoreferențialității (casa lor), iar, pe de altă parte, identificarea își găsește un loc explicit în spațiul carității, accentuând o viziune paternalistă asupra alterității.

Limitarea libertății migrantului la mobilitate, la apartenență într-o comunitate de adopție și identificare cu aceasta este dedusă din similitudinea justificare a fondurilor dedicate ajutoarelor statelor în dezvoltare ce au avut potențial în a furniza asemenea imigranți Italiei, cu condiția statorniciei acestuia într-un spațiu cu care acesta este posibil să nu se fi identificat. În plus față de discursul maghiar, tema responsabilizării pentru Celălalt, ca favoare pentru sine, include apărarea unui cămin al celui alt, care nu s-ar putea confunda cu cel național. Tot tema responsa-

bilității se referă la viitor și la gestionarea securității și anxietății în gazde și imigranți. Citat de trustul Mediaset, Ministrul Afacerilor Interne Matteo Salvini declara că obiectivul alocării de fonduri pentru ajutorarea statelor în curs de dezvoltare era de a le garanta copiilor refugiaților să crească în civilizațiile lor, iar copiilor (italieni) de a crește liniștiți⁵³.

Cele două retorici prezintă câteva caracteristici comune, pornind de la experiențele diferite în ceea ce privește relația cu Celălalt, care este semnificat, pentru simplificare, în imaginea imigrantului din țări în curs de dezvoltare. În plan social, stereotipul Celuilalt a reunit stereotipuri născute din toate practicile de revenire, circulație a refugiaților, minorilor, femeilor, turismului sau mobilitatea de schimbare *life style*, precum și cea de teroare⁵⁴.

Amândouă se referă la ideea de cămin ca teritoriu de proveniență, spațiu al identificării optime sau loc exclusiv al celui căruia îi aparține formal, prin naționalitate. În timp ce în Ungaria discursul analizat face referire la căminul reprezentat de țară, în Italia, referirea la căminul propriu este indirectă, din exterior.

Dihotomiile „aici” și „acolo”, conform cărora „aici” este definit prin existența unui „acolo” bine delimitat, nu sunt noi, iar spațiul este o strategie reprezentatională⁵⁵. Mai mult, ambele retorici valorifică posibilitatea de exercitare a dreptului de apartenență, materializat în faptul posesiunii („a noastră”, „a lor”) prin satisfacerea

nevoii de siguranță și integritate, dar aclamă diferențe culturale și de civilizație (implicit pentru discursul unguresc, explicit pentru cel italian).

Deși accentuarea diferențelor culturale și a contextului asigurării separării reflectă o orientare antiglobalizatoare, căci culturile trebuie „să se oprească, să se întâlnească, să se amestece”⁵⁶, aceste diferențe sunt folosite pozitiv, pentru a accentua depărtarea lui „aici” de „acolo”. Dar rezultatul este tot, explicit, o viziune comună asupra necesității unor practici paternaliste, prin oferirea de sprijin financiar în scopul dezvoltării.

În vocabularul uzual, precum și în discursul politic, regional și global, termenul *dezvoltare* sau *development* este în continuare foarte folosit, pentru a înlocui o serie de noțiuni care, în mod referențial, ar descrie evoluția în timp a unui obiect-subiect al dezvoltării. În discursurile radicalizante avute în vedere, percepția asupra dezvoltării este clasică, în sensul că aceasta este privită atât sub aspectul de proces, cât și sub acela de percepție a obiectului-subiect al dezvoltării asupra mizelor de devenire și a modelului de acțiune pentru realizarea obiectivelor de schimbare⁵⁷. Astfel, prin retorica apelului la acțiune de tip *top-down* sau justificarea unei acțiuni de acest fel, mesajul este că o percepție oficială și de împărtășit a dezvoltării ca proces este aceea că acest proces ar porni în mod necesar „de acasă”⁵⁸, de acolo unde Sinele este presupus a fi identificat, recunoscut și unde emoția apartenenței este nemijlocită, în condițiile garantării dreptului la aceasta.

Discuția despre o posibilă inovare a discursului radicalizant european prin promovarea de sloganuri aparent pro-globalizare, mai ales în contextul în care, cel puțin în ceea ce privește cazul Italiei, partidul Lega Nord a câștigat considerabile audiențe în ultimii ani, își găsește suport teoretic în studiile de specialitate, însă centrul de greutate al construcției „dezvoltare acasă” se află în acest „acasă”, ce poate reprezenta în sine o destinație, ca miză și rezultat al dezvoltării, în accepțiunea sa de proces: revenirea sau ajungerea acasă, precum călătoria lui Ulise.

„Casă a dezvoltării”. Perspective africane

Discursurile radicalizante ale Europei, ce au generat, au pus în circulație și, ca atare, au propus mentalului colectiv constructul de „dezvoltare acasă”, cu valențe ca „la tine acasă” sau „la ei acasă”, vor fi, în cele ce urmează, puse față în față cu câteva dintre concluziile provenind din studii de specialitate cu privire la percepția africană asupra unui asemenea construct, rearanjat sub forma „casă a dezvoltării”, ca urmare a valorii diferite acordate fiecărei noțiuni și interdependenței acestora în discurs.

Prin descrierea pe care Van Nieuwenhuijze o face fenomenului de regresie a locului de apartenență, din „cămin” în „casă”, odată cu materializarea efectelor dezvoltării invazive, nesustenabile⁵⁹, este reflectat caracterul impersonal al noțiunii de *casă*, atunci când este vorba despre

emoțiile legate de desăvârșirea apartenenței și a identificării. Este deopotrivă sugerat caracterul de obiectiv – cu sensul de finalitate – al dezvoltării, pornind de la accepțiunea sa de proces menit să ordoneze, să armonizeze. Acest obiectiv ar fi de a transforma, prin logica inversă, „casa” într-un „cămin”.

În registru african, desăvârșirea apartenenței și identificarea sunt libertăți și drepturi de factură postcolonială, în discursuri recente care privesc atât decolonizarea rațiunii⁶⁰, cât și a perspectivelor⁶¹. Noțiunea de *casă* este privită mai puțin din perspectiva naționalistă, prezentă în retorica radicală europeană, cel puțin în raport de cum apare această noțiune articulată în contextul comunicării interculturale și al interferențelor afro-europene. Această noțiune se leagă mai bine de cea de *diaspora*⁶². Interdependența dintre cămin și experiența diasporică a fost recunoscută de cetățeni ai statului Zimbabwe după conflictele anilor 2000, al căror rezultat fuseseră chiar creșterea anxietății și a sentimentului de tranzitivitate⁶³.

Nu mai puțin fluidă decât casa ori comunitatea, diaspora contribuie relevant la dezvoltarea zonelor definite ca fiind „acasă” considerând factorul „origine”, însă spațiul la care se face referire este limitat la continentul african. Diaspora internațională este nesemnificativă cu privire la numărul ei, volumul contribuțiilor financiare pentru dezvoltarea comunității de origine, numărul de vizite sau implicarea în viața comunității de origine⁶⁴.

În studiile africane, căminul diasporei africane este prezentat a fi posibil oriunde, ca urmare a faptului că apartenența este integral inspirată de libertatea de identificare pe baza relațiilor sociale, și nu pe logica locului⁶⁵. Tendința de a minimaliza importanța casei a fost criticată ca provenind mai degrabă din cultura vestică⁶⁶, însă ceea ce în această critică este considerată o eliberare utilitariană de categoria locului pare a fi mai degrabă exercitarea a două libertăți reunite sub același acoperiș, libertatea de identificare și cea de mobilitate. O dovadă etnografică în acest sens a fost furnizată de navelista Maryse Condé, care s-a concentrat pe deziluziile diasporei de a se identifica cu Africa⁶⁷.

Deși constructul de „dezvoltare acasă” din retorica europeană în subiect susține ideea că o premisă a dezvoltării este căminul, iar practici și politici de dezvoltare au luat în considerare aceeași idee asupra dezvoltării care ar începe de acasă, din comunitatea de identificare⁶⁸, în condițiile globalizării și ale preocupării de a garanta cât mai multe libertăți indivizilor, cu mize pentru dezvoltare, identificarea ar fi posibilă în mai multe spații, locuri fizice sau comunități. Identificarea este relativă și ar presupune pe fond o limitare a dreptului absolut de identificare al membrilor comunității dezirate de subiect ca spațiu de identificare, dacă admitem critica discursului multiculturalist cu privire la diferențele culturale ca armă a celor slabi⁶⁹ și validăm ipoteza că nu există culturi

superioare, ele având aceeași forță potențială de a se impune asupra alteia.

În acest punct s-ar putea stabili o conexiune între percepția de factură europeană a cazurilor analizate și cea africană. Ea pornește de la libertatea de identificare și limitele acesteia. Retorica europeană încearcă să ghideze atenția, atunci când e vorba despre dezvoltare, către comunitatea de acasă, ca fiind exclusiv cea a locului de origine-cetățenie, în timp ce din retorica studiilor africane și postcoloniale comunitatea este cea dată de identificarea spațială. Fiindcă aceasta joacă un rol de gen proxim primeia, iar noțiunea *cămin* este valorificată diferit, fundamentarea unui discurs sau a unor politici antimigraționiste pe oferirea de ajutor financiar comunităților în scopul limitării dreptului la mobilitate, apartenență ca și căutare sau identificare apare ca fiind golită de sensuri.

Date fiind limitările legale și naturale la libertatea de mobilitate, dificultatea de a ajunge în Europa (cel mai adesea pe ruta clasică, prin Italia, a Mării Nostrum⁷⁰), identificarea spațială, dar mai ales caracterul atemporal al gândirii tradiționale africane subliniat de John Mbiti, conform căruia africanii nu fac planuri de viitor⁷¹, sosirea imigranților africani în Europa nu corespunde cu o imediată revendicare a dreptului la apartenență, deși identificarea ar fi putut avea loc anterior acestui moment. De altfel, chiar exercitarea acestui drept, mai complex decât simpla garantare a șederii, întrucât presupune efortul comunității de inclu-

ziune, nu reprezintă un fapt al posesiunii, ca în cazul retoricii maghiare.

Chestiunea identificării anterioare proiectării unei migrații către Europa dinspre Africa, în accepțiunea identificării ca și căutare de recunoaștere, dar și ca afinitate culturală, este, pe de altă parte, reflectată de Edward Blyden atunci când înscria Africa pe o hartă mentală a actelor de curaj, amintind chiar de Garibaldi, Kossuth, Bismarck, Ashanti și zuluși, încă din anul 1887⁷².

Din punctul de vedere al rezultatului dezvoltării prin exercitarea dreptului la mobilitate, prin emigrarea către țări mai dezvoltate, o ipoteză de luat în considerare ar fi aceea că dorința la mobilitate spre Europa, mai ales considerând cazul țărilor care se află în stare de pace, nu ar fi insuflată doar de nevoia sau convingerea de a se dezvolta cu orice preț prin creșterea propriului nivel de trai și a ajuta mai apoi comunitatea de proveniență, așa cum a fost sugerat în discursul european. Ipoteza europeană este, de fapt, în contradicție cu discursurile postcolonialiste care încă valorifică ideea de efect de subdezvoltare produs de colonialism⁷³, în raport cu care o creștere economică drept urmare a contribuției diasporei nu garantează o dezvoltare, mai ales dacă s-ar lua în considerare un indice al fericirii foarte redus, ca urmare a costului cultural presupus de acceptarea unei asemenea căi de dezvoltare, în perspectivă africană.

Concluzie și discuții

Constructele „dezvoltare acasă” sau „casă a dezvoltării”, așa cum au fost ele analizate, prin definirea noțiunilor care le compun, sunt utile conceptualizării unei comunicări în oglindă, între o perspectivă radicală, axată pe spațiu, material, preponderent individualistă, cum este ea exprimată prin retorica extremistă a Europei, și una libertariană, aspațială, atemporală, comunitariană, exprimată prin retorica africană, dar și cea a studiilor ce o susțin.

În definirea casei drept cămin, a dezvoltării ca proces sau percepție, a comunității ca fundament și reprezentare a căminului, a diasporei (și rolului său în validarea unui concept de dezvoltare care este de sorginte vestică, asimilarea sa fiind în sine un prim act de identificare), s-a observat fluiditatea acestor noțiuni. Ca urmare, și constructele „dezvoltare acasă” și „casă a dezvoltării” urmează același regim. Fluiditatea le conferă o majoră capacitate de deconstrucție.

Astfel, sensurile din retorica maghiară asupra constructului sunt ușor cinice, responsabilitatea de a ajuta fiind asimilată sacrificiului tipic salvatorului. În ceea ce privește retorica italiană, Italia fiind o societate mai deschisă, cu experiență de migrație masivă recentă și cutrecut colonial, aceasta pare mai blândă, concentrată pe conservarea elementului civilizator, ca reconfirmare a atitudinii paternaliste față de state în curs de dezvoltare.

În ambele cazuri, miza dezvoltării este pură demagogie din perspectivă

africană, întrucât acțiunile propuse vizează ajutorarea prin capitaluri financiare, deci o considerare clasică a dezvoltării ca și creștere economică. Așa cum anterior a fost reflectat și raportat la critica manifestării relațiilor de putere, acest tip de ajutor contribuie masiv la limitarea libertăților omului, în calitate de subiect al dezvoltării.

În continuarea paradigmei „Dezvoltarea începe acasă”, aceasta s-ar putea considera ca terminând acasă, în condițiile în care, ca deziderat, dezvoltarea este atinsă prin plenitudinea reconfirmării drepturilor și libertăților sale, ceea ce ține nu atât de simpla capacitate, cât de conștientizarea și cunoașterea acestora. Pe de altă parte, în viziune neoliberală, o discuție despre oferirea de ajutor financiar sau nevoia de ajutor este criticabilă nu doar prin prisma potențialului său de a limita libertăți fundamentale, ci și din perspectiva rolului diasporei în cristalizarea unor comunități puternice, reale, interesate de evoluție și schimbare. Odată practicile și politicile de ajutor cu capital financiar sunt puse în aplicare, diaspora ar căpăta inconsistență și prin aceasta comunitățile ar fi devitalizezate.

Analiza comparativă și interfe-rențială a celor două constructe reflectă cum, în final, constructul „casă a dezvoltării” este o proiecție a celui definit ca „dezvoltare acasă”, riscând a se confunda în perspectiva africană și a fi puse în opoziție în cea europeană. Ecouri provenind și din alte țări europene (ca unul dintre motivele susținute de Gilets Jaunes, părți ale discursului opiniei publice în

justificarea Brexit) sunt relevante pentru a susține o majoră orientare spre înțelegerea discursului „dezvoltării acasă” ca fiind producător de efecte, dar nici una dintre viziuni nu ar considera aceste efecte dezirate și pozitive. Pentru europeni, pentru că „dezvoltarea acasă” poate genera o revalorizare a discriminării pozitive, pentru migranți din Lumea a Treia, în acest caz africani, pentru că „dezvoltarea acasă” repropune paradigmele colonialiste.

Pe de altă parte, considerarea globului drept casă a dezvoltării este reprezentată în studii ai autorilor africani de poziția împotriva marginalizării. De aceea, retorica dezvoltării acasă este susceptibilă de aceeași opoziție. Cu toate că această opoziție africană nu pare la fel de consistentă ca opoziția discursului european extremist cu privire la percepția europeană că „africanul” ar căuta în Europa un spațiu de identificare sau o casă care să-i creeze premisele unei dezvoltări și asupra căreia să exercite un drept de apartenență similar, în

fapt, acest drept de apartenență apare diferit înțeles, operând cu categoria de spațiu singular, în cazul perspectivei europene (reprezentate, e.g., în discursul Fidesz) și de spațiu multiplu, în cazul perspectivei africane.

Operând într-un spațiu multiplu, în valorificarea drepturilor și libertăților de a se identifica, de a aparține, de a-și constitui material și emoțional o casă, diaspora africană ar reprezenta, în percepție europeană, singurul subiect african activ în materia dezvoltării Africii, ca etalon și obiect al dezvoltării. Această percepție este voit reductivă și confuzia dintre diaspora africană și imigrantul sau refugiatul din țări considerate ca făcând parte din Sudul Global sau din Orientul Mijlociu este instrumental perpetuată într-un asemenea discurs public al Europei. Parafrazând-o pe autoarea Fatima El-Tayeb, în cadrul Conferinței AfroEuropeans de la Lisabona din 4-6 iulie 2019, diaspora africană ar fi o comunitate de eterni emigranți.

Note

- ¹ Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *Development and the African Diaspora. Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008, p. 26.
- ² Vezi <http://www.miniszterelnok.hu/magyarorszag-az-otthonunk-megkell-vedenunk>.
- ³ Jan Willem Duyvendak, *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United*

States, Macmillan Publishers Ltd., Hampshire, 2011, p. 3.

- ⁴ Amartya Sen, *Development as Freedom*, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 2000.

- ⁵ Jan Willem Duyvendak, *op. cit.*, p. 1.

- ⁶ Alison Blunt, Robyn Dowling, *Home Key Ideas in Geography*, Routledge, New York, 2006, p. 22.

- ⁷ Zygmunt Bauman, *Culture in a Liquid Modern World*, trad. Lydia Bauman, Polity Press, Cambridge, 2001, p. 6.

- 8 Ho Hon Leung „Introduction: Home, Community and Identity”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 3-13.
- 9 Amartya Sen, *op. cit.*, p. xii. „Development consists of the removal of various types of un freedoms that leave people with little choice and little opportunity of exercising their reasoned agency. The removal of substantial un freedoms, it is argued here, is constitutive of development.”
- 10 C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *Development Begins at Home: Problems and Prospects of the Sociology of Development*, The Anchor Press Ltd., Essex, 1982.
- 11 *Ibidem*.
- 12 *Ibidem*, p. 3.
- 13 Tony Blackshaw, *Key Concepts in Community Studies*, Sage Publication Ltd., Londra, 2010, p. 21.
- 14 Ho Hon Leung, loc. cit.
- 15 Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 11.
- 16 Barry Kanpol, Peter McLaren, *Critical Multiculturalism. Uncommon Voices in a Common Struggle*, Henry A. Giroux, Paulo Freire (ed.), Greenwood Publishing Group, Inc., Westporter, 1995, p. 184.
- 17 Tony Blackshaw, *op. cit.*, p. 87.
- 18 C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 8.
- 19 Catherine Hall, „Histories, empires and the post-colonial moment”, în Iain Chambers, Lidia Curti, *The post-colonial question*, Routledge, Londra, 1996, pp. 65-78.
- 20 C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 7.
- 21 Amartya Sen, *op. cit.*
- 22 Charles Taylor, *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham, 2004.
- 23 Tony Blackshaw, *op. cit.*, p. 58.
- 24 Jonathan Crush (ed.), *Power of Development*, Taylor & Francis e-Library 1995, Routledge, Londra, 2005, p. 6.
- 25 Alexandru Burian, *Geopolitica lumii contemporane. Curs de lectii*, CEP USM, Chişinău, 2008.
- 26 Wolfgang Sachs (ed.), „Introduction”, în *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, New York, 1992.
- 27 Gustavo Esteva, „Development”, în Wolfgang Sachs (ed.), *op. cit.*, pp. 6-26.
- 28 A.G.A. Bello, „Some methodological controversies in African Philosophy”, în Kwasi Wiredu, William E. Abraham, Abiola Irele, Ifeanyi A. Menkiti, *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 263-274.
- 29 Madalitso Zililo Phiri, „Africa’s governance travails after more than two decades of democratic experiments”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *The Development of Africa: Issues, Diagnoses and Prognoses*, Springer International Publishing AG, Cham, 2018, pp. 133-155.
- 30 Benjamin Anaemene, „Health and Diseases in Africa”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *op. cit.*, pp. 207-227.
- 31 Olayinka Akanle, „Non-state Actors as the Strategic Realm in Africa’s Development”, Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *op. cit.*, pp. 289-307.

- ³² John Rapley, *Understanding Development*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2007, p. 4.
- ³³ Craig Johnson, *Arresting Development: The power of knowledge for social change*, Routledge, New York, 2009, p. 110.
- ³⁴ Jan Nederveen Pieterse (ed.), *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*, ed. a II-a, SAGE Publications, Londra, 2010, p. 7.
- ³⁵ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 36.
- ³⁶ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 15.
- ³⁷ Jan Nederveen Pieterse, *op. cit.*, p. 80.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 117.
- ³⁹ „Magyarország az otthonunk, meg kell védenünk!”
- ⁴⁰ https://precedens.mandiner.hu/cikk/20160929_orban_viktor_magyarorszag_az_otthonunk_meg_kell_vedenunk, accesat în 6 noiembrie 2019.
- ⁴¹ Vezi <http://www.miniszterelnok.hu/magyarorszag-az-otthonunk-meg-kell-vedenunk>, accesat în 6 noiembrie.
- ⁴² „Európát, amelyet mindannyian szeretünk, otthonunknak érzünk” (trad. aut.).
- ⁴³ Dragan Umek, Claudio Minca, Danica Šantić, „The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo (Serbia)”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities. Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 37-55.
- ⁴⁴ „Ne kelljen Európába vándorolniuk” (trad. aut.).
- ⁴⁵ Norbert Pap, Viktor Glied, Péter Reményi, „Two Faces of the Migration Crisis in Hungary”, în Maria Paradiso (ed.), *op. cit.*, pp. 55-65.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 38.
- ⁴⁷ Ministrul Afacerilor Externe Péter Szijjártó, despre cel mai mare program maghiar de investiții pentru dezvoltare în state în curs de dezvoltare, articol publicat în 12.03.2019, accesat la 5 noiembrie 2019, <https://www.echotv.hu/hirek/2019/03/12/szijjarto-peter-magyarorszag-tortenetenek-legnagyobb-kulfoldifejlesztési-programjat-valositja-megugandaban>.
- ⁴⁸ Vezi ediția din 02.07.2019 a cotidianului online *Il Manifesto*, accesat la 5 noiembrie 2019, <https://ilmanifesto.it/aiutiamoli-a-casa-loro-con-i-fondi-allo-sviluppo>.
- ⁴⁹ Vezi articolul semnat de Mattia Madonia publicat în 31.07.2019 în cotidianul periodic online *The Vision*, <https://thevision.com/politica/taglio-fondi-sviluppo-internazionale>, accesat la 5 noiembrie 2019.
- ⁵⁰ Vezi https://it.sputniknews.com/punti_di_vista/201907077853278-aiutiamoli-a-casa-loro-per-lo-sviluppo-in-africa-servono-300400-centrali-nucleari, 07.07.2019, site oficial al agenției de presă afiliată Rossiya Segodnya, Moscova, accesat la 5 noiembrie 2019.
- ⁵¹ Vezi <https://www.sullastrada.org/2019/07/18/aiutiamoli-a-casa-loro>, site oficial al ONG Associazione Sulla Strada, președinte Carlo Sansonetti, accesat la 5 noiembrie 2019.
- ⁵² Vezi https://www.iene.mediaset.it/2019/news/migranti-aiutiamoli-a-casa-loro-paesi-via-di-sviluppo_462565.shtml, articol publicat în 16 iulie 2019 pe site-ul oficial al programului de satiră politică Le Iene, marca Mediaset.
- ⁵³ „Garantire ai figli dei rifugiati di crescere nelle loro civiltà, e ai nostri di crescere tranquilli” (trad. aut.).
- ⁵⁴ Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing*

- Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, p. 7.
- 55 Mike Crang, Nigel Thrift (ed.), „Introduction”, în *Thinking space*, Routledge, Londra, 2000, p. 1.
- 56 *Ibidem*, p. 18.
- 57 C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 23.
- 58 *Ibidem*.
- 59 *Ibidem*, p. 15.
- 60 Achille Mbembe, *Critica rațiunii negre*, Idea & Design, Cluj-Napoca, 2016.
- 61 Ngũgĩ wa Thiong’o, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Zimbabwe Publishing House (Pvt.) Ltd., 1981.
- 62 Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *Development and the African diaspora: Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008, p. 51.
- 63 Robert W. Compton Junior, Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation: Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, USA, 2018, pp. 3-13, p. 201.
- 64 Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *op. cit.*, p. 12.
- 65 *Ibidem*, p. 12.
- 66 *Ibidem*, p. 52.
- 67 Mineke Schipper, *Imagining Insiders: Africa and the Question of* *Belonging*, Cassell, Londra, 1999, p. 102.
- 68 Victor Ogbonnaya Okorie, „Retooling Africa’s Development: Child and Youth Inclusion in the Development Agenda”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálėkan Adėšėnı (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 202, 289-307.
- 69 Beth Epstein, *Collective terms: Race, Culture, and Community in a Stat-Planned City in France*, Bergham Books, 2011, p. 139.
- 70 M. Accorinti, M. Demurtas, M. Vitiello, „Un accompanied Minors in Italy and Arrivals by Sea. Migration Data, Patterns, and Pathways”, în Maria Paradiso (ed.), *op. cit.*, pp. 65-77.
- 71 Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, p. 9.
- 72 Pieter Boele Van Hensbroek, „Some Nineteenth-Century African Political Thinkers”, în Kwasi Wiredu (ed.), *op. cit.*, pp. 78-90.
- 73 Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle-L’Ouverture Publications, Londra, Tanzanian Publishing House, Dar-Es-Salaam, 1973, Transcript from 6th reprint, 1983.

Bibliografie

- AANEMENE, Benjamin, „Health and Diseases in Africa”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálėkan Adėšėnı (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 207-227.
- ACCORINTI, M.; DEMURTAS, P.; VITIELLO, M., „Unaccompanied Minors in Italy and Arrivals by Sea. Migration Data, Patterns, and Pathways”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe’s Changing Relationships*, Springer International Publishing, 2019, Cham, pp. 65-77.
- AKANLE, Olayinka, „Non-state Actors as the Strategic Realm in Africa’s Development”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálėkan Adėsinà (ed.), *The Development of Africa Issues:*

- Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 289-307.
- BAUMAN, Zygmunt, *Culture in a Liquid Modern World*, trad. de Lydia Bauman, Polity Press, Cambridge, 2001.
- BELLO, A.G.A., „Some methodological controversies in African Philosophy”, în Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 263-274.
- BLACKSHAW, Tony, *Key concepts in community studies*, Sage Publication Ltd., Londra, 2010.
- BLUNT, Alison Blunt; DOWLING, Robyn, *Home: Key Ideas in Geography*, Routledge, New York, 2006.
- BURIAN, Alexandru, *Geopolitica lumii contemporane. Curs de lecții*, CEP USM, Chișinău, 2008.
- CRANG, Mike; THRIFT, Nigel (ed.), „Introduction”, în *Thinking space*, Routledge, Londra, 2000, pp. 1-32.
- CRUSH, Jonathan (ed.), *Power of development*, Taylor & Francis e-Library, Routledge, 1995, 2005.
- DUYVENDAK, Jan Willem, *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*, Macmillan Publishers Limited, Hampshire, 2011.
- EPSTEIN, Beth, *Collective terms: Race, culture, and community in a state-planned city in France*, Bergham Books, New York, 2011.
- ESTEVA, Gustavo, „Development”, în Wolfgang Sachs (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, New Jersey, Zed Books Ltd., New Jersey, 1992, pp. 6-26.
- HALL, Catherine, „Histories, empires and the post-colonial moment”, în Iain Chambers, Lidia Curti, *The Post-colonial Question*, Routledge, Londra, 1996, pp. 65-78.
- JOHNSON, Craig, *Arresting Development. The power of knowledge for social change*, Routledge, New York, 2009.
- KANPOL, Berry; McLAREN, Peter, *Critical multiculturalism: Uncommon voices in a Common struggle*, Henry A. Giroux, Paulo Freire (ed.), Greenwood Publishing Group, Inc., Westport, 1995.
- LEUNG, Ho Hon, „Introduction: Home, Community and Identity”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 3-13.
- MBEMBE, Achille, *Critica rațiunii negre*, Idea & Design, Cluj-Napoca, 2016.
- MERCER, Claire; PAGE, Ben; EVANS, *Development and the African Diaspora. Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008.
- O'MARA, Kathleen, „Constructing Home and Family in Accra”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 161-187.
- OKORIE, Victor Ogbonnaya, „Retooling Africa's Development: Child and Youth Inclusion in the Development Agenda”, în Olayinka Akanle, Jēmi Olálékan Adésēńf (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 289-307.
- PAP, Norbert; GLIED, Viktor; REMENYI, Péter „Two Faces of the Migration Crisis in Hungary”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 55-65.
- PARADISO, Maria (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing*

- Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019.
- PHIRI, Madalitso Zililo, „Africa’s governance travails after more than two decades of democratic experiments”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálékan Adésěńí (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 133-155.
- PIETERSE, Jan Nederveen (ed.), *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*, ed. a II-a, SAGE Publications, Londra, 2010.
- RAPLEY, John, *Understanding Development*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2007.
- RODNEY, Walter, *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle-L’Ouverture Publications, Londra, Tanzanian Publishing House, Dar-Es-Salaam, 1973, Transcript from 6th reprint, 1983.
- SACHS, Wolfgang (ed.), „Introduction”, în Wolfgang Sachs (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, Zed Books Ltd., New Jersey, 1992.
- SCHIPPER, Mineke, *Imagining Insiders: Africa and the Question of Belonging*, Cassell, Londra, 1999.
- SEN, Amartya, *Development as freedom*, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 2000.
- TAYLOR, Charles, *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham, 2004.
- Thiong’o, Ngũgi wa, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Zimbabwe Publishing House (Pvt.) Ltd., 1981.
- UMEK, Dragan; MINCA, Claudio; ŠANTIĆ, Danica „The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo (Serbia)”, în *Mediterranean Mobilities: Europe’s Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 37-55.
- VAN HENSBROEK, Pieter Boele, „Some Nineteenth-Century African Political Thinkers”, în Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 78-90.
- VAN NIEUWENHUIJZE, C.A.O., *Development Begins at Home: Problems and Prospects of the Sociology of Development*, The Anchor Press Ltd., Essex, 1982.
- WIREDU, Kwasi (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004.

The Metamorphoses of Political Myths in Central and Eastern Europe in the Contemporan Period

Olga BURDILA

Abstract: *Political myths vary of a group or historical period and include a wide range of examples from general (for example, the myth of the clash of civilizations, savior's myth, myths about the origins of the state and nation, the myth of Latinity – Romanian identity landmark, the myth of the ruler) to the specific ones (migration is specific only for poor countries, the migrants have better living conditions, a vindictive mith is the legend of the "knife on the back", the myth of Baroque architecture as origin and common denominator of Central Europe new parts are better than old parts) and more others. As the planetar political life is conditioned and explained by geography (Ion Conea), the concept of Central-Eastern Europe is a new one, with no distinction between Western and Eastern Europe for a long time. The contributions of this article will fall into the following topics: Defining political myths (including their category) and identifying the component elements. 2. Analysis of the constitutive mechanisms of the political myths, as well as of the causes and the factors that promote them. 3. Elucidation of the political myths of the countries of Central and Eastern Europe from the contemporan period. 4. Finally we will try to expose the consequences attracted by one of the most obvious effects of manipulation by mitigating the political imaginary: its fear and instrumentalization and the consequences of mythization.*

Keywords: *political miths, Central and Eastern Europe, imaginary knowledge, "Golden Age", the Myth of Unity, the myth of the Conspiracy.*

A myth is an essential element of human civilization. It is a living reality, which we do not cease to resort to. It is not an abstract land. It is a true cidification of primitive religion and wisdom. Moreover, the political myth is a discourse that organizes, incites and mobilizes feelings, emotions, hopes and collective apprehensions. It is not necessary false in its entirety, but it may include, and often even include, ele-

ments that deliberated distort historical truth. A classic example of a vindictive political myth is the "back knife" legend used by the extreme right in Germany after World War I to delegitimize the Weimar Republic and to justify the most abject anti-Semitism. In fact, it is often a rationalization of political resentment and inaudible phobias.

The political myth appeals to the infra-rational layer of social action, it

has galvanizing capacities that ideologies often do not possess. Thanks to political myths such as "class struggle" or "race struggle", the strong ideologies of the twentieth century were able to transform into political religions. To reprise the title of a famous book by Raymond Aron, this is spiritual opium. The first major thinker who addressed the issue of modern political myth was the revolutionary trade unionist Georges Sorel. From Sorel Benito Mussolini learned how a set of political passions can be transformed into an ingredient of a revolutionary movement that demands the regeneration of humanity (in this case, fascism). Lenin praised Sorel, the latter admired Lenin.

The political myth has great power to penetrate the consciousness of the masses. The political imagination intervenes permanently to exploit the past and legitimize the present – in both totalitarian and democratic societies. In his work *Myths and political mythology*, Raoul Girardet observes that from the classic inventory of the intense political imaginary used by the communist societies belong the myths of the Golden Age, the saving Revolution or the evil plot¹.

The problems of myth-making are becoming increasingly relevant currently. The myths penetrate all spheres of human life: they can be found in art, politics, advertising, science, etc. The modern myth is being reborn, changing its ontolo-

gical status. If earlier, in the archaic era, the myth was a naive attempt to comprehend reality, now the myth becomes a significant reality of contemporanculture. The myth seems to be an effective means social governance: applying myths to influence voters' behavior is one of the ways to achieve political goals, myths are actively used in ideology and propaganda; in social communication and advertising, when creating brands; when manipulating the mass consciousness also uses the techniques of mythologization.

People need to believe in all phases of their lives and in all stages of knowledge. There are necessary, explicable, breaks between rationality or rational and imaginary knowledge. Beliefs start, first and foremost, from an individual need. We must resist unknowns, riddles that escape rationality, such as death or the wonders of faith, life beyond and so on. Living at least a twentieth century that exacerbated reason and its dominance, not only Malraux, but other authors began to anticipate a break between reason and emotion in the case of decisions, our decisions not being as rational as one thought at one time, psychology demonstrating the independence of the cognitive from the affective, with a priority of the affective in the decision, the cognitive coming only afterwards to justify the reasons.

The political myth is a transformed form of political consciousness in which knowledge and an understanding of the facts of politics is

replaced by images, symbols, fiction, legends and faith in them².

There are some functions of political myths in contemporary society:

- cognitive function and the function of interpreting reality (this function includes simplification of political processes, their adaptation for the population, description political system with the help of symbols and images, the creation of mythological reality);

- integrative (using this function, an individual considers himself to be one or another social group in accordance with the division on the basis of "friend or foe");

- legitimization of the political system and the political elite (the function of legitimation based on traditions and customs, precedents of the past, mass stereotypes);

- suggestive (the function of programming society, introducing new patterns of behavior in mass consciousness);

- the function of harmonization of relations between the individual and society, the social group and its environment (myth defines a value scale, dictates the rules of behavior in a particular society);

- modeling function (this function offers relationships in society, models of human behavior based on past experiences. The same function is fundamental for a myth acting as a technology of influence).

The contemporary myths are related to the compensatory need for evasion, repressed desires. People are living an increasingly dry existence,

more and more isolated and in a period when the general myth of continuous progress is in decline, and their imagination and sensibility have not dried up. People dream of something else, they build dreams and illusions, they seek to "force", through the imaginary, the gates of a terrestrial paradise in which they want to participate especially in the realm of personal utopias.

Politicians often resort to myths to convince voters. Through myths of great persuasive force, used especially during election campaigns, is Great Time or Golden Age (Eternal Return). The Golden Age is represented by the ancient society, perfect from the point of view of organization. Every Golden Age myth is characterized also by the fact that a person performs certain actions that the gods allow him to perform. But there is always an action that cannot be performed. Committing this action leads to the end of the "Golden Age" and means expulsion from paradise. The mythology of the "Golden Age" is also expressed by actions that can be performed, and at the same time, it is detected only then, when the cycle is broken action and the moral attributes of those who composed it.

So, the myths of the "Golden Age" that arose as a result of the transition of societies through the stage of the Neolithic revolution to sedentary have a common structure. In these myths, the following semantic grounds existing in the form of an inextricable relationship of three mythologies:

- mythologies of the “lost paradise”, which is the descriptive basis of myth;

- the mythology of the "noble savage", which represents the idealized image of a person in myths;

- mythologemes Golden Age.

The mythology of the "Golden Age" is dissolved in the mythologies of "lost paradise" and "noble savage". On the one hand, a "Golden Age" exists as the sacred "Time to Time"³.

The myth of the Golden Age is declining in the period post-communist mainly in the form of hyperbolization interwar periods. The political myth of the Golden Age is one of the political myths that appear in the company moments of a society and is not found in a single nation. The Golden Age myth expresses nostalgia for the original, a desire to return to the paradise state. The political myth of the Golden Age as it appears in the central and post-communist Eastern European society is manifested by "nostalgia for the purity of origins, with the conclusion that from here, from a certain moment, the inhabitants of this Earth have started on a wrong way"⁴. This impression is due to the fact that man has always dreamed of a different world; he continually sought to build utopias and could not be satisfied with his current history and condition.

Communist nostalgia is due to the persuasive character of the communist ideology, which promised a new set of moral values capable of protecting the weak, of giving man what

belongs to him, of eliminating differences between classes, etc.⁵

The communist society wanted to be exactly this type of closed, solidarity framework (nationalization, collectivization, common possession) that gives people security, a predetermined role in the sense that everyone knew what they were going to do, how much to produce, even how much to consume; everything was under surveillance and no one could get out of the communist pattern to differentiate themselves. Because of these things he feels nostalgic that the communist regime represented the Golden Age of humanity.

Another vital element of the mythological "constellation" is the Myth of Unity. After G. Ballandier, as a rule, the Myth of Unity, expressed through the call to race, the people, finds its application the most spectacular in the celebration, which places the whole nation in a ceremonial situation. Into the in the context of political theatricalization, we could say that the Myth of Unity is nothing more than a "fusion" delirious⁶ of a civil society⁶.

The countries of Central and Eastern Europe were occupied by the Red Army, but they were culturally and politically identified with Western European traditions. In order to become economically and politically viable, they need the European Union; and for security they look towards the Atlantic Allied. In fact, membership in one institution implies membership in the other.

The myth of unity works so well it is intense at the level of the imaginary that gives authors the belief that outside of unity humanity does not can survive. In the last two decades, especially in the countries of Eastern Europe, there was the tendency to search for identity, to find and rediscover it and at the same time to empower it.

We can speak, in full process of European construction, of a revival of the national myth. Contrary to the opinions that confuse the myth with the irrational, the illusion, the ghost or the mystification, I consider that the myth should not be thought in opposition to reality but because of its revealing character it should use as the main vector of the interpretation of our relations with reality.

The post-communist eras are a reality for him fragmented. The myth also adapts to this reality. Complementary mythological constructions assert themselves complement each other in the public space contemporary of Central and Eastern Europe. The mythology of the "revolution", of the "Golden Age", a "Collective victimization" corresponds to the needs of social identification, understanding of the past and design of the future.

Moreover, all these countries, after half a century of Soviet ideological oppression, were refractory to any "supranational" construction and looked with some suspicion at the idea of relativizing the functions of sovereign states in the context of desperately trying to save more. Something from the Soviet empire,

Gorbachev had launched the theme of the "common house" as a possible support for the continuation of a cohabitation to which the Eastern European countries had been forced to adhere. If it were not for the seduction force of the values of civilization and liberal well-being that the developed countries of the Western Europe were proving, it is certain that the East Europeans would not have even discussed integration into the wider Europe.

Starting from the concept of geopolitics to the origin of Europe, there is no original founding principle, said Edgar Morin. The central and east-European space represents a complex notion, with vague borders, with a variable geometry, suffering slips, breaks, metamorphoses.

At the conclusion of the mythological constellation is, of course, the myth of the Conspiracy. From the documents what would be at the origin of the Myth of the Conspiracy are considered the Protocols of the Wise Men of Zion, inspired by Freemasonry, which at the end of the century. The nineteenth century had prints equal to those of the Bible.

The great mystery about the secret services, raised in some places near the rank of cult, has produced an ocean of myths. And everywhere where, as in the socialist part of Eastern and Southern Europe, secret services have served state repression, these myths are particularly prominent and ingrained.

Myths are not always devoid of truth. The myths fill the void arising from the lack of reliable public

information about this very special state institution. Therefore, its demystification is a contribution to democratic control. For one thing is clear: secret services are part of daily life and in a democratic Europe. To question their myths is a precondition for a sovereign and democratic treatment applied to secret services throughout Europe. Here we can include the following: only the states have secret services, Fake News is a novelty, the European Union does not have an information service, secret services are not controlled, the secret services are capable of global conspiracy.

Many myths are related to secret services. And they are not always lacking in truth. But questioning these myths is about the democratic approach to secret services, says Christopher Nehring⁷.

The Conspiracy argument is ubiquitous in political life. Hofstadter believes that the conspiracy can be invoked when three factors acting on it are met to the public: the fear of losing something of price, the recording of a partial loss already, the inability to it prevented the loss. This is how charismatic leaders are born. In difficult times it is hoped that the masses to follow true leaders to avoid conspirators⁸.

From a mythological perspective, post-socialist Europe offers a fascinating field of research. In many regions of Central and Eastern Europe there have been tumultuous economic and political changes and developments, which have generated

strong emotional responses from the population, from hope and euphoria to disappointment, envy, disappointment, sadness, loneliness and hatred. The transition process, or rather, various transformation processes, creates specificities that attract the attention of researchers in different fields. But they rarely focus on the emotional dynamics involved in the political universe, focusing their scientific efforts towards analyzing the economic, political and social dimensions of the transition.

In the same sense, through contemporary „myths there is an aestheticization of the world” Gilles Lipovetsky writes in his latest works⁹. About the aestheticization of the world and the birth of a capitalist-artist who no longer produces only goods that have a commercial component, but also an aesthetic-emotional one. At the same time, a communication industry is developing which postulates the return of the heroes and, through them, brings to the world a new myth of salvation. Politics comes out of the areathe vulgar spectacle and passes into that of the exigency of style. Politicians collect likes on Facebook and become centers of collective attraction, inspiring guru.

In conclusion, in the post-socialist era, the politicization of nationalist sentiments, in combination with the public's desire for a better life, becomes an effective manipulation tool for politicians seeking to gain influence and power. The new governments established after the

overthrow of the socialist regimes relied on the desire of the population to increase the welfare, promising rapid economic growth. The economic changes in the post-socialist countries were more profitable for some than for others; including within the same categories of social positions, between individuals with similar economic status, there arises a rivalry in consumption, and changes produce feelings that reach from

burning desire to alienation. Once a decade has passed since the collapse of socialism in Central and Eastern Europe, and the radical changes and rapid improvement of living standards among the majority of the population have been delayed, the initial feelings of hope and enthusiasm have been largely replaced. Those of skepticism and disillusionment.

Notes

¹ Raul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, Institutul European, Iași, 1997, p.16.

² Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Antet XX Press, București, f.a., p. 112.

³ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Academia, 2010, Moscova, p. 5.

⁴ Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Humanitas, București, 2011, p. 6.

⁵ <http://www.rasfoiesc.com/legal/administratie/stiinte-politice/Mituri-si-mitologii-politice83.php>, accesat pe 18 noiembrie 2019.

⁶ Georges Ballandier, *Scena puterii*, AION, București, 2000, p. 21.

⁷ Christopher Nehring, born in 1984, is the head of the research office of the Espionage Museum in Berlin. He studied the history of Eastern Europe and recent history at Heidelberg and St. Petersburg is the author of a doctoral thesis on a topic of the history of secret services. His latest book is entitled “77 of the greatest spy myths” and appeared this year at Heyne Publishing House in Munich.

⁸ Ricard Hofstadter, „The Paranoid Style in American Politics and other Essays”, *Harper's Magazine*, November 1964, pp. 77-87.

⁹ Gilles Lipovetsky, Jean Seroy, *L'Ésthetisation du monde*, Gallimard, Paris, 2013, p. 20.

Bibliography

BALLANDIER, Georges, *Scena puterii*, Editura AION, București, 2000.

BOIA, Lucian, *Mitologia științifică a comunismului*, Humanitas, București, 2011.

ELIADE, Mircea, *Aspecte ale mitului*, Univers, București, 1978.

ELIADE, Mircea, *Aspects du mythe*, Academia, Moscova, 2010.

GIRARDET, Raul, *Mituri și mitologii politice*, Institutul European, Iași, 1997.

HOFSTADTER, Richard, „The Paranoid Style in American Politics and other Essays”, *Harper's Magazine*, November, 1964, pp. 77-87.

POLIS

LEBON, Gustave, *Psihologia* LIPOVETSKY, Gilles; SEROY, Jean,
mulțimilor, Antet XX Press, *L'Ésthétisation du monde*, Galimard,
București. Paris, 2013.

INTERVIU

Aurelian Giugăl: „Capitalismul nu are nevoie de democrație pentru a funcționa eficient”

Interviu realizat de Emanuel COPILAȘ

Emanuel Copilaș: *Care considerați că ar fi caracteristicile principale ale ceea ce numiți în lucrarea Politice. Postcomunism, Democrație, Capitalism „inteligenția autohtonă”? Ce o particularizează în raport cu intelectualitatea din perioada interbelică sau din cea comunistă?*

Aurelian Giugăl: E o dublă întrebare, complexă, inteligenția de azi versus cea din interbelic și comunism. Nu e spațiu aici pentru un răspuns detaliat. Referitor la prima întrebare, în acest volum, unul ce cuprinde articole deja publicate în diferite jurnale culturale sau platforme electronice, eu nu analizez întregul spectru al lumii intelectuale autohtone. Mă refer cu precădere la intelectuali „de dreapta”, cei care vin din preistoricul anilor '90 via Grupul de Dialog Social (GDS), *Revista 22*, *Dilema*, devenită mai apoi *Dilema veche* etc. În lumina acestor articole, caracteristica principală a acestor intelectuali este dată de dublul standard cu care ei operează. Au fost și

sunt foarte critici cu lumea politicienilor din zona social-democraților, a pesediștilor neocomuniști cum aceștia (peiorativ) au fost denumiți, inclusiv cu electoratul ce le oferă suport (ne amintim de cuvintele depreciative *mahala ineptă* și *știrbii* ce nu știu să voteze), dar au fost foarte relaxați când s-au referit la politicienii din zona drepte. De altfel, în timpul unor guvernări de dreapta, acești intelectuali publici au fost răsplățiți cu posturi publice destul de confortabile. Să dau un exemplu. În 2010, în vremea măsurilor de austeritate implementate de guvernul democrat-liberal de atunci, un scriitor din grupul acestor intelectuali ținea o rubrică în *Evenimentul Zilei*. Articole scrise atunci pe tema tăierilor salariale sunt simptomatice pentru caracterul lor mai mult decât partinitor. Când veniturile salariaților au fost drastic diminuate, scriitorul-jurnalist se chinuia să le explice cititorilor cât de necesare sunt aceste măsuri economice: riscăm să colapsăm economic, nu trebuie să ajungem

o Grecia etc. Mai târziu, în același an 2010, când s-a pus problema impozitării drepturilor de autor (măsurile îi ajungeau din urmă și pe cei din zona privilegiat-intelectuală), ei bine, atunci scriitorul nostru a devenit foarte vocal și critic, explicând pe un ton plângăcios cât de greu o duc scriitorii și ce rău o să le fie atunci când câștigurile lor suplimentare vor fi impozitate. Guvernul măsurilor echilibrate și necesare din articolul despre *ordinary people* devenise brusc „guvernul trogloditilor”. Situația a fost întrucâtva similară și la Institutul Cultural Român (ICR), acolo unde o poziție politic accesată a fost dorită pe durată lungă de un alt intelectual și, la schimbarea puterii, în 2012, ne-am trezit în stradă cu mișcarea papioanelor. Cam acestea sunt (pe scurt) imaginile pe care le fotografiez în volum. Particularitatea lor în raport cu intelectualii din interbelic și comunism? În principal singularitatea lor pe piața ideilor pentru aproape două decenii, în perioada post-1989. Nu au avut opoziție, o intelectualitate unidimensională. În interbelic și chiar în comunism, ironic, chiar rezistența prin cultură, tot ei ne-au spus asta, a fost o contracultură la *mainstream-ul* ideologico-cultural din comunism, în cetate se confruntau mai multe opinii, mai multe corpusuri de idei. Treptat, dominația lor este contrabalansată odată cu apariția, fie ea și firavă (vezi și recentul volum al lui Alex Cistelean, *De la stânga la stânga. Lecturi critice în câmpul progresist*), a contraculturii critice de stânga.

Cum înțelegeți relația dintre capitalism și democrație în România contemporană?

După cum bine se știe, capitalismul funcționează optimal bine atât în democrație, cât și în diferite regimuri dictatoriale. Experiențele Americii de Sud din secolul trecut sunt ilustrative pentru a doua opțiune. Chile, în timpul lui Augusto Pinochet, cu *Chicago Boys* la timona economiei, este un exemplu corect în acest sens. Însă nu doar Chile... România de azi? Există o democrație formală, una ce presupune existența multipartidismului, a votului universal și, în general, a acelor mecanisme, inclusiv instituționale, ce dau conținut și formă sistemului reprezentativ. Pe de altă parte, interesele economice subordonate marelui capital fac în așa fel încât democrația românească să nu se simtă prea bine în latura-i politică. Recentele discuții și alinamente din zona fierbinte muncă-capital, redistribuție și impozit progresiv ne arată cam cât de multă democrație poate sacrifica capitalul pentru a-și servi propriile interese. Cred că democrația contează atâta vreme cât dimensiunea colectivistă înseamnă ceva, iar demantelarea statului via neoliberalism nu predomină, accentuând și mai mult inegalitățile economice, politice și sociale. O democrație a cetățenilor grotesc inegali nu este o democrație. Paginile minunate scrise de John Kenneth Galbraith despre sistemul politico-electoral din Statele Unite sunt reci și tăioase și ne spun un lucru simplu:

când la putere se succed doar partide ce lucrează pentru clasele de sus, *democrația* este un concept superfluu, iar non-reprezentativitatea este dată de numărul tot mai mic al celor care vin la vot.

Au ajutat protestele civile din ultimii ani la crearea unei noi societăți civile românești?

Protestele din ultimii ani au fost multiple (protestele anti-austeritate din 2012, protestele împotriva proiectului Roșia Montană din 2013, protestele împotriva exploatării gazelor de șist de la Pungești – tot în 2013, protestele anti-corupție din intervalul 2017-2019 etc.), cu interese societale divergente. Dacă ele ne spun ceva despre societatea românească postcomunistă este tocmai faptul că ne prezintă fișa clinică, radiografia unei societăți divizate. Clasele sociale prezente în stradă pe parcursul acestor ani nu sunt interșanjabile. Cetățenii din stradă ai anului 2012 nu sunt aceiași cu cei ce s-au masat în număr mare la mitingurile admirabil colorate și ambalate din februarie 2017. O falie transformantă le separă, pe ele și interesele lor societale. Societatea civilă este o ficțiune. Evident, sunt voci care spun că trebuie să fie fericită acea națiune ai cărei cetățeni mai știu să se revolte. E bine să nu uităm să ne revoltăm pentru tot felul de cauze societale. Dar, repet, mișcările străzii, ca într-un sit geologic la zi, transpun în filigran interese de clasă. Dacă urmărim dinamica lor postcomunistă,

observăm ușor acest adevăr simplu. Prin urmare, nu există o unică societate civilă, ci interese economico-politice divergente. Poate ar fi mai simplu așa: spune-mi la ce protest ai fost/te duci, ca să-ți spun cine ești!

Cum interpretați fenomenul politic recent al anticorupției? Care considerați că sunt mizele sale profunde, respectiv cele de suprafață?

Continuând ideea de mai sus, fenomenul politic al anticorupției vine în această logică a distincțiilor de clasă. Și este simplu să vedem asta. Pentru majoritatea cetățenilor lipsiți de capital simbolic din județele istoric subdezvoltate, Vaslui, Teleorman, Olt, Dolj etc., anticorupția nu înseamnă absolut nimic. Cadrul istoric în care acești cetățeni se dezvoltă și trăiesc, cu probleme recurente precum lipsa locurilor de muncă, a școlilor publice bune, a asistenței medicale etc., dezgolește de sens orice idee idealist-anticoruptă. În schimb, pentru tinerii din „noile citadele” (Guilluy) relativ prospere, precum București, Cluj-Napoca sau Sibiu, a fi înapoiați-balcanici reprezintă o traumă națională pe care ei se simt chemați să o extirpe de pe corpul economico-politic al țării. Prin urmare, miza de suprafață este una simplă: „vrem o țară ca afară”. Miza mai profundă transcende anticorupția. Este mai degrabă vorba despre impunerea unui sistem economic ce consolidează capitalismul neoliberal. Poate fi citită și așa, ca o luptă între interesele capitalului local,

cu acumularea primitivă cu tot (Marx), și interesele capitalului străin. Mă întreb cum s-ar fi poziționat în această chestiune oamenii trecutului, precum inteligentul și cinicul Ștefan Zeletin sau economistul Mihail Manoilescu. Sigur, acest întreg mecanism înfășurat în mantia civismului participativ nu ar trebui să ne împiedice să dezbaterem despre diferite modele privind buna guvernare: preferăm discursul liberal hobbesian, cu un om natural egoist, sau admitem dimensiunea republicană, cu rădăcini în lumea greacă (Aristotel), conform căreia discursul public despre bunurile publice reprezintă un aspect crucial al politicii, aspect fundamental nu doar în țările istoric înapoiate, dar și în vechile democrații industriale? A lăsa discursul despre buna guvernare pe mâna unor instituții precum Fondul Monetar, Banca Mondială sau chiar Națiunile Unite este, după cum ne spune într-un articol („The Hollowness of Anti-Corruption Discourse”) Mlada Bukovansky, nu doar anemic și inutil, dar chiar și ipocrit.

În ce direcție politică credeți că se îndreaptă România? Care ar fi principalele priorități ale țării din acest punct de vedere?

Direcția în care se îndreaptă țara este cât se poate de clară. Suntem o țară aflată la periferia capitalismului central (*core capitalism*), membră a Uniunii Europene, dar cu mari dezechilibre economice și sociale între diferite regiuni ale țării (periferiile

interne) și cu un enervant dezechilibru între muncă și capital – „România, țara muncii ieftine”. Cu toate acestea, în loc să echilibrăm și să europenizăm acest raport, noi (majoritatea) admitem că trebuie să-l antagonizăm și mai mult. În felul acesta, migrația, suntem siguri, va funcționa pe axa est-vest în continuare, iar sensul lacrimogen al interesului colectiv pentru o diaspora tot mai străină este golit de conținut. Dacă are priorități, tocmai în acest sens ar trebui să funcționeze ordinea listei cu lucrurile necesare de făcut ale țării numite România. Florin Georgescu a scris recent un volum despre capitalul din România postcomunistă. Sunt listate acolo niște măsuri minimale ce trebuie realmente jucat-implementate pentru a putea spune că încă mai putem și noi cumva spera. La fel, economiști precum Daniela Gabor sau Cornel Ban, nicidecum unii revoluționari, *grosso modo*, ne spun și ei cam aceleași lucruri. Prin urmare, prioritățile României sunt în primul rând economice. Cum să facem să reducem inegalitățile inter și intra regionale? Cum să oprim hemoragia demografică dinspre sudul Olteniei către câmpiile Europei de Vest? Simplu, ne trebuie locuri de muncă și în orașele medii, mici și în lumea rurală. Dar cum? Pentru că știm bine: capitalismul și logica sa includ și hiper-oferta *un even development* („dezvoltarea inegală”). *Distressing!*

Ce cărți și ce filme bune ne recomandăți, în încheiere?

Voi lista două filme, unele apărute în perioade istorice diferite. Primul, *Rocco și frații săi* (regia Luchino Visconti), este un film complex, ce vorbește despre migrația internă din Italia postbelică, o construcție cinematografică ce subliniază problemele de aculturație pe care le sufereau italienii ce migrau din sudul sărac în nordul industrializat. *Mutatis mutandis*, românii care merg la muncă în affluentul Occident sunt prinși și ei în același siaj al înstrăinării și dorului de casă: pe de o parte, ar vrea să revină, dar să fie „o țară ca afară” (sărăcia de acasă ne împiedică să revenim); pe de altă parte, sunt forțați să rămână și de aici dubla alienare-înstrăinare dată de munca în regimul ordonat-monitorizat de piața dezvoltată și dorul de casă. Al doilea, unul recent, *Parazit* (regia BongJoon-ho), analizează într-un mod dur-brutal fracturile din capitalismul neoliberal din societatea sud-coreeană de azi. Este o

stratificare pe verticală, de la omul subteranelor (lumpenproletariatul rătăcitor, mereu urmărit de portăreii și cămătarii instituțiilor financiare oficiale și non-oficiale), cei de la demisol (un semivagabond mereu în căutarea unei surse de subzistență) și lumea de sus, a celor plasați spre vârful ierarhiei sociale. Ceea ce lipsește în filmul regizorului sud-coreean este tocmai clasa de mijloc, ceea ce este sincron cu ceea ce se petrece și în Europa de Vest contemporană: generațiile de azi sunt primele care o duc mai prost, comparativ cu generațiile părinților și bunicilor lor, iar *middleclass*-ul de odinioară este tot mai firav-scheletic structurat. Este tabloul noilor clase sociale de azi, iar, spre exemplu, și analizele lui Christophe Guilluy din *Fracturesfrançaises* și *La France périphérique* surprind foarte bine această realitate contemporană.

VARIA

Capital, tehnică, hegemonie. O reevaluare a filozofiei politice a lui Claude Karnoouh¹

Emanuel COPILAȘ

Abstract: *This paper proposes an overview of Claude Karnoouh's political philosophy, arguing that what I have previously considered, in several book reviews, as a dangerous and ultimately incompatible mélange between Heideggerianism and Marxism in the works of this author, may turn out to have far more interesting and progressive implications than my earlier analyses suggested.*

Keywords: *Heideggerianism, Marxism, capital, technique, hegemony.*

În loc de introducere: despre un anumit tip de insubordonare intelectuală

Nimeni nu poate gândi dincolo de propria sa epocă, așa cum nimeni nu își poate transgresa propria corporalitate, fiind incapabil, în cuvintele lui G.W.F. Hegel², să iasă din propria piele. Asta nu înseamnă că nu poate, respectiv că nu trebuie să gândească împotriva epocii, deși, evident, nu are cum să i se sustragă integral. Claude Karnoouh se situează în interiorul acestui paradox fertil, pe care îl conștientizează din plin, dar căruia îi refuză subordonarea. „Măinile noastre sunt întotdeauna mânăjite”, afirma antropologul francez într-o conversație particulară cu subsemnatul – contaminate de limitele imanente

propriei noastre încadrări ontologice, altfel spus –, dar asta nu înseamnă că ele nu trebuie utilizate în vederea construirii a ceva mai bun. Întotdeauna se găsesc motive în favoarea unei poziții defetiste, rușinate chiar, bazate de obicei pe identitatea complice dintre partea doritoare de schimbare, de progres și ceea ce trebuie schimbat. Libertatea este o necesitate, pentru a recurge din nou la Hegel, și orice proiect emancipator trebuie să se bazeze mai întâi pe o conciliere cu exteriorul alienat, proiectând în el propria interioritate, care evită, prin acest proces, pericolul unilateralizării. Nepretențios exprimat, pentru a fi stăpân, trebuie să fi fost mai întâi sclav; numai această experiență îți oferă nivelul de conștiință necesar depășirii contradicției

stăpân/sclav, în sensul de plasare a acesteia într-o optică nouă, preferabil, dar nu neapărat mai integrativă³.

Însă dialectica hegeliană riscă să rămână astfel împotmolită într-o necesitate tot mai lipsită de diferență, care începe să confunde realul cu raționalul, când de fapt raportul este fix invers: raționalul este real la modul prospectiv, nu realul, efectivitate diversă și inconstantă, este raționalitate statică, nedialectică. Din punct de vedere marxist, problema se traduce prin intermediul reificării, fie ea social-democrată, pe de o parte, fie național-comunistă, pe de alta, nimic altceva decât două forme diferite de conciliere cu prezentul hegemonic, una pe filieră internațională, alta pe filieră locală.

Făcând apel la filosofia politică heideggeriană, Karnoouh consideră că mecanismul dialectic hegeliano-marxist, ruginit de atâta ancorare în negativitate, în concretul tot mai puțin capabil de a se pune pe sine, fie măcar și la nivel interogativ, într-o nouă perspectivă, poate fi reparat cu ajutorul *Dasein*-ului. Așertivitatea poziției heideggeriene, care aspiră la irumperea de sub tutela cotidianului decăzut și falsificat, incapabil și deloc doritor de a se confrunța cu superficialitatea și insuficiența propriilor temeuri cognitive, pare tocmai piesa lipsă a „macazului” hegeliano-marxist, care, iată, nu mai este capabil să schimbe direcția de ceva timp încoace. Ca orice filosofie angajată, și heideggerianismul aspiră să treacă dincolo de domeniul cunoașterii intelectuale pentru a oferi

un praxis filosofic nou, apt de a reinventa *Dasein*-ul ca punere de sine ontologic-ontică diferită, ce refuză să se ascundă de fragilitatea propriei contingențe cu ajutorul a tot felul de frivolități divagante, asumând-o în mod hotărât și curajos⁴.

Macazul nostru pare că a fost reparat: funcționează, dar direcția în care orientează trenul istoriei este neașteptată, violentă și regretabilă. În plus, așa cum observă Herbert Marcuse, a cărei fascinație inițială pentru Heidegger a lăsat în scurt timp loc unei dezamăgiri pe măsură, autenticitatea heideggeriană este autoritară, opresivă și unilaterală. *Dasein*-ul nu este un proiect colectiv, ci unul individual, iar determinarea sa, oricât de seducătoare, este totuși nedemocratică și îngrijorătoare din punctul de vedere al raportării la alteritate⁵. În ciuda insistenței lui Jacques Derrida de a nu-l interpreta pe Heidegger utilizând canonul umanist occidental (metafizic, așa cum îl consideră autorul lucrării *Ființă și Timp*), filosoful german nu este totuși un *deus ex machina* în câmpul gândirii vestice, anistoric și complet exterior acestuia; în acest sens, Derrida face o concesie, admitând că proiectul heideggerian de a deriva onticitatea din ontologie nu are cum să fie altceva decât un efort metafizic⁶.

Trenul istoriei s-a lovit de un zid neașteptat de dur, intelectual și politic deopotrivă. Asta nu înseamnă că, odată molozul îndepărtat și reparațiile „tehnice” făcute, el nu va continua să funcționeze, având nevoie de un macaz pe măsură. Tocmai aici iden-

tifică cel a cărui operă o celebrăm acum miza majoră a modernității noastre disfuncționale: faptul că trenul a fost reparat numai prin mijloace tehnice, fără a ține cont de utilitatea sa socială, în cele din urmă, biletul e tot mai scump, pasagerii sunt tot mai puțini, facilitățile care li se oferă sunt tot mai atrăgătoare, iar geamurile care îi despart de lumea exterioară, tot mai fumurii. Trenul istoriei a deraiat din nou, mai puțin violent și perceptibil, dar, consideră Karnoouh, reafirmând impenitent existențialismul heideggerian la care nu înțelege să renunțe, a deraiat de data aceasta ireversibil. Pentru că tehnica modernă este incapabilă să își înțeleagă propria istoricitate sau pentru că, dimpotrivă, dorește să-și mascheze cât mai rapid și mai eficient propria genealogie, ca orice hegemonie care se respectă, funcționând sub tutela discursivă a economiei politice capitaliste și totuși împingând-o și pe aceasta într-o fundătură ontologică de proporții? Aș înclina mai degrabă către prima variantă: tehnocapitalul funcționează prin resorbirea calităților în cantități: piețele nu au nevoie de gândire critică, de progresism, de emancipare, ci de mărfuri, iar critica nu face decât să obstrucționeze buna circulație a mărfurilor. Atunci când nu este ea însăși o marfă, temperată și domesticită până ajunge să fie de nerecunoscut.

Chiar și așa, impregnată ontologic de comodificarea ubicuă care oferă măsura timpului ai cărui copii suntem, conform lui Nietzsche⁷,

„dublul-clicul” epocii noastre, pentru a-l cita și pe Bruno Latour⁸, critica nu trebuie să abandoneze niciodată lupta, așa cum nici „replicanții” din *Blade Runner* nu au abandonat niciodată posibilitatea de a deveni efectiv oameni, sperând în sinea lor că nu au fost niciodată altceva. Pornind de aici, poate că putem privi cu ochi mai empatici heideggerianismul tot mai pronunțat al lui Karnoouh, insubordonarea lui față de un simulacru de gândire care, conform lui Heidegger, a uitat Ființa, adică își neagă, nici măcar voluntar, conștient, propria ontologie, una în care tehnica trebuie repusă în ordinea filosofiei, asta dacă nu vrem să contemplăm resemnați, așa cum procedează Günther Anders⁹, consecințele sale tot mai catastrofale.

Putem deci repara macazul hegeliano-marxist responsabil de direcțiile în care o ia trenul istoriei cu piese heideggeriene? În secolul XX s-a încercat să se răspundă la această întrebare, dar, cu excepția parțială a unui Jean-Paul Sartre și a unui Gérard Granel, răspunsurile au fost de la relativ la foarte dezamăgitoare. Lăsând la o parte piesele, totuși, un impuls heideggerian ca asumare francă și, de ce nu, deranjantă, a unor limite insurmontabile a căror omniprezență angoasantă trebuie să o confruntăm permanent pentru a ne (re)întemeia, de fiecare dată când este cazul, în mod corespunzător, nu strică, măcar pentru a tempera cât de cât naivitățile inerente optimismului progresist contemporan. Dacă orice formă de gândire teleologică nu

reprezintă altceva decât mărturia imposibilității de a ne desprinde până la capăt de o motricitate esențialmente capitalistă, așa cum argumenta MoişhePostone¹⁰, de ceea ce Claude Lévi-Strauss numea „istorie cumulativă”¹¹, înseamnă că, într-un dozaj corespunzător, existențialismul heideggerian poate contribui la revitalizarea macazului hegeliano-marxist, exercitând astfel o funcție profilactică, nu una corozivă, așa cum s-a întâmplat până acum. Dar numai într-un dozaj corespunzător și, trebuie adăugat, cu o anumită strângere de inimă.

În continuare, voi trece în revistă dimensiunile principale ale filosofiei politice a lui Karnoouh, decupând astfel, în primă instanță, raportarea sa la capitalismul occidental, apoi la cel postcomunist est-european, cu precădere cel românesc, pentru a încheia în cele din urmă cu reevaluarea interpretării sale a naționalismului și a statului-națiune (care este mai nuanțată și mai puțin intransigentă decât lasă uneori impresia). Concluziile vor încerca să acrediteze ideea conform căreia gândirea politică a autorului nostru este tributară mai degrabă unui heideggerianism cu tușe marxiste, și nu invers, unui marxism heideggerianizat. Chiar și așa, rămân destule elemente marxiste și democratice pentru a ține sub control emergența tot mai pronunțată a unui heideggerianism aparent dezlănțuit: insubordonarea cognitivă nu poate fi niciodată un proiect strict individual, la fel cum se întâmplă, din motive mai lesne de înțeles, cu

insubordonarea politică. Iar pentru ca ambele să aibă cât de cât șanse de reușită, le este indispensabilă rezonabilitatea hegeliană conform căreia adevărul este întotdeauna întregul¹², indiferent de partea cu care se „apucă”, în varii conjuncturi, pe sine. Încă o precizare: am utilizat în acest text idei și problematici dezvoltate în recenziile pe care le-am făcut de-a lungul timpului lucrărilor lui Karnoouh publicate în limba română.

Capitalismul occidental și metamorfozele sale contemporane: statul bunăstării, neoliberalism, multiculturalism

Privit pe filiera fenomenologiei, capitalismul se confundă cu tehnica modernă, oarbă în ceea ce privește condițiile sale de posibilitate. Însă, așa cum orice deschidere comportă inevitabil o închidere corespunzătoare, fenomenele, așa cum scria Heidegger în *Ființă și Timp*, au prostul obicei de a-și deveni opace lor însele, pe măsură ce *Dasein*-ul se apleacă sub povara propriei facticități nechestionate în mod adecvat, neconstrânsă să își dezvăluie toate determinațiile esențiale.

Din punctul de vedere al economiei politice, capitalismul reprezintă o opțiune ideologică bazată pe acumulare progresivă de profituri, proces prea puțin sau deloc sensibil la consecințele reprobabile pe care le generează: precarizare socială, crize economice, costuriecologice, turbulențe politice.

Karnoouh le are în vedere pe amândouă. Iar ceea ce îl interesează preponderent nu este o analiză istorică a capitalismului, ci prezentul său polimorf, pendulând între globalizare economică neoliberală, care a intrat deja de câțiva ani într-un recul destul de important, pe de o parte, și, respectiv, multiculturalism supra-structural, pe de altă parte.

Referitor la dimensiunea structurală a capitalismului, Karnoouh începe cu o afirmație percutantă, și anume aceea că statul bunăstării construit în Occident în primele trei decenii de la cel de-al Doilea Război Mondial reprezintă de fapt un ideal comunist, nu unul capitalist. „*Welfare state*-ul a fost dintotdeauna idealul comuniștilor, nu a fost niciodată idealul capitaliștilor. Idealul capitalismului a fost și va rămâne câștigul maximal în timpul cel mai scurt. Că s-a adaptat la unele situații istorice concrete este evident...” Arhitectul intelectual al statului bunăstării, John Maynard Keynes, „nu critică baza capitalismului. Keynes încearcă să împace munca salariaților cu capitalul, într-un fel în care salariații nu vor apela la lupta de clasă. Capitalul știe să redistribuie atât cât este nevoie pentru a fi liniște – rezultă consumerism. Aristocratul Keynes nu a fost un socialist”¹³.

Cum ne-am putea raporta la această poziționare? Atât printr-un „da”, cât și printr-un „nu”. Da, comunismul filosofic din secolul al XIX-lea a avut ca ideal îndepărtat, asupra căruia nu a insistat în mod speculativ și inutil, deoarece urma să

se materializeze într-un orizont de timp îndelungat, un provizoriu stat al bunăstării, în care, într-o primă fază, clivajele structurale dintre clase și privilegiile accidentale istoric ale unora dintre acestea urmau să dispară, în timp ce, în a doua fază, granițele dintre statele înseși urmau să dispară. Comunismul real existent a fost însă altceva. Un altceva ontic, nu ontologic, pentru a utiliza terminologia heideggeriană dragă autorului principal. Da, condițiile istorice, geopolitice și militare în care s-au instaurat regimurile comuniste erau inerent violente și instabile și orice tip de putere politică s-ar fi instaurat în acele contexte nu putea ocoli într-o anumită măsură violența, dacă dorea să se mențină la putere. Da, statele occidentale ale bunăstării și-au datorat existența într-o măsură mai mare decât ne place în mod uzual să considerăm tocmai „lagărului socialist” și temerii capitalismului occidental că acest model de societate s-ar putea extinde la nivel global, înlăturându-l de la putere. Da, statele comuniste est-europene și Uniunea Sovietică au fost, în anii 1960-1970, exceptând perioada stalinistă și pe cea a austerității anilor '80, austeritate având cauze importante în reorientarea neoliberală agresivă a economiei mondiale, nu numai în incompetența, corupția, dogmatismul și inerția birocratică a autorităților locale, un fel de state ale bunăstării distorsionate, polițienești, în limitele modului de producție respectiv.

Să nu uităm însă că, în ciuda acestor importante considerente, statul

bunăstării a reprezentat un model de societate pus în practică efectiv numai de social-democrația vest-europeană, înainte ca aceasta să fie înghițită aproape integral de tăvălugul ideologic și politic neoliberal, orchestrat intelectual de școala economică de la Chicago și politic de regimurile Thatcher și Reagan. Confruntat cu spectrul comunismului, așa cum a observat Alexandr Zinoviev, Occidentul s-a protejat simulând o parte dintre idealurile inamicului ideologic¹⁴. După dispariția acestuia, idealul de democrație socială pe care la rândul lor regimurile comuniste l-au manipulat copios devine tot mai puțin mulțumitor pentru elitele occidentale, tot mai supărător, tot mai stânjenitor, tot mai puțin profitabil. Să fie însă vorba numai despre o simulare și atât? Resurse intelectuale și politice socialiste existau în Occident cu mult înainte de apariția Uniunii Sovietice, care de acolo le-a și preluat, de altfel, dându-le o formă militantă proprie, combinată cu experiența politică autoritară și multiseculară a defunctului țarism. Sindicalismul occidental, obținerea de noi și importante drepturi pentru muncitorimea tot mai numeroasă reprezintă câștiguri palpabile pe care statul bunăstării le-a preluat și actualizat, câștiguri obținute prin greve, demonstrații de anvergură și negocieri dure cu patronatele în contexte politice uneori îngrijorător de ambivalente, dacă nu chiar ostile progresismului, nu simple simulări conjuncturale ale capitalismului occidental în vederea temperării radica-

lismului comunist constituit, după al Doilea Război Mondial, într-o forță politică impresionantă, mai ales în Franța, Italia și, parțial, Spania.

Mai departe, Karnoouh consideră că disoluția statului occidental al bunăstării s-a datorat tot mai puțin investii în infrastructură, care nu mai erau necesare într-o proporție atât de mare în comparație cu statele est-europene, care mai aveau enorm de multe de făcut în această privință¹⁵. De acord, dar explicația este insuficientă. Trebuie să îi adăugăm ascensiunea menționată mai sus a neoliberalismului și, aspect crucial, conflictele din Orientul Mijlociu, care au determinat statele arabe perdante sistematic în fața Israelului sprijinit de Statele Unite și Europa Occidentală să extrapoleze diferendele geopolitice pe coordonate economice, urcând abrupt, în 1973 și 1979, prețul petrolului de care economiile occidentale depindeau și încă depind. Deși această scumpire a petrolului este amintită, împreună cu declinul profiturilor americane și creșterea concomitentă a șomajului în Occident, ea nu este corelată, cel puțin nu în mod corespunzător, cu dezintegrarea modelului de *welfarestate*.

În continuare, problema ascensiunii Occidentului, mai ales în timpul Războiului Rece, este pusă pe tapet în stilul caustic și lipsită de compromisuri cu care Karnoouh deja ne-a obișnuit. Rezumată de autor, problema se reduce la necesarul de resurse pe care o putere colonială îl poate obține într-un timp cât mai

scurt posibil și cu costuri cât mai reduse. „În Europa de Vest a existat o viziune ideală asupra URSS-ului și de asta intelectualii au marșat la asta. Când au descoperit ceea ce se întâmpla de fapt, s-au simțit trădați, la fel cum se simte trădat bărbatul înșelat. URSS-ul, cu distanța post-factum de acum, puterea stalinistă, a transformat un popor de mușici într-un popor de muncitori, de ingineri, de tehnicieni, făcând din URSS a doua putere din lume. Sacrificiile au fost enorme și mă refer nu numai la perioada din timpul războiului, ci și la cea din timpul păcii. Ce se uită, și aici trebuie să punem punctul pe *i*, e că puterea extraordinară a Americii a fost posibilă prin eliminarea a o serie de popoare, cu limbile lor cu tot. Aceste popoare au fost omorâte, băgate în lagăre de concentrare, jefuite de pământurile lor, cu materii prime cu tot. Al doilea aspect, bogăția Americii vine din comerțul cu sclavi. Inclusiv cei de stânga uită asta totdeauna. Munca pe gratis aducea profit. Asta este fundamental pentru bogăția Americii. Imperiul Țarist nu a avut acest sistem”¹⁶.

De acord dar, din nou, explicația trebuie completată și nuanțată: nu numai sclavia, ci și mâna de lucru ieftină provenită la rândul ei dintr-o Europă zguduită social de capitalismul industrial agresiv al secolului al XIX-lea, combinată cu ingeniozitatea tehnologică finanțată în mod direct de stat pentru creșterea producției și cucerirea pieței globale în curs de cristalizare în detrimentul imperiului britanic, stat care a investit

de asemenea enorm în flota maritimă comercială și militară – toți acești factori trebuie avuți în vedere atunci când analizăm, fie și pe scurt, colocolial, ascensiunea geopolitică și economică a Statelor Unite. Evident, și decimarea sistematică a amerindienilor, aspect pe care, în calitate de antropolog, Karnoouh nu avea cum să îl neglijeze, fapt care a propulsat exponențial agricultura și infrastructura tânărului stat, mai ales că acesta nu era deloc reticent în adoptarea de noi tehnologii, spre deosebire de statele occidentale, unde sindicatele reușeau să amortizeze într-o anumită măsură costurile sociale ale progresului tehnologic industrial. Aici, capitalismul s-a putut dezvolta neîngrădit și având concursul direct al statului, costurile sociale ale acestui proces putând fi dispersate mai bine datorită teritoriului extins și diferitelor ramuri ale economiei în care șomerii și muncitorii sezonieri puteau fi mult mai ușor absorbiți, numai pentru a fi expulzați din nou, cu proxima ocazie. „În America, cucerirea Vestului elimină sistematic locuitorii, cucerirea spre Est a muscalilor recunoaște elitele locale – la St. Petersburg este o pagodă, iar Ecaterina cea Mare era considerată șeful budiștilor din imperiu, fiindcă Ecaterina cea Mare a recunoscut budismul ca una din religiile statului imperial. De ce erau la curtea din St. Petersburg niște nobili din Azerbaidjan? Să nu mai vorbim de nobilii din Polonia. De ce? Era un sistem absolut opus sistemului de cucerire americană. Americanii, amestec de englezi și de germani,

elimină sistematic indigenii. Sistemul rus după Petru cel Mare e diferit. Sclavia nu exista, exista iobăgia generalizată și asta doar în partea europeană a imperiului. Majoritatea erau mujici pe pământul stăpânului, dar nu sclavi. Dacă revenim, fascinația pentru Rusia rezidă și în ideea că, față de o mare putere precum America, e mai bine să fie un echilibru de putere, poziția gaullistă tipică. Avem nevoie de o Rusie puternică pentru a contrabalansa unipolaritatea SUA. O lume unipolară este o lume periculoasă¹⁷.

Mai departe, în ceea ce privește dimensiunea suprastructurală a capitalismului contemporan, toleranța multiculturală de care face atâta caz, Karnoouh consideră că, idolatrizând agresiv, așa cum observă și Ágnes Heller sau Gáspár Miklós Tamás, diferența, grupurile minoritare, alături de cel majoritar, subminează constant proiectul unei societăți cât de cât unitare, bazată pe ceea ce filosoful politic american John Rawls numea *overlapping consensus* („consens social”). Mai mult, minoritățile de tot felul devin, pentru capitalismul contemporan, o marfă de valoare: „homosexualii, travestiții, lesbienele, negrii, hispanicii, chinezii, coreenii, evreii, amerindienii etc. nu sunt considerați în primul rând cetățeni egali, așa cum ar trebui să fie într-un stat de drept – lupta pentru drepturile civice fiind declarată legitimă în mod constituțional –, ci membri ai unor comunități ale căror origini și (pseudo)diferențe primesc o etichetă și un cod de bare”. Pe cale de

consecință: „A-i proteja pe aceștiași a-i apăra a devenit (...) o afacere politico-economică și ideologică foarte urgentă”¹⁸. Astfel, omul nou nu este doar un construct discursiv specific ideologiei comuniste, ci oricărui tip de proiect ideologic¹⁹.

Tolerant, corect politic, elegant, noul capitalism reușește să reducă la tăcere mare parte dintre critici prin inserarea lor în spectacolul mărfii, obiectiv avut de altfel în vedere aproape în toate cazurile contestate. Ce nu reușește însă este să se gândească și să se asume pe sine în termeni filosofici: noul capitalism (globalizarea) nu își înțelege resorțurile intelectuale ultime și este incapabil de a se gândi în interiorul unor limite. În această fază terminală, susține autorul, pe urmele lui Heidegger, capitalismul (și infrastructura sa tehnică) este o formă de nihilism, care produce „ultimul om” anunțat de Nietzsche: „omul hiperconsumist, omul șomajului masiv, omul locuințelor de carton, care, încet-încet, va coloniza o planetă ruinată și întunecată”. Departe de optimismul iluminismului clasic, autorul este de părere că trăim într-o epocă în care „Capitalismul nu e «hegelian», capitalismul este algebric și hiperbolic”²⁰. Am impresia, în acest punct, că autorul suprapune voit modernizarea și capitalismul, două fenomene totuși distincte. Sigur, ca antropolog, modernizarea îi apare ca un proces planetar criminal și haotic, cu întreaga sa suită de distrugerii și dislocări masive ale culturilor și civilizațiilor non-occidentale. Inte-

lectual, însă, modernitatea a însemnat și acel atât de actual *sapere aude!* kantian, îndemnul de a ieși din „somnul dogmatic” pentru a păși pe calea rațiunii emancipatoare, pe calea imperativului categoric.

Capitalismul postcomunist, între continuitate și schimbare

Postcomunismul, analizat de Karnoouh aproape în toate lucrările sale, nu trebuie confundat cu actualul capitalism occidental, având o formă mai „civilizată”, mai pașnică, mai autosuficientă, ci trebuie asemuit capitalismului rapace și agresiv din prima jumătate a secolului al XIX-lea, descris atât de bine de Friedrich Engels în *Situația clasei muncitoare din Anglia* sau în romanele lui Charles Dickens și Emile Zola. După intrarea României în Uniunea Europeană, situația s-a mai temperat, în sensul că grobianismul capitalului autohton a fost subordonat progresiv capitalului extern, adâncindu-se astfel heteronomia țării. În termenii autorului, vorbim despre consolidarea statutului său colonial, de membru al Lumii a Treia europene. Regimul comunist, a cărui propagandă oficială nu mai convingea aproape pe nimeni, a făcut posibilă menținerea, în ciuda autoritarismului și a rigidității politice a acestuia, a unor conjuncturi sociale și politice autentice în premodernitatea lor. „De aceea, aici s-a păstrat și în prezent ceva arhaic, un amestec de jacquerie implicită, de aroganță feudală și de promiscuitate rurale, oarecum asemănătoare căldurii

unui staul; inclusiv în relațiile cele mai mondene, oamenii și acțiunile lor înaintează într-o lumină mai intensă. Aici, regimurile comuniste au fost de temut, însă prea preocupate de controlul polițienesc imediat și de compromisuri sociale, așa cum o demonstrează prezentul, pentru a putea înfrunta globalizarea totală a pieței și a mărfurilor”²¹.

Dimpotrivă, noul capitalism a măturat și ultimele oaze de autenticitate, integrând accelerat toate sferele existenței sociale în sfera comodificării, respectiv a excluziunii: „sărăcia pe care o generează capitalismul se arată imediată, perceptibilă la fiecare colț de stradă, mai puțin în spectacolul sărmanilor, cu care Occidentul m-a obișnuit demult, printre masa vânzătorilor în goană, urmăriți fără încetare de poliție, aceeași care, sub numele de miliție, îi urmărea înainte pe disidenți”²². Din acest motiv, lui Karnoouh, de formație antropolog, i se pare că, în ciuda ridicolului și a agresivității necosmetizate a regimurilor comuniste, acestea au tolerat forme de existență socială neintegrate în paradigma ideologică pe care o propuneau, pe când capitalismul nu permite subzistența unor diferențe ontologice reale, întreaga realitate socială fiind antrenată invariabil în vortexul global al mărfurilor.

Trebuie făcută aici o precizare. Regimurile comuniste nu au tolerat, să zicem, satele ne colectivizate de la munte, ci pur și simplu nu au reușit să le integreze în propria economie politică, mulțumindu-se astfel doar cu menținerea lor sub un control

represiv permanent. Nu putem transforma o incapacitate a comunismului într-un merit, într-o grijă față de păstrarea caracterului arhaic al unor comunități izolate sau a unor forme de socializare premoderne. Comunismul pur și simplu nu a dispus de resursele materiale și de fetișismul mărfurilor, așa cum îl numea Marx, atât de bine implementat, în cadrul societății occidentale de consum, în psihologia individuală, pentru a-și instaura propria hegemonie. Asta nu înseamnă că nu a încercat să o facă, până în ultimul moment al existenței sale, în ciuda eroziunii interne la care era supus de atractivitatea pe care o exercita asupra populațiilor est-europene și sovietice modelul consumerist.

Dintre categoriile sociale care s-au arătat cele mai entuziasmuate de tranziția postcomunistă, intelectualii au fost cu siguranță pe primul loc. Însă, subliniază Karnouh, aceștia „nu înțeleseseră că regimul comunist, prin cultul său naiv și criminal pentru progresul tehnic, cu respectul pentru buna cuviință mic burgheză, pentru valorile patriotarde, îi protejase de nihilismul occidental. Subjugați de propaganda comunistă, nu văzuseră nimic, nu înțeleseseră nimic din mutațiile petrecute în Occident de patruzeci de ani; pentru ei, postmodernismul, triumful tehnologiei, nu era decât un moft suplimentar de agățat în rastelul gândirii gata confecționate de import, cu care își hrăneau visele moraliste, fără a sesiza că banii și obiectele deveniseră modul de viață al tuturor și singurul

destin oferit omului contemporan. Cu atât mai rău. Ceaușescu fusese asasinat legal, dar nu democrația politică și socială îl înlocuise. Cultului personalității unui personaj, ajuns cu trecerea anilor din ce în ce mai grotesc, i se substituiseră gesticulațiile dezordonate ale politicianilor și intelectualilor sau mai curând ale preținșilor intelectuali neputincioși și ridicoli sau imaginile personajelor din foiletoanele americane”²³.

Mesianismul și agresivitatea nedemocratică a noilor intelectuali publici, care s-au bazat pe mass-media pentru a-și crea, post-factum, o identitate dizidentă cu profunde implicații politice²⁴, ignorând în același timp aportul muncitorimii atât la contestarea, cât și la răsturnarea regimului comunist (1977, 1987, 1989), au ca pandant mitologizarea perioadei interbelice. Dar, așa cum argumentează Karnouh în memoriile sale deocamdată nepublicate, într-un pasaj care merită redat pe larg, ideologizarea interbelicului reflectă doar atitudinea nedemocratică a noilor intelectuali publici mesianici, continuând astfel procesul de restrângere a democrației la o categorie socială insignifiantă numeric, dar erijată în noua instanță producătoare de discurs hegemonic, având prezumtivul drept de a caracteriza în mod arbitrar și conjunctural ce priorități de dezvoltare și ce categorii sociale care le sprijină pot fi considerate sau nu democratice. Astfel, rolul ideologic al intelectualilor postcomuniști este foarte asemănător cu rolul ideologic jucat de intelectualii din perioada

interbelică. „Vârsta de aur a anilor '30 în România este o reconstrucție intelectuală post-factum puternic ideologizată, prin intermediul căreia un grup de intelectuali care, după ce au colaborat din plin cu regimul comunist în perioada sa protocronistă (începând din 1971), au esențializat comportamentele și gândirea politică ale unei grupări de tineri intelectuali reacționari interbelici pentru a reconstrui o interpretare transcendentă a atitudinilor politice și culturale ale acestora, care urmăreau să legitimizeze un prezent puternic antisocial, antimarxist, antipopular și orientat împotriva săracilor. Or, această reconstrucție ascunde cu perfidie fascinația pentru ideologia legionară (astăzi, imposibil de enunțat în mod direct fără riscul de a provoca un scandal în rândul aliaților României, finanțatorii săi culturali) și își propune să pună între paranteze dictatura regală, îngrozitorul antisemitism criminal al anilor 1930-1945 sau dictatura antonesciană și dezastruoasa politică de război anti-URSS a regimului Antonescu. În fond, discursul despre Vârsta de aur are funcția de a cenzura aspectele pozitive ale dezvoltării economice și culturale din cele două perioade comuniste (Dej și apoi Ceaușescu), din care nu mai sunt prezentate decât aspectele represive și negative, anumite voci proclamând exclusivitatea deșertului cultural al epocii comuniste! Așa se face că noua și în același timp vechea și faimoasa elită intelectuală (produs al comunismului real din anii 1960-1989) șterge cu buretele, anulează

enormul efort de modernizare al cărui promotor conștient – și în același timp instrument inconștient al *Zeitgeist*-ului modernității radicale – a fost PCR, care a transformat, de fapt, profund țara, peisajele sale urbane, industriale și rurale. Epoca comunistă a convertit o masă de copii de țărani săraci în clasă de mijloc, devenită avidă de consum și al cărei model socio-economic se rezuma la imaginile serialului TV *Dallas*. PCR a făcut dintr-o Românie agricolă înapoiată o țară suficient de industrializată încât, din ianuarie 1990, marile companii occidentale, sub egida FMI și a UE, să urgenteze cu aviditate dezmembrarea rețelei industriale românești în numele liberalismului economic, al democrației și al drepturilor omului. O asemenea reconstrucție anacronică, Vârsta de aur, este cu siguranță cel mai bun mijloc găsit pentru a împiedica reflecția asupra etapei istorice comuniste a României, cu violența sa crudă și cu momentele sale de entuziasm real. Mitul Vârstei de aur a anilor '30 funcționează deci ca apofază a unei întunecate și mediocre realități trecute, în favoarea unei saga eroice post-factum în care intelectuali străluciți prezentați a priori ca «inocenți», în afara oricărui angajament politic, au fost încarcerați de un regim foarte crud, compus din analfabeți stupizi impuși de sovietici”.

Să ne aplecăm atenția, în continuare, asupra câtorva elemente definitorii ale postcomunismului românesc, toate prezente cu asupra de măsură în scrierile lui Karnoouh: anticomunismul, naționalismul, anti-

corupția și statul de drept. În primul caz, anticomunismul postcomunist este defazat istoric, deoarece condamnă un dușman imaginar, de mult dispărut din peisajul politic est-european. Rezistența prin cultură la care face apel pentru a mima opoziția față de comunism înainte de 1989 se traduce printr-o acceptare pasivă a statu-quo-ului când, de fapt, atunci era momentul unui anticomunism verosimil, când național-comunismul ceaușist reprezenta o problemă reală și cât se poate de prezentă; de asemenea, anticomunismul a reprezentat și o reacție vehementă a unor intelectuali care, după 1989, au căutat astfel să abată atenția de la anumite compromisuri operate de către ei înșiși cu regimul comunist; începând cu anul 2006, când anticomunismul este oficializat la nivel politic, se poate constata că, la fel ca înainte de 1989, politica și puterea sunt chemate pentru a arbitra în disputele intelectuale, substituindu-se astfel rațiunii argumentative; nu în ultimul rând, anticomunismul reprezintă o strategie discursivă a intelectualilor disidenți (mai mult după revoluția din 1989 decât înainte) care au pretenția de a se transforma într-un ghid moral al societății postcomuniste și a de confisca revoluția înfăptuită totuși de muncitori, care, în urma mineriadelor, au fost puternic și pe nedrept discreditați, fiind considerați un balast al democrației postcomuniste, nu categoria socială care a făcut posibilă această democrație în primul rând; în sfârșit, anticomunismul popular, perfect legitim ca

atitudine, este unul greșit orientat din punct de vedere ideologic atunci când îi blamează pe îmbogățiiții tranziției pentru scăderea nivelului de trai și creșterea inegalităților sociale: respectivii capitaliști postcomuniști gândeau și acționau capitalist și înainte de 1989, deși într-un context care nu le-a permis o distanțare considerabilă față de restul societății, context pe care au făcut tot posibilul pentru a-l submina și au reușit, în cele din urmă, datorită unor circumstanțe istorice favorabile, devenind astfel din speculanți financiari și trișori economici campioni ai liberei inițiative și promotori ai noii democrații postcomuniste²⁵.

În al doilea caz, naționalismul postcomunist reprezintă o altă direcție ideologică de luat în seamă a capitalismului postcomunist, deși mult mai estompată în prezent. Naționalismul postcomunist reprezintă atât o continuare a național-comunismului anterior, cât și, mai ales, o reacție la precaritatea socială și la incertitudinile provocate de capitalism²⁶. În general, naționalismul este o ideologie proteică, fără a putea fi încadrată fără rest nici la stânga, nici la dreapta spectrului politic. Naționalismul postcomunist românesc nu face nici el excepție de la această regulă, astfel că, după 1989, putem identifica atât un naționalism de stânga, urmaș direct al naționalismului comunist din timpul regimului Ceaușescu, naționalism mai puțin critic cu perioada comunistă, comportând diferite grade de xenofobie, protocronism și dacism, respectiv un

naționalism de dreapta, extrem de virulent în raport cu perioada comunistă, atașat memoriei „sfinților” care au fost persecutați în închisorile comuniste, majoritatea legionari, profesând un creștinism militant și intolerant cu minoritățile etnice, rasiale și sexuale²⁷.

Deși partizan al statelor naționale puternice și critic al stângii cosmopolite, Karnoouh nu poate fi considerat un autor naționalist, așa cum pare să reiasă uneori din intervențiile sale publice. La fel, chiar dacă afirmă tranșant că ecologismul atât de prizat de tot mai multe grupuri de stânga este de cele mai multe ori instrumentalizat profund de interesele private²⁸, asta nu îl împiedică pe Karnoouh să fie foarte vocal în spațiul public în favoarea drepturilor animalelor și împotriva defrișării masive a pădurilor sau a poluării. Iar în ceea ce privește distanța sa față de naționalism, aceasta este prezentată explicit în diferite intervenții publicistice de la mijlocul anilor '90, perioadă în care autorul locuia în Cluj-Napoca, preda la Universitatea „Babeș-Bolyai” și condamna, în maniera sa caracteristică și inconfundabilă, politicile publice ale fostului primar Gheorghe Funar, respectiv ale intelectualilor naționaliști simpatizanți ai acestuia. Karnoouh distinge în acest punct între „protocroniștii” animați de sentimentul unei iluzorii unități și măreții naționale și „reformatorii” de inspirație occidentală, procapitaliști, criticând incisiv și pertinent ambele tabere: „Pe de o parte, Reformatorii țin un discurs care denigrează propria

societate pledând pentru un viitor luminos, atunci când se va fi terminat cu tranziția. De cealaltă parte, Protocroniștii cultivă un fals cult al trecutului, inundându-ne cu comemorări, cântând virtuțile unei epocide aur care n-a existat niciodată, acceptând doar aprecierile laudative, manifestând un șovinism al specificului național cu atât mai ridicolcu cât țintește la aceleași obiecte de consum ca și cel al Reformiștilor. Pe de o parte fetișizarea unui trecut nebulos, pe de altă parte fetișizarea unui viitor rătăcit în arcele unei tranziții fără un final previzibil, iar prezentul este complet uitat”²⁹.

Foarte important de precizat este faptul că, atunci ca și în prezent, Karnoouh se arăta critic doar față de intelectualii, politicienii și politicile naționaliste, nu și față de electoratul acestora din urmă, mai precar și mai vulnerabil decât electoratul urban liberal aparținând clasei de mijloc în ascensiune. Acest electorat nu trebuie în niciun caz desconsiderat sau, mai rău, diabolizat, ci trebuie înțelese resorturile sale profunde, interesele sale la fel de legitime ca ale celorlalte categorii de alegători. Altfel, „aroganța de masă” nu își are locul în „democrația de masă”, din care nu ar trebui să lipsească dialogul și dezbaterile autentice; în absența lor, „nu se expun argumentele unei lupte politice, ci se ține o mesă în care adepții unui cult se recunosc între ei”³⁰. În definitiv, naționalismul poate fi înțeles, în termeni populari, și ca o „iluzie arhaizantă” care oferă impresia unui cămin protector în fața

dinamicii disruptive a teho-capita-
lului de ieri și de astăzi³¹.

În final, anticorupția și statul de drept sunt printre ultimele actualizări ale capitalismului postcomunist neoliberal. În prelungirea anticomunismului din anii '90, anticorupția, care, din punct de vedere principial, reprezintă un obiectiv dezirabil în orice tip de regim politic, a fost calibrată, în România ultimilor ani, ca o strategie politică menită să faciliteze competiția dintre capitalul extern și cel autohton în favoarea primului, respectiv să discrediteze adversarii politici ai regimului Traian Băsescu, regim axat pe implementarea la nivel local a austerității neoliberale în urma crizei economice globale din 2008, pe interpretarea în cheie moralist-individuală a consecințelor sociale ale acestui program economic (lipsă de performanță, de responsabilitate, de asumare a eșecului), respectiv pe minimalizarea în continuare a rolului statului la nivel social și economic (statul supradiimensionat, statul prost administrator etc.)³².

Concluzii: existențialism, psihanaliză, antropologie, marxism sau despre tensionata acomodare a marxismului la heideggerianism

Ținând cont de tot ce am scris mai sus, filosofia politică a lui Karnoouh poate fi rezumată ca heideggerianism marxist, cu toate problemele și tensiunile care derivă din asocierea celor două filozofii, așa

cum excelent a observat Marcuse³³, fără a se transforma însă neapărat în incompatibilități, așa cum am considerat în altă parte, și anume într-o recenzie a cărții de dialoguri dintre Claude Karnoouh, Aurelian Giugăl și Dan Neumann, carte publicată în 2017 la Editura Alexandria³⁴.

Într-adevăr, conceptul de *ființă-pentru-război*, dezvoltat de Karnoouh pe bazele noțiunii heideggeriene de *ființă-pentru-moarte*³⁵, este unul agresiv și profund nedemocratic, așa cum este întreaga filosofie a lui Heidegger de altfel, fără a fi însă una superficială sau lipsită de miză (trimit din nou la recenzia menționată în paragraful anterior, unde dezvolt, în limitele unei recenzii extinse, desigur, implicațiile nedemocratice lipsite de echivoc ale filosofiei politice heideggeriene).

Dacă abordăm dilema din perspectiva psihanalizei și a antropologiei, lucrurile devin mai clare, nu neapărat mai puțin periculoase. Descoperirea inconștientului și teoretizarea sa de către Sigmund Freud și Jacques Lacan ca sursă irațională și impulsivă nu numai a individualităților noastre, ci și a comunităților politice pe care reușim să le închegăm, comunică foarte bine cu angoasa heideggeriană și întemeierea asumată, dar nu întotdeauna reușită a *Dasein*-ului în medii discontinue, impredictibile și chiar haotice. Din acest punct de vedere, anumite iluzii cosmopolite transformate în marote se pot dovedi neproductive, așa cum ne arată suficiente exemple din politica mondială recentă. Extrapo-

lând argumentația din cadrul psihanalizei în cadrul antropologiei structurale de factură straussiană, de la care Karnoouh se revendică în mod explicit, se constată că șamanul existent în societățile „sălbatică” nu este altceva decât psihanalistul care operează în societățile noastre moderne³⁶, adică un fel de supapă de detensionare a frustrărilor inconștientului, confruntat perpetuu cu ceea ce Freud numea „principiul plăcerii”.

Mai departe, pe lângă șamani moderni, suntem în continuare tributari și unei anumite forme de totemism, de sacralizare difuză, care, în epoca individualismului consumérist, se reduce la divinizarea propriei persoane. Nu numai atât, dar suntem și canibali: consumarea celuilalt nu trebuie să aibă loc doar prin îngurgitare, ci și prin exterminare, genocid, așa cum s-a întâmplat în cazul populațiilor băștinașe de pe continentul american sau chiar prin intermediul sistemelor noastre de învățământ, lecțiile ilustrate de anatomie putând reprezenta o dovadă în acest sens³⁷.

Tot pe filieră psihanalitică, Lévi-Strauss avansează ideea conform căreia, așa cum între sănătate mentală și boală mentală diferențele sunt mai puține și mai nesemnificative decât am avea impresia la prima vedere, tot așa diferențele dintre „sălbatici” și „civilizați” sunt neglijabile³⁸. Putem înțelege mai bine acum simpatiile lui Karnoouh pentru precariatul rural, respectiv cel din urbanul mic și urbanul mare, care își puna în anii '90 speranțele într-o ideologie națio-

nală inconsistentă și grotescă: acești „oropsiți ai soartei”, pentru a cita primul vers al *Internaționalei*, pot fi echivalați cu „sălbaticii” care nu au părăsit niciodată lumea modernă, ba chiar reprezintă emnamente unul dintre produsele ei sociale; diferențele dintre ei și „civilizați”, adică burghezii, în special marea burghezii, sunt la rândul lor nesemnificative, în timp ce aspirațiile și interesele lor sunt cel puțin la fel de legitime ca ale burgheziei, dacă ținem cont de privațiunile sistematice și profunde la care au fost și continuă să fie supuși³⁹.

În final, o ultimă remarcă interesantă despre conceptul lui Lévi-Strauss de *gândire sălbatică*, o gândire „analogică”, nu analitică”, al cărei mecanism constă în colectarea și conectarea unor diferite tipuri de evenimențialități evaluate în funcție de utilitate, în cadrul unor procesualități în interiorul cărora se întrevăd, fără a se finaliza totuși, spectrele unui structuralism de extracție empirică. Invers, gândirea modernă, gândirea noastră, procedează prin inserarea faptelor aparent arbitrare în rețele cognitive și conceptuale pre-existente, care ne permit să le oferim faptelor semnificații prospective, integrându-le astfel în dispozitive semantice unificatoare⁴⁰. În termenii lingvisticii saussuriene, gândirea sălbatică avansează dinspre ceea ce noi am numi semnificat înspre semnificant, care este permanent subordonat unor activități practice, în timp ce în gândirea modernă semnificantul este întotdeauna negativitatea genera-

toare a semnificatului. Tocmai de aceea miturile existente în societățile „sălbatică” au o funcție socială și alimentară pregnantă, oferind codificat informații referitoare la agricultură, vânătoare, geografie, organizare comunitară etc.⁴¹

Rezultă deci că și „gândirea sălbatică”, dar și cea a „sălbăticilor” din societățile moderne comportă tipuri de raționalitate palpabilă, bazată pe cunoștințe sistematice și priorități aferente. Nu există rațiuni inferioare și rațiuni superioare, așa cum nu există nici clase sociale și rase superioare sau inferioare. Însă această normativitate trebuie confruntată permanent cu nihilismul care infiltrază modernitatea, obligând-o să se redefinească în condiții de imprezibilitate, anxietate și/sau violență de tot felul. Angajamentul în favoarea unei ordini sociale mai integrative trebuie să pornească de la realitatea dată înspre proiectul de societate superior, nu invers: orice construcție, mai ales o construcție politică, nu poate începe decât cu materialele de care dispunem în prezent, nu pe cele care le dorim. Karnoouh avertizează, de altfel, deseori că mișcările de stânga cosmopolite au tendința de a confunda cauzele cu efectele, destinația cu traseul, boii cu căruța.

Poate că astăzi, când gândirea sălbatică este pe cale de dispariție, odată cu dispariția fizică a comunităților indigene care au produs-o și, filozofic vorbind, odată cu dispariția diferenței, a unei alternative ontologice reale la capitalismul neolibe-

ral⁴², a gândi pentru „sălbăticii”, perdanții din interiorul societăților moderne, radical, fără iluzii conciliatoriste și universalisme vide, poate echivala cu unul dintre puținele tipuri de insubordonare cognitivă la care putem avea acces astăzi. Gândirea sălbatică a murit și, odată cu ea, un inestimabil tezaur cultural, dar a gândi sălbatic în interiorul și împotriva gândirii moderne poate și trebuie chiar să devină o nouă versiune a vechiului imperativ categoric kantian. Așa că nu mai pot împărtăși concluzia la care ajunsese în 2016, când scriam că „entuziasmul epistemic și potențialitatea emancipatorie pe care le dețin aceste texte (adunate în volumul de eseuri din 2016 deja citat, dar identificabile de fapt în toate scrierile lui Karnoouh n.m.) ar trebui recuperate, utilizate și salvate, cu toată duritatea termenului, de scepticismul și, pe alocuri, existențialismul de inspirație heideggeriană care le însoțește”⁴³.

Filozofia politică a lui Karnoouheste mai complicată și mai nuanțată decât pare la prima vedere sau decât pare pentru un cititor format intelectual în interiorul unor canoane interpretative clasice, fie ele marxiste, social-democrate, liberale sau conservatoare. Este posibil să fie tocmai invers, macazului hegeliano-marxist descris în introducere lipsindu-i tocmai un impuls heideggerian controlat, la pachet cu o trusă de „scule” psihanalitice, antropologice, artistice (despre care nu am menționat nimic aici, deoarece am preferat să mă concentrez strict pe

filozofia politică a autorului); dacă un marxism heideggerian nu este posibil, așa cum avertiza pe bună dreptate Marcuse în lucrarea mai sus citată, un heideggerianism marxizant, în interiorul căruia derapajele fenomenologice înspre nihilism și misticism să fie ținute în frâu de o centură de siguranță materialistă țesută la mașina de cusut a totalității dialectice hegeliene, nu văd de ce nu ar fi

posibil. Poate chiar și necesar, ținând cont de turnura ideologică recentă a Occidentului, bazată pe revitalizarea unor „iluzii arhaiste” și a unor pulsioni nihiliste pe care probabil că un gânditor „sălbatic”, așa cum se încapățânează să rămână Karnoouh, este mai echipat decât mulți alții să le descifreze și să le și dezamorseze în mod corespunzător.

Note

- ¹ Acest text reprezintă versiunea restrânsă a unui capitol care urmează să fie publicat în volumul colectiv *Lume și tehnică, lumea ca tehnică. Claude Karnoouh la 80 de ani*, aflat în curs de publicare la Alexandria Publishing House și coordonat de subsemnatul.
- ² G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, traducere de D.D. Roșca, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 58.
- ³ G.W.F. Hegel, *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura IRI, București, 1996.
- ⁴ Martin Heidegger, *Ființă și Timp*, traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2003.
- ⁵ Herbert Marcuse, *Heideggerian Marxism*, University of Nebraska Press, Lincoln, Londra, 2005, pp. 169-172.
- ⁶ Jacques Derrida, *Margini – de-ale filozofiei*, traducere de Bogdan Ghiu, Alex Cistelean, Ciprian Jeler,

- Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015, pp. 140-152.
- ⁷ Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra. O carte pentru toți și pentru nimeni*, traducere de Victoria Ana Tăușan, Editura Inter, București, 1991.
- ⁸ Bruno Latour, *Cercetare asupra modurilor de existență. O antropologie a Modernilor*, traducere de Alexandru Matei, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015.
- ⁹ Günther Anders, *Obsolescența omului. Despre suflet în epoca celei de-a doua revoluții industriale*, traducere de Lorin Ghiman, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2013; *idem, Obsolescența omului. Despre distrugerea vieții în epoca celei de-a treia revoluții industriale*, traducere de Lorin Ghiman, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2016.
- ¹⁰ Moishe Postone, *Istorie și heteronomie. Eseuri critice*, traducere de Veronica Lazăr, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015, p. 55.
- ¹¹ Claude Lévi-Strauss, *Rasă și istorie*, traducere de Dumitru Scorțanu, Editura Fides, Iași, 2001.

- ¹² G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura IRI, București, 2001, p. 18.
- ¹³ Aurelian Giugăl, Dan Neumann, Claude Karnoouh, *Conversații la amurg. Aurelian Giugăl & Dan Neumann în dialog cu Claude Karnoouh*, Alexandria Publishing House, Suceava, 2017, pp. 13-14.
- ¹⁴ Alexandr Zinoviev, *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, traducere de Nadejda Stahovschi, Editura Vreamea, București, 2002.
- ¹⁵ Aurelian Giugăl, Dan Neumann, Claude Karnoouh, *op. cit.*, pp. 56-57.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 46.
- ¹⁷ *Ibidem*, pp. 46-47.
- ¹⁸ Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului și alte eseuri incorecte politic*, traducere de Teodora Dumitru, Alexandria Publishing House, Suceava, 2014, p. 15, subl. în orig.; *idem*, *Cronica unui sfârșit de secol*, traducere de Magdalena Boiangiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, pp. 137-138, 156-157; *idem*, *Comunism/Postcomunism și modernitate târzie*, traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iași, 2000, pp. 167-175; *ibidem*, *Memorii*, manuscris în curs de publicare la Alexandria Publishing House, Suceava.
- ¹⁹ *Idem*, *Adio diferenței. Eseu asupra modernității târzii*, traducere de Virgil Ciomoș și Horia Lazăr, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 95.
- ²⁰ *Idem*, *Raport asupra postcomunismului...*, pp. 43-47.
- ²¹ *Idem*, *Pentru o genealogie a globalizării. Eseuri critico-filosofice ale unui sceptic în acțiune*, traducere colectivă, Alexandria Publishing House, Suceava, 2016, p. 42.
- ²² *Ibidem*, p. 3.
- ²³ *Idem*, *Autoportretul adolescentului îmbătrânind*, traducere de Alex. Vlad, Editura Adenium, Iași, 2015, p. 59.
- ²⁴ Konrad Petrovszky, Ovidiu Țichindeleanu, „Sensuri ale Revoluției Române între Capital, Politică și Tehnologie Media”, în Konrad Petrovszky, Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Revoluția Română Televizată. Contribuții la Istoria Culturală a Mediilor*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2009, pp. 27-48; Claude Karnoouh, *Comunism/Postcomunism...*, pp. 22-23; *idem*, *Dușmanii noștri cei iubiți. Mici cronici din Europa răsăriteană și de prin alte părți*, traducere de Magdalena Boiangiu, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 242.
- ²⁵ Adrian Sîrbu, Alexandru Polgár (coord.), *Genealogii ale postcomunismului*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2009; Boris Buden, *Zonă de trecere. Despre sfârșitul postcomunismului*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2012; Vasile Ernuet al. (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu*, Editura Cartier, Chișinău, 2008; David Schwartz, „De la «forță puternică cu înaltă disciplină civică» la «urangutani programabili la cerere». Degradarea imaginii publice și a vieții comunităților minerești în post-socialism”, în Emanuel Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, pp. 88-99; Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului*, ed. cit., pp. 70-78.
- ²⁶ Gaspár Miklós Tamás, *Idola Tribus. Eșența morală a sentimentului*

- național, traducere de Marius Tabacu, Ștefan Borbély, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, pp. 215-251; Slavoj Žižek, *Zăbovind în negativ. Kant, Hegel și critica ideologiei*, traducere de Irina-Marta Costea, Editura ALL, București, 2001, pp. 204-206, 227.
- ²⁷ Emanuel Copilaș, „Right-wing nationalism in post-communist Romania. Ideological implications and political impact”, în Sergiu Mișcoiu, Valentin Naumescu (coord.), *What's Left From the Left-Right Cleavage? A Comparative Perspective*, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2015, pp. 187-206.
- ²⁸ Claude Karnoouh, *Dușmanii noștri cei iubiți*, ed. cit., pp. 126-130.
- ²⁹ *Idem*, *Cronica unui sfârșit de secol*, ed. cit., p. 84.
- ³⁰ *Ibidem*, pp. 94-95.
- ³¹ Claude Karnoouh, *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală, 1973-2007*, traducere de Teodora Dumitru, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2011, pp. 215-216.
- ³² Florin Poenaru, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2017; Vladimir Borțun, „Corupția ucide... la fel și anti-corupția”, în Emanuel Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, pp. 152-157; Horea Băcanu, „Ideologia tranziției în România celei de-a Doua Republici”, în Emanuel Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfii și revanșa capitalismului*, Editura Adenium, Iași, 2017, pp. 15-27; Cătălin Zamfir, *Istoria socială a României*, Editura Academiei Române, București, 2018, p. 215.
- ³³ Herbert Marcuse, *op. cit.*
- ³⁴ Emanuel Copilaș, „Portret în dialoguri. Claude Karnoouh despre politică, filosofie și artă”, recenzie la lucrarea *Conversații la amurg. Aurelian Giugăl & Dan Neumann în dialog cu Claude Karnoouh*, 02.12.2017, <https://ro.baricada.org/recenzie-dialoguri-claude-karnoouh>.
- ³⁵ Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului*, ed. cit., pp. 64-65.
- ³⁶ Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, Basic Books, New York, 1963, pp. 198-204.
- ³⁷ *Idem*, *We are All Cannibals and Other Essays*, Columbia University Press, New York, 2016; *idem*, *Tristes Tropiques*, Criterion Books, New York, 1961.
- ³⁸ *Idem*, *Totemism*, Biddles Ltd., Guildford, King's Lynn, 1991, pp. 1-2.
- ³⁹ Claude Karnoouh, *Inventarea poporului-națiune*, ed. cit., pp. 215-216.
- ⁴⁰ Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*, The Garden City Press Limited, Letchworth, Hertsfordshire, 1966, pp. 30-33.
- ⁴¹ *Ibidem*, pp. 16-17.
- ⁴² Karnoouh, *Adio diferenței*.
- ⁴³ Emanuel Copilaș, „Genealogii ale modernității. O critică filosofico-politică”, recenzie la lucrarea Claude Karnoouh, *Pentru o genealogie a globalizării. Eseuri critico-filosofice ale unui sceptic în acțiune*, Timpul, 17. 10, <http://revistatimpul.ro/emanuel.copilas/genealogii-ale-modernitatii-o-critica-filosofico-politica/>.

Bibliografie

- ANDERS, G. (2013), *Obsolescența omului. Despre suflet în epoca celei de-a doua revoluții industriale*, traducere de Lorin Ghiman, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- ANDERS, G. (2016), *Obsolescența omului. Despre distrugerea vieții în epoca celei de-a treia revoluții industriale*, traducere de Lorin Ghiman, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- BĂCANU, H. (2017), „Ideologia tranziției în România celei de-a Doua Republici”, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărții și revanșa capitalismului*, Editura Adenium, Iași, pp. 15-27.
- BORȚUN, V. (2017) „Corupția ucide... la fel și anti-corupția”, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, pp. 152-157.
- BUDEN, B. (2012), *Zonă de trecere. Despre sfârșitul postcomunismului*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- COPILAȘ, E. (2015), „Right-wing nationalism in post-communist Romania. Ideological implications and political impact”, în S. Mișcoiu, V. Naumescu (coord.), *What Is Left From the Left-Right Cleavage? A Comparative Perspective*, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, pp. 187-206.
- COPILAȘ, E. (2016), „Genealogii ale modernității. O critică filosofico-politică”, 17.10.2016, <http://revistatimpul.ro/emanuel.copilas/genealogii-ale-modernitatii-o-critica-filosofico-politica>.
- COPILAȘ, E. (2017), „Portret în dialoguri. Claude Karnoouh despre politică, filosofie și artă”, 02.12.2017, <https://ro.barcada.org/recenzie-dialoguri-claude-karnoouh>.
- DERRIDA, J. (2015), *Margini – de-ale filosofiei*, traducere de Bogdan Ghiu, Alex Cistelean, Ciprian Jeler, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- ERNU, V. et al. (coord.) (2008), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu*, Editura Cartier, Chișinău.
- GIUGĂL, A.; Neumann, D.; Karnoouh, C. (2017), *Conversații la amurg. Aurelian Giugăl & Dan Neumann în dialog cu Claude Karnoouh*, Alexandria Publishing House, Suceava.
- HEGEL, G.W.F. (1963), *Prelegeri de istorie a filozofiei*, traducere de D.D. Roșca, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- HEGEL, G.W.F. (1996), *Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura IRI, București.
- HEGEL, G.W.F. (2000), *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, Editura IRI, București.
- HEIDEGGER, M. (2003), *Ființă și Timp*, traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Humanitas, București.
- KARNOOUIH, C. (1994), *Adio diferenței. Eseu asupra modernității târzii*, traducere de Virgil Ciomoș și Horia Lazăr, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- KARNOOUIH, C. (1997), *Dușmanii noștri cei iubiți. Mici cronici din Europa răsăriteană și de prin alte părți*, traducere de Magdalena Boiangiu, Editura Polirom, Iași.
- KARNOOUIH, C. (1999), *Cronica unui sfârșit de secol*, traducere de Magdalena Boiangiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- KARNOOUIH, C. (2000), *Comunism/ Postcomunism și modernitate târzie*, traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iași.

- KARNOOUH, C. (2011), *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală, 1973-2007*, traducere de Teodora Dumitru, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca.
- KARNOOUH, C. (2014), *Raport asupra postcomunismului și alte eseuri incorecte politic*, traducere de Teodora Dumitru, Alexandria Publishing House, Suceava.
- KARNOOUH, C. (2015), *Autoportretul adolescentului îmbătrânind*, traducere de Alex. Vlad, Editura Adenium, Iași.
- KARNOOUH, C. (2016), *Pentru o genealogie a globalizării. Eseuri critico-filosofice ale unui sceptic în acțiune*, traducere colectivă, Alexandria Publishing House, Suceava.
- KARNOOUH, C. (2020), *Memorii*, manuscris în curs de publicare la Alexandria Publishing House, Suceava.
- LATOUR, B. (2015), *Cercetare asupra modurilor de existență. O antropologie a Modernilor*, traducere de Alexandru Matei, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1961), *Tristes Tropiques*, Criterion Books, New York.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1963), *Structural Anthropology*, Basic Books, New York.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1966), *The Savage Mind. Letchworth*, The Garden City Press Limited, Hertfordshire.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1991), *Totemism*, Biddles Ltd., Guildford, King's Lynn.
- LÉVI-STRAUSS, C. (2001), *Rasă și istorie*, traducere de Dumitru Scorțanu, Editura Fides, Iași.
- LÉVI-STRAUSS, C. (2016), *We are All Cannibals and Other Essays*, Columbia University Press, New York.
- MARCUSE, H. (2005), *Heideggerian Marxism*, University of Nebraska Press, Lincoln, Londra.
- Nietzsche, F. (1991), *Așa grăit-a Zarathustra. O carte pentru toți și pentru nimeni*, traducere de Victoria Ana Tăușan, Editura Inter, București.
- PETROVSZKY, K.; Țichindeleanu, O. (2009), „Sensuri ale Revoluției Române între Capital, Politică și Tehnologie Media”, în K. Petrovszky, O. Țichindeleanu (coord.), *Revoluția Română Televizată. Contribuții la Istoria Culturală a Mediilor*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, pp. 27-53.
- POENARU, F. (2017), *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- POSTONE, M. (2015), *Istorie și heteronomie. Eseuri critice*, traducere de Veronica Lazăr, Editura Tact, Cluj-Napoca.
- SCHWARTZ, D. (2017), „De la «forță puternică cu înaltă disciplină civică» la «urangutani programabili la cerere». Degradarea imaginii publice și a vieții comunităților minerești în post-socialism”, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, pp. 89-99.
- SÎRBU, A.; POLGĂR, A. (coord.) (2009), *Genealogii ale postcomunismului*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca.
- TAMÁS, G.M. (2001), *Idola Tribus. Esența morală a sentimentului național*, traducere de Marius Tabacu, Ștefan Borbély, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- ZAMFIR, C. (2018), *Istoria socială a României*, Editura Academiei Române, București.
- ZINOVIEV, A. (2002), *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, traducere de Nadejda Stahovschi, Editura Vremea, București.
- ŽIŽEK, S. (2001), *Zăbovind în negativ. Kant, Hegel și critica ideologiei*, traducere de Irina-Marta Costea, Editura ALL, București.

Explorarea universului carceral. Aspecte de etică și deontologie academică¹

(The exploration of the prison universe. Issues of Ethics and Academic deontology)

Vladimir-Adrian COSTEA

Abstract: *Our aim is to present the ethical problems identified in the empirical research made in 21 prisons. We analyze the positioning and the way the researcher relates to the prison universe, the focus of the research being placed on the urgent need to adapt the research instruments and methods. We consider it appropriate to initiate a debate applied in the academic environment on academic ethics and deontology within the empirical research that involves the interaction of the researcher with vulnerable subjects, but also with an environment that he cannot control. The perspective that we propose concerns the problematization of how research instruments are adapted to ethical principles, with an emphasis on the legitimate interests of the researcher and the subjects with whom he interacts. We intend to complete the recent studies in the Romanian area dedicated to applied ethics and academic deontology, aiming to explain the choices and positioning of the researcher in the research visits made in the prison. The exploration of an unknown universe generates a diverse range of ethical issues regarding the collection, processing and interpretation of data by the researcher, in order to ensure the most accurate representation of the researched universe.*

Keywords: *empirical research, ethics, deontology, research tools, prison.*

Etică, integritate și deontologie academică: principii și repere fundamentale

În spațiul românesc, etica și integritatea academică ocupă un loc marginal în studiile academice, excepție reprezentând volumele editate de Liviu Papadima² și Emilia Șercan³ în 2017, la care adăugăm volumul *Etică și integritate academică*,

publicat în 2018 la Editura Universității din București⁴. Subiect recent problematizat în mediul academic, fundamentarea eticii și integrității academice se întemeiază în spațiul românesc pornind de la „formula umanității a Imperativului Categoriec” elaborată de filosoful Immanuel Kant⁵. Emanuel Socaciu și Emilian Mihailov evidențiază dezvoltarea culturii morale europene mo-

derne pornind de la Imperativul Categoriec kantian de „a trata umanitatea, atât în persoana ta cât și în persoana altora, întotdeauna în același timp ca scop în sine, și niciodată doar ca mijloc”⁶. Raportându-ne la formula Imperativul Categoriec, definim cercetătorul ca fiind subiect al legii morale, demersul acestuia privind culegerea și interpretarea datelor suprapunându-se peste un set de principii și valori etice acceptate de întreaga comunitate academică.

Expressis verbis, Codul Universității din București se fundamentează pe: 1) principiul autonomiei; 2) principiul demnității; 3) principiul dreptății⁷. În procesul de avizare și evaluare etică a proiectelor de cercetare, Comisia de Etică a Cercetării din cadrul Universității din București urmărește respectarea de către profesori și studenți a principiilor din Codul Universității din București, la care se adaugă: 4) principiul binefacerii; 5) principiul integrității; 6) principiul vulnerabilității⁸. În cazul studiilor empirice, încălcarea în mod direct a principiului integrității se produce în momentul în care cercetătorul recurge la „fabricarea sau falsificarea datelor de laborator, interpretarea intenționat eronată a dovezilor empirice, raportarea trunchiată a unor date, utilizarea banilor destinați cercetării în alte scopuri, colaborarea cu parteneri care nu au competența necesară pentru a desfășura activitățile de cercetare din proiect”⁹. Accentul nu este pus pe intenția sau pe capacitatea cercetătorului de a utiliza și interpreta datele culese în

cadrul studiilor empirice, ci pe modul în care rezultatele cercetării reflectă în mod fidel reprezentările din universul cercetat. Asemenea unei imagini care se formează pe retină, observatorul însuși decodifică și codifică datele utilizate în funcție de propriile filtre și mecanisme aplicate, motiv pentru care considerăm că dezideratul integrității îl putem respecta doar în măsura în care ne asumăm și prezentăm în mod clar filtrele și mecanismele de care am ținut cont în prelucrarea și interpretarea datelor. Un aspect suplimentar pe care îl aducem în discuție este reprezentat de natura înțelegerii de către cititorul neavizat a universului cercetat. Concret, ne referim în mod expres la partea din universul cercetat prezentată cititorului neavizat care nu dispune de o perspectivă asupra întregului. În această situație, cercetătorul este pus în situația de a delimita partea prezentată cititorului.

Ghidul practic de Deontologie academică elaborat de Emilia Șercan¹⁰, împreună cu perspectiva diacronică urmărită în studiul realizat de Roxana Maria Ghițău¹¹, evidențiază o gamă variată de curențe privind integritatea academică. Dilema etică¹² este însă analizată în raport cu situațiile în care încălcarea valorilor și principiilor morale afectează comunitatea academică, fără a se aduce însă în discuție problema calității cercetării și a diseminării rezultatelor acesteia. Plagiatul¹³, politizarea învățământului universitar și natura relațiilor dintre cercetător și profesorul coordonator au reprezentat

principalele aspecte care au afectat în mod direct imaginea și integritatea învățământului superior¹⁴. Centrarea demersurilor exclusiv asupra acestor fenomene a plasat în plan secund problematica privind poziționarea cercetătorului atât în momentul desfășurării cercetării empirice, cât și în momentul diseminării rezultatelor către potențialii cititori. Această problematică a început să fie adusă în prim-plan în ultimii doi ani, fără a fi însă aprofundată și particularizată în funcție de domeniile de cercetare din cadrul științelor umaniste. Semnalăm astfel lipsa definirii metodologiei și a instrumentelor de cercetare în funcție de particularitățile etice ale cercetării (empirice). Includerea principiilor de etică în cadrul normelor academice determină treptat o adaptare a instrumentelor de cercetare, care sunt definite a priori înțelegerii particularităților universului cercetat¹⁵. Accentul pus însă pe integritatea cercetătorului (determinată de pierderea încrederii față de contestarea mitului turnului de fildeș al integrității academice)¹⁶ a determinat îndepărtarea de calitatea relației cercetătorului cu universul (empiric) cercetat. Excepția este reprezentată de studiile asupra pacienților, un exemplu relevant fiind studiul realizat de Nicoleta Tătaru, în cadrul căruia accentul este pus asupra provocărilor profesionale, etice și legale cu care se confruntă psihiatrii în momentul îngrijirii persoanelor bolnave mintal care sunt private de libertate¹⁷. Autoarea menționează necesitatea respectării principiul libertății individuale, consimțământul

informat, confidențialitatea și relația medic-pacient¹⁸.

În continuarea acestui studiu, cercetarea noastră urmărește să prezinte provocările de natură etică determinate de relația cercetător – persoană privată de libertate – personal penitenciar, identificate în urma vizitelor de cercetare efectuate în penitenciarele din România.

Adaptarea instrumentelor de cercetare la mecanismele de funcționare ale universului carceral

Identificarea și descrierea particularităților universului carceral, raportându-ne la dezideratul de a calibra în mod egal reprezentările persoanelor private de libertate, ale personalului penitenciarelor cu cele ale observatorului, reprezintă un demers dificil. Avem în vedere faptul că subiectul cercetării problematizează asupra unor aspecte sensibile, care generează un nivel ridicat de interes din partea persoanelor cu care interacționăm, întrucât sunt vizate în mod direct¹⁹. Reprezentarea realității devine astfel inerent legată de propriile experiențe și interese, realitatea devenind adesea deformată și (re)construită. Mai mult, în raport cu observatorul (novice), personalul penitenciarului și persoanele private de libertate sunt cele care controlează reprezentările din universul carceral, oferind astfel o direcție anume cercetării. Am urmărit astfel să oferim un spațiu egal de exprimare în cadrul cercetării, prezentând răspunsurile

integrale ale respondenților (persoane private de libertate și personalul din penitenciare), la care am adăugat observațiile identificate în cadrul vizitelor de cercetare. Observațiile și evaluarea comparativă a penitenciarelor vizitate nu urmăresc debilizarea sau afacetarea imaginii și integrității unităților penitenciare, fiind prezentate pentru a ilustra aspectele sesizate în calitate de observator în cadrul vizitelor. Deopotrivă, am urmărit să prezentăm atât bunele practici identificate, cât și aspectele problematice, care se circumscriu în scopurile cercetării.

Originalitatea demersului nostru este completată de pretestarea vizitelor de cercetare în patru penitenciare, efectuate înainte de momentul redactării proiectului de cercetare, aspect care ne-a permis să ne familiarizăm cu regulile și cutumele din mediul carceral. Raportându-ne la etapa de pretestare a vizitelor în penitenciare, am completat și adaptat instrumentele de cercetare²⁰. Pentru a dispune de o imagine în profunzime asupra realității carcerale, am solicitat selectarea diversificată a respondenților, în funcție de vârstă, educație, tipul și natura infracțiunii, pedeapsa primită, regimul de executare a pedepsei. Completarea chestionarului a reprezentat un impediment pentru selectarea persoanelor care nu puteau parcurge și completa întrebările, prezentând dificultăți de înțelegere a textului. Am putut selecta astfel de persoane doar pentru cazuri excepționale și pentru persoanele încarcerate la regimul de maximă siguranță,

întrucât, pentru celelalte tipuri de regimuri, respondenții au fost grupați în serii (în funcție de capacitatea spațiilor alocate pentru desfășurarea activității). Selectarea și gruparea pe serii a respondenților au fost stabilite de personalul desemnat cu organizarea și supravegherea activității, fiind aprobată de conducerea fiecărui penitenciar, în raport cu programul alocat pentru desfășurarea vizitei de cercetare și cu prevederile din legislația penală privind selectarea persoanelor private de libertate în vederea participării la activități. Încadrarea în timpul alocat de conducerea penitenciarului a devenit astfel un element important în cadrul efectuării vizitei; capacitatea de organizare și de cooperare din partea personalului penitenciar a reprezentat un element extrem de important, inclusiv pentru asigurarea unui spațiu minim necesar respondenților pentru completarea chestionarelor, asigurarea unui spațiu în care atât observatorul, cât și persoanele private de libertate să se simtă în siguranță pe durata desfășurării activității (în special în privința asigurării unui mediu prielnic pentru facilitarea libertății de exprimare din partea respondenților). Aplicarea chestionarelor a impus în același timp o anumită flexibilitate în raport cu programul stabilit, având în vedere timpul diferit necesar persoanelor participante în cadrul activității pentru completarea chestionarelor. Interdicția privind introducerea unor aparate de înregistrare în incinta penitenciarului²¹ în lipsa unei aprobări din partea conducerii ne-a deter-

minat să luăm notițe în cadrul interviurilor și discuțiilor avute cu personalul penitenciar și cu persoanele private de libertate. Am considerat că, prin înregistrarea audio/video, nu am fi făcut altceva decât să creștem nivelul de reticență din partea respondenților, punând o presiune suplimentară asupra acestora (și în special asupra personalului penitenciar).

Precizăm faptul că specificul activității de cercetare este reprezentat de desfășurarea vizitelor într-un mediu închis, reglementat de norme și proceduri ce urmăresc asigurarea securității cercetătorilor/vizitatorilor, cât și protejarea imaginii instituției carcerale și a identității persoanelor private de libertate și a personalului din penitenciar²². Pe de o parte, conducerea penitenciarului desemnează o persoană responsabilă cu supravegherea desfășurării activității de cercetare și cu asigurarea unui program și a unui spațiu necesar pentru desfășurarea vizitei, prevenind în același timp expunerea cercetătorului la reacțiile (uneori posibil violente) din partea persoanelor private de libertate. Pe de altă parte, persoanele private de libertate și personalul din penitenciar trebuie să fie informate asupra obiectivelor cercetării, precum și în legătură cu modul în care sunt prelucrate datele. Astfel, am utilizat formulare de consimțământ informat și de protecție a datelor cu caracter personal, acceptate de conducerea penitenciarelor și completate de persoanele private de libertate. Respondenții și-au exprimat în scris consimțământul

atât în etapa de organizare a vizitei de cercetare, cât și în momentul desfășurării vizitei, în care am subliniat faptul că mă interesează modul în care respondenții se raportează la întrebările din chestionar (nu există răspuns fals sau corect), oferind clarificări acolo unde întrebările nu sunt clar înțelese. Anonimizarea chestionarelor a permis aplicarea unui instrument care să permită păstrarea confidențialității asupra identității respondenților.

Aflat în imposibilitatea de a explora în extenso realitatea carcerală, având acces doar la o parte din viața cotidiană din penitenciar, interacționând doar cu o parte dintre persoanele care populează și dau sens mediului carceral, rolul observatorului a fost acela de a interpreta și suprapune reprezentările asupra problematicii studiate, nuanțându-le și explicându-le cu grijă și responsabilitate cititorului (inclusiv celor neavizați, precum și celor care nu au avut un contact direct cu mediul carceral), precizând de la bun început atât limitele cercetării, cât și asumarea faptului că prezintă o imagine de moment a universului carceral, construită pe baza unor reprezentări. Realitatea carcerală rămâne în schimb mult mai complexă, existând în continuare aspecte la care observatorul nu a avut acces pe durata desfășurării vizitei de cercetare. Conștient de această limită a cercetării, observatorul se confruntă încă de la început cu o problemă de etică, constituită de modul în care centralizează, prelucrează și inter-

pretează reprezentările identificate în urma efectuării vizitei. Decodificarea și codificarea informației reprezintă un aspect sensibil de etică, având în vedere particularitățile specifice ale universului carceral. Pentru a ieși din acest *circulus vitiosus*, demersul nostru a urmărit să prezinte, în extenso, în formă brută, reprezentările dobândite și acumulate de pe urma vizitelor, păstrând atât forma răspunsurilor, cât și limbajul utilizat de persoanele cu care am interacționat, întrucât acestea reflectă normele, cutumele și stilul de viață specifice universului carceral. Această abordare ne permite să prezentăm inclusiv reprezentările asupra cărora ne punem un semn de întrebare, cât și încercările unor respondenți de a exagera sau de a da răspunsuri evazive, pentru că și acestea reprezintă, asemenea pieselor de puzzle, părți ale imaginii de moment surprinse în urma vizitei de cercetare. Obiectivul nostru este acela de a-i prezenta cititorului informațiile în stare brută, oferindu-i, în același timp, direcții de interpretare și de selectare a reprezentărilor. În același timp, îi oferim cititorului instrumente de cercetare adaptate specificului carceral, explicându-i etapele parcurse și metodele de cercetare utilizate în cadrul cercetării, în conformitate cu regulile formale și informale care definesc universul carceral. Concret, am urmărit să optăm pentru facilitarea accesului la informație în detrimentul unor reguli metodologice, încercând în același timp să le aplicăm în raport cu specificul me-

diului carceral, respectând însă principiile de etică ale cercetării.

Desfășurarea activității de cercetare cu subiecți vulnerabili (cognitiv și comunicațional, economic, social, aflați într-o situație de subordonare instituțională, socială informală)²³ a presupus abordarea problematicii dintr-o perspectivă obiectivă, cu onestitate și cu menținerea confidențialității asupra datelor cercetării. Am explicat fiecărui respondent că răspunsurile vor fi centralizate, prelucrate și interpretate exclusiv în lucrarea de cercetare și în articolele academice de diseminare a rezultatelor cercetării, anonimizând chestionarele. Pe întreaga durată a desfășurării activității am urmărit respectarea drepturilor participanților, informându-i că pot să nu răspundă la anumite întrebări din chestionar, dispunând inclusiv de dreptul de a se retrage în orice moment. Perspectiva urmărită pe parcursul desfășurării cercetării s-a fundamentat pe delimitarea și clarificarea poziției observatorului, care nu urmărește evaluarea respondenților și nici vinovăția acestora, ci evaluarea unei stări de fapt a reprezentărilor asupra universului carceral și a oportunității acordării unor măsuri de clemență. Obiectivul urmărit a fost acela de a cunoaște și explora universul carceral, fără a aduce atingere demnității umane, integrității fizice și (mai ales) psihice a participanților.

Am urmărit să nuanțăm și să depersonalizăm întrebările pentru a nu le transmite respondenților senzația că sunt urmăriți și evaluați,

motiv pentru care am urmărit să-i plasăm în diferite poziții (a decidentului și a vizitatorului) pentru a muta accentul de la experiența personală. Formularea în mod indirect a întrebărilor ne-a ajutat să evităm situațiile în care plasam respondenții într-o poziție vulnerabilă. Demersul nostru a urmărit astfel reducerea presiunii emoționale asupra respondenților, pentru a evita culpabilizarea sau retrăirea unor momente cu un puternic impact afectiv. Participanții la activitate au devenit astfel observatori (din interior) ai universului carceral, fiind puși în situația de a identifica atât avantajele, cât și carențele care definesc acest mediu, formulând în mod echilibrat întrebările pentru a permite o gamă variată de răspunsuri. Mai mult, am introdus în chestionar un set de 16 întrebări cu răspuns deschis, pentru a încuraja libertatea de exprimare în rândul respondenților. Chiar dacă structura și conținutul chestionarului a prezentat un nivel ridicat de complexitate, dar nu și de dificultate, instrumentul de cercetare a fost, în general, acceptat și parcurs de respondenți²⁴. Au existat situații în care aceștia au completat parțial chestionarul, refuzând să răspundă la anumite întrebări, însă această atitudine reflectă, de fapt, o parte a realității manifestate în universul carceral. Am identificat în cadrul vizitelor persoane reticente în oferirea unor răspunsuri, însă această reticență nu considerăm că a fost determinată de formularea întrebărilor, fiind mai degrabă manifestarea

unei atitudini a respondenților în cauză, o formă (indirectă) de răspuns.

Am plasat secțiunea privind datele personale ale respondenților la finalul chestionarului, pentru a permite parcurgerea și completarea acestuia în lipsa asumării în mod direct a unei identități. În această secțiune nu am inclus categoria privind „numele respondenților”, din două motive care ar fi îngreunat în mare parte aplicarea chestionarelor. Pe de o parte, respondenții au completat formulare de consimțământ și de GDPR²⁵, regăsindu-se în listele întocmite de conducerea penitenciarului (pe baza cărora au fost selectați). Menționarea numelui în cadrul chestionarului ar fi venit în contradicție cu principiul anonimizării instrumentului de cercetare, crescând totodată nivelul de reticență al respondenților. Pe de altă parte, având în vedere situația vulnerabilă a participanților, am considerat că nu este util cercetării introducerea acestei categorii. În schimb, am observat din partea personalului penitenciar o puternică reticență privind menționarea venitului, deși chestionarul este anonim. Am introdus această categorie pentru a urmări nivelul mediu de stabilitate financiară al personalului penitenciar, pornind de la premisa că pot să fie expuși situațiilor în care pot primi foloase necuvenite în mod direct sau indirect din partea persoanelor încarcerate. Nivelul ridicat de reticență manifestat de personalul penitenciar doar în raport cu această categorie reprezintă un aspect ce ridică un semn de întrebare, însă nu considerăm că ar fi trebuit să excludem această categorie.

După completarea chestionarului, am purtat discuții individuale cu fiecare respondent, solicitând feedback asupra subiectelor incluse în instrumentul de cercetare. Discuția a urmărit identificarea subiectelor relevante pentru respondenți, dar care nu au fost incluse în chestionar și în designul inițial al cercetării. Am identificat astfel o preocupare constantă din partea persoanelor private de libertate asupra funcționării instituției complementare a liberării condiționate, aspect care a determinat extinderea designului cercetării. Întrebările adresate în discuțiile cu participanții la activitatea de cercetare au urmărit plasarea acestora în diverse jocuri de rol, urmărind ieșirea respondenților din zona de confort. Exercițiul a generat curiozitatea din partea anumitor participanți, ajutându-ne să identificăm un set de propuneri concrete de ameliorare a vieții cotidiene și a condițiilor de detenție specifice universului carceral. Au existat și participanți care au oferit răspunsuri evazive sau care nu au dorit să răspundă la întrebări. În aceste cazuri, nu am insistat, respectând decizia acestora.

A existat însă un incident major. Concret, persoana desemnată cu supravegherea vizitei a oprit pentru câteva minute activitatea pentru a reclama faptul că nu trebuia să am discuții cu respondenții după completarea chestionarului. Am explicat faptul că am solicitat acest aspect în cadrul cererii adresate conducerii penitenciarului, iar respingerea acestei solicitări ar fi trebuit să-mi fie pre-

zentată încă de la începutul vizitei. De comun acord, am ajuns la concluzia că pot păstra notițele luate până în acel moment, însă nu am primit permisiunea de a adresa întrebări celorlalți participanți. Acest incident a avut loc într-un singur penitenciar, iar singura alternativă pentru continuarea vizitei a fost reprezentată de respectarea regulilor. Am considerat că nu este în folosul desfășurării cercetării escaladarea conflictului și am încercat să ajung la un consens, respectând totodată regulile impuse, pe care nu le puteam schimba din postura de observator.

Un alt incident mai puțin obișnuit a fost reprezentat de selectarea de către conducerea și personalul penitenciarului a unor persoane care nu ar fi trebuit să completeze chestionarul, justificarea conducerii și personalului fiind aceea că persoanele în cauză sunt recalcitrante. Personalul a solicitat inițial anularea chestionarelor completate de persoanele considerate recalcitrante, însă am explicat că nu putem identifica respectivele chestionare, având în vedere că numele respondenților nu este menționat, acestea fiind astfel anonime. Argumentul a fost considerat de personal ca fiind unul pertinent, motiv pentru care am putut păstra toate chestionarele aplicate. Am considerat că este de datoria cercetătorului să păstreze respectivele chestionare, având în vedere că nivelul de abatere disciplinară nu reprezintă un criteriu de excludere a respondenților. Indiferent de modul în care persoanele private de libertate sunt percepute și

etichetate de personalul penitenciar, rolul cercetătorului nu este acela de a evalua aceste aspecte. Am considerat însă că este de datoria cercetătorului să trateze în mod egal fiecare participant și să integreze în rezultatele cercetării contribuția/răspunsurile fiecărui respondent. Anularea unor chestionare în urma unei greșeli imputabile doar conducerii și/sau personalului penitenciar ar fi golit de sens întreaga cercetare, întrucât ar fi demontat caracterul anonim al chestionarelor, precum și prezentarea unei cercetări profund deformată. În mod onest, am considerat că rolul cercetătorului este acela de a maximiza fiecare oportunitate oferită într-un mediu pe care nu îl poate controla. Răspunsurile oferite de persoanele considerate ca fiind recalitrante, care nu ar fi trebuit să fie selectate, pot evidenția aspecte pe care conducerea unității nu ar fi dorit să fie menționate de respondenți, devenind astfel extrem de utile cercetării. Fără a pune cercetarea în pericol și discutând fiecare aspect polemic cu personalul desemnat pentru supravegherea vizitei, am urmărit să surprind inclusiv aspectele ascunse observatorului.

Ce rezultate prezentăm? În ce formă le prezentăm? Anonimizăm numele penitenciarului sau este extrem de important să prezentăm rezultatele pentru fiecare penitenciar în parte? Dacă la primele două întrebări am explicat mai sus motivele care ne-au determinat să prezentăm în mod integral și în formă brută răspunsurile respondenților, ultima

întrebare generează o puternică reflecție privind etica în cercetare. La prima vedere, anonimizarea numelor penitenciarelor nu afectează modul în care cititorul parcurge lucrarea și nici structura argumentativă și explicativă din cadrul tezei. Intenția de a disemina rezultatele cercetării fiecărui penitenciar vizitat ne determină să luăm în considerare interesul legitim al conducerii și personalului penitenciar de a avea acces la rezultatele cercetării, condiția necesară fiind aceea de a identifica rezultatele pentru fiecare penitenciar. În plus, în cadrul lucrării de cercetare, argumentăm faptul că specificul și cultura locală influențează atât arhitectura și structura penitenciarului, cât și mentalitățile și natura raporturilor de status și de putere dintre persoanele private de libertate și personalul penitenciar. Observăm astfel că este util să nu anonimizăm numele penitenciarelor, pentru a informa în mod corespunzător și transparent cititorul. Respectarea principiului informării corecte ne determină să prezentăm motivele invocate de penitenciare pentru a respinge cererea de a desfășura activitatea de cercetare.

Cum ne raportăm la chestionarele completate de respondenți? În special în cazurile în care identificăm răspunsuri copiate sau învățate, poziționarea în raport cu chestionarele completate de participanți ridică o altă problemă de etică. În mod evident, rezolvarea acestei probleme influențează în mod direct rezultatele cercetării. Anularea acestor chestionare implică un anumit nivel de

subiectivism din partea observatorului, care trebuie să identifice răspunsurile considerate „problematice”. Alternativa pe care o considerăm potrivită pentru cercetarea noastră este reprezentată de includerea acestor chestionare în procesul de centralizare a răspunsurilor respondenților, argumentul principal fiind reprezentat de transmiterea unui mesaj din partea participanților inclusiv prin utilizarea acestor practici. Totodată, ne raportăm inclusiv la universul cercetat, complex și populat de persoane care își manifestă atât dorința de exprimare, cât și loialitatea, supunerea sau reticența de a-și exprima propriile opinii. Excluderea sau marginalizarea acestor persoane deformează imaginea rezultată de pe urma suprapunerii răspunsurilor participanților.

Cercetarea în mediul carceral ridică o gamă diversificată de problematizări de natură etică, însă considerăm că am încercat, pe cât posibil, să găsim soluții practice pentru a proteja atât drepturile și interesele legitime ale participanților (persoane private de libertate și personalul penitenciarului), cât și îndeplinirea cu bună-credință a obiectivelor cercetării. Identificarea din timp a problemelor de etică a permis adaptarea metodologiei²⁶ și planificarea treptată a vizitelor de cercetare. Identificăm, în schimb, o problemă de etică ce vizează modul în care cititorul (nevizitat) se raportează la rezultatele cercetării. În mod indirect, cercetătorul trasează anumite direcții de întrebare, însă opțiunea noastră se

fundamentează pe dezideratul de a prezenta în mod integral răspunsurile respondenților, oferind mai multe perspective de interpretare a rezultatelor cercetării.

Statutul cercetătorului în universul carceral: străinul vizitator

Simbolic, prin intermediul unei legitimații (fără nume) oferite la intrarea în penitenciar, cercetătorul dobândește statutul de vizitator, precum și un însoțitor care monitorizează activitatea desfășurată în timpul vizitei. Indiscutabil, din motive de securitate, rolul legitimației este acela de a-l diferenția pe cercetător de persoanele private de libertate, dar și de personalul penitenciar, atât timp cât nu există o uniformă obligatorie. Pentru că nu cunoaște penitenciarul, însoțitorul are rolul de a-i indica vizitatorului traseul aprobat pentru vizită. Invocarea programului aglomerat al activităților desfășurate în penitenciar nu permite, în general, desfășurarea unei activități pentru o perioadă de timp necesară familiarizării cercetătorului cu universul cercetat. Dimpotrivă, vizitele de cercetare se desfășoară pe cel mult două zile, cercetătorul interacționând o singură dată cu participanții la activitate. Lipsa spațiului necesar și presiunea respectării programului aprobat de conducerea penitenciarului limitează perspectivele de cercetare, reducând în același timp statutul cercetătorului la cel de vizitator, asemenea unui străin care vizitează un loc însoțit de un ghid.

Narațiunile construite de persoanele private de libertate și de personalul de penitenciar generează reprezentări ale universului carceral, pe care cercetătorul nu le poate testa. Lipsa de familiarizare cu mediul carceral și mai ales lipsa unui dialog prealabil cu persoanele care participă reprezintă însă impedimente majore ale cercetării. Alternativa pe care o propunem vizează coordonarea și recunoașterea activității de cercetare de către Administrația Națională a Penitenciarului, care să stabilească, împreună cu cercetătorul, etapele desfășurării cercetării și modul în care se va desfășura. Schimbarea de paradigmă se produce însă doar în momentul când penitenciarele își vor propune să utilizeze rezultatele studiilor, raportându-se altfel la cercetători. Predomină însă perspectiva centrată doar pe avantajele aduse exclusiv cercetătorului, existând o puternică tendință de a prezenta doar o anumită parte a universului carceral, considerată suficientă pentru realizarea studiului. În cadrul desfășurării cercetării empirice am primit inclusiv reacții tranșante, directorul uneia dintre unitățile de deținere vizitate informându-mă că „la el în curte, dacă nu-mi convin condițiile puse, plec și nu mai calc niciodată acolo”.

Limitele cercetării. Aspecte care ar putea fi îmbunătățite

După realizarea vizitelor de cercetare în 21 de penitenciare, am identificat un număr variat de raportări

ale conducerii unităților penitenciare la solicitările adresate, principalele probleme fiind determinate de faptul că legislația în vigoare nu definește în mod clar rolul și statutul cercetătorului, precum și setul de documente necesare pentru desfășurarea activității de cercetare. Concret, această etapă este asimilată stagiului de practică, accentul fiind pus pe includerea persoanelor participante în cadrul unui proces de învățare și perfecționare. Interacțiunea cu persoanele private de libertate și cu personalul penitenciar, precum și explorarea universului carceral sunt mai degrabă definite pornind de la nedivulgarea informațiilor. Prezentarea rezultatelor cercetării presupune însă o anumită deschidere din partea penitenciarului, problema stringentă de etică fiind reprezentată de faptul că fiecare unitate penitenciară în parte stabilește nivelul de deschidere, în lipsa unei metodologii și a unor prevederi explicite. Metodologia cercetării și etapele de realizare ale acesteia sunt determinate în mod direct de deciziile conducerii unităților penitenciare, motiv pentru care înseși rezultatele cercetării devin influențate de factori neimputabili cercetătorului. Reamintim că penitenciarul este eminentamente o instituție închisă, pe care cercetătorul nu o poate controla și care dispune de o gamă diversificată de justificări pentru a respinge sau limita desfășurarea cercetării.

Din acest motiv, indiferent de dimensiunea și profunzimea cercetării, autorul acesteia se află în

imposibilitatea de a defini nivelul de reprezentativitate al rezultatelor cercetării, un aspect problematic din punct de vedere etic, întrucât cercetătorul trebuie să opteze între rigorile teoretice și demersurile practice privind desfășurarea cercetării. Pe de o parte, raportându-ne la metodologia clasică, cercetările în penitenciare nu sunt reprezentative, argumentul principal fiind reprezentat de nivelul ridicat de dificultate privind selectarea de către cercetător a respondenților, precum și a locului/momentului desfășurării studiului. Regulile stabilite și impuse de conducerea unităților penitenciare limitează în mod direct cercetarea, exemplul cel mai elocvent fiind reprezentat de faptul că specialistul nu dispune de cheile de la fiecare cameră de deținere și nu știe de cine sunt populate. Pe de altă parte, vizitele desfășurate în penitenciare pot reflecta o arie concretă și diversificată de aspecte identificate de cercetător, pe baza cărora să contureze o imagine de ansamblu asupra realității carcerale, incomplete, dar, în același timp, cât mai reprezentativă cu putință, în funcție de dimensiunea cercetării, numărul și tipul penitenciarelor vizitate, respectiv numărul și profilul respondenților. Explicit, caracterul reprezentativ al cercetării nu îl definim în raport cu metodologia cercetării, ci în funcție de demersurile anterioare ce au desfășurat activități similare de cercetare în penitenciare, în contexte sociale și politice asemănătoare. În schimb, nivelul de saturație (din care derivă nivelul de repre-

zentativitate al cercetării) prezintă eminemamente o dimensiune subiectivă, determinată de practicile informale utilizate de conducerea unităților penitenciare, ce exercită monopolul asupra stabilirii traseului de vizitare al penitenciarului, precum și profilul respondenților. Exceptând scenariul în care cercetarea include fiecare persoană privată de libertate și fiecare unitate de tip penitenciar (situație excepțională), cercetătorul se află asemenea unui *asinus Buridani* în imposibilitate de a evalua nivelul de explorare al universului carceral, în raport cu partea rămasă ascunsă de conducerea unităților penitenciare. Semnalăm faptul că simpla repetiție a unor observații nu implică în mod direct atingerea nivelului de saturare, ci mai degrabă aplicarea aceluiași criterii de selectare a respondenților și de prezentare a universului carceral. Metaforic, pentru a nuanța problematica etică identificată, oferim următoarea „imagine”: la intrarea în penitenciar, cercetătorul „renunță” la (o parte dintre) cerințele metodologice (definite în raport cu universul *extra muros*), pentru ca ulterior „să adapteze” cadrul metodologic în raport cu rigorile și limitele specifice universului carceral.

Pentru a atenua limitele cercetării, propunerea noastră vizează, în primul rând, clarificarea și reglementarea statutului cercetătorului, considerând oportună unificarea prevederilor privind aprobarea cererilor referitoare la realizarea unor studii în penitenciar. Stabilirea unui format standard pentru documentele atașate cererii

reprezintă o măsură menită să faciliteze accesul cercetătorilor în penitenciar. Pentru cercetările ample, desfășurate la nivel național, eficientizarea cercetării și facilitarea accesului neîngrădit al cercetătorului la universul carceral necesită coordonarea din partea Administrației Naționale a Penitenciarelor în vederea stabilirii planului de efectuare a vizitelor de cercetare, obținerea aprobărilor necesare și legitimarea demersului cercetării. O altă propunere pe care o considerăm necesară este reprezentată de acordarea posibilității cercetătorului de a alege camerele vizitate și persoanele selectate pentru a participa la activitate.

Schimbarea de paradigmă pe care o considerăm imperativă vizează

modul în care unitățile penitenciare se raportează la rezultatele cercetării, aspect pe care îl considerăm definitoriu pentru facilitatea sau îngreunarea acesteia. Concret, penitenciarele în cadrul cărora subiectul cercetării este unul problematic, alegerea conducerii penitenciarului este aceea de a se raporta la rezultatele studiului, permițând astfel accesul în unitatea penitenciară, sau de a încerca să ascundă aspectele problematice de evaluare și analiză a cercetătorului. Nevoia de expertiză, împreună cu nevoia de a construi o imagine a universului carceral, contribuie la definirea cadrului în care cercetătorul își desfășoară activitatea.

Note

¹ Articol redactat cu ajutorul finanțării din proiectul „Educație antreprenorială și consiliere profesională pentru doctoranzi și cercetători postdoctorali în vederea organizării transferului de cunoaștere din domeniul științelor socio-umaniste către piața muncii (ATRIUM)” (cod proiect 123343).

² Liviu Papadima (coord.), Andrei Avram, Cătălin Berlic, Bogdan Murgescu, Mirela-Luminița Murgescu, Marian Popescu, Cosima Rughiniș, Dumitru Sandu, Emanuel Socaciu, Emilia Șercan, Bogdan Ștefănescu, Simina Elena Tănăsescu, Sanda Voinea, *Deontologie academică. Curriculum-cadru*, Editura Universității din București, București, 2017.

³ Emilia Șercan, *Deontologie academică: ghid practic*, Editura Universității din București, București, 2017.

⁴ Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibeau, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *etică și integritate academică*, Editura Universității din București, București, 2018.

⁵ Emanuel Socaciu, Emilian Mihailov, „Concepte și distincții fundamentale”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibeau, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 15.

⁶ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere precedată de o schiță biografică și o introducere de Traian Brăileanu, Paideia, București, 2003, pp. 97-98, *apud* Emanuel

- Socaciu, Emilian Mihailov, loc. cit., p. 15.
- ⁷ Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, „De ce avem nevoie de etică și integritate în mediul academic?”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 53.
- ⁸ Toni Gibea, „Instrumente instituționale pentru promovarea eticii academice”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *op. cit.*, p. 71.
- ⁹ *Ibidem*, p. 73.
- ¹⁰ Emilia Șercan, *Deontologie academică...*, ed. cit.
- ¹¹ Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, în Carmen Mihaela Crețu (coord.), *Volumul Conferinței Naționale de Cercetare în Educație „Comunitățile de învățare în secolul 21. Provocări pentru învățământul superior”*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, pp. 1-14.
- ¹² Rushworth Kidder, *How good people make tough choices: Resolving the dilemmas of ethical living*, Fireside Publications, New York, 1995; Linda Klebe Treviño, „Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model”, *Academy of Management Review*, 1986, 11 (3), pp. 601-617, *apud* Roxana Maria Ghițău, loc. cit., p. 2.
- ¹³ Emilia Șercan, *Deontologie academică...*, ed. cit.
- ¹⁴ Mihaela Miroiu (coord.), Ana Bulai, Daniela Ion, Daniela Cutaș, Liviu Andreescu, „Cod etic pentru universități: proiect, 2005”, *apud* Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, p. 4.
- ¹⁵ A se vedea: Mark Israel, Iain Hay, *Research Ethics for Social Scientists. Between ethical conduct and regulatory compliance*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, 2006; Tom L. Beauchamp, Ruth R. Faden, R. Jay Wallace Jr., Leroy Walters (ed.), *Ethical issues in social science research*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982, pp. 40-98; David M. Shaw, Tenzin Wangmo, Bernice S. Elger, „Conducting Ethics Research in Prison: Why, Who, and What?”, *Journal of Bioethical Inquiry*, 11, 2014, pp. 275-278.
- ¹⁶ George Robinson, Janice Moulton, *Ethical Problems in Higher Education*, iUniverse, 2005, *apud* Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, p. 11.
- ¹⁷ Nicoleta Tătaru, „Ethical Issues in Prison Psychiatry in România”, în Norbert Konrad, Birgit Völlm și David N. Weisstub (ed.), *Ethical Issues in Prison Psychiatry*, International Library 287 of Ethics, Law, and the New Medicine, New York, Londra, Springer, 2013, p. 290.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ Cercetarea urmărește testarea reprezentărilor respondenților asupra măsurilor de clemență, în raport cu condițiile de detenție și a primit avizul Comisiei de Etică a Cercetării din cadrul Universității din București. A se vedea Decizia Comisiei de Etică a Cercetării Științifice nr. 11, 13.07.2018.
- ²⁰ Concret, am realizat un chestionar similar pentru personalul din penitenciar, pentru a putea compara cu răspunsurile persoanelor private de libertate. De asemenea, la finalul

- completării chestionarelor de către respondenți, am solicitat conducerii penitenciarului să adresez un set de 3-5 întrebări respondenților pentru a clarifica și dezvolta anumite subiecte incluse în cadrul chestionarului. În cererea adresată conducerii penitenciarului, am solicitat realizarea unui interviu cu directorul unității, împreună cu realizarea unui tur al penitenciarului și vizitarea camerelor de deținere (pentru fiecare tip de regim).
- ²¹ A se vedea art. 185-186 din *Legea 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal*, publicată în *Monitorul oficial*, partea I, nr. 514 din 14.08.2013, și art. 148, alin. 8-11, împreună cu Anexa nr. 3 din *Hotărârea Guvernului nr. 157 din 10 martie 2016 pentru aprobarea Regulamentului de aplicare a Legii nr. 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal*, publicată în *Monitorul oficial*, nr. 271 din 11 aprilie 2016.
- ²² A se vedea Ministerul Justiției, *Ordinul nr. 2724/C/2018 din 10 iulie 2018 pentru aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a penitenciarelor*, publicat în
- Monitorul oficial*, nr. 715 din 17 august 2018.
- ²³ Toni Gibea, „Instrumente instituționale pentru promovarea eticii academice”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, Editura Universității din București, București, 2018, p. 74.
- ²⁴ Structurat pe 5 secțiuni și totalizând 34 de întrebări pentru persoanele private de libertate, respectiv 24 de întrebări pentru personalul din penitenciare, chestionarul nu a generat probleme în rândul respondenților.
- ²⁵ Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor).
- ²⁶ Bernd Bender, Tamara Reinicke, Tilo Wünsche, Lucienne T.M. Blessing, „Application of methods from social sciences in design research”, *International Design Conference – Design 2002*, Dubrovnik, 14-17 mai 2002, pp. 7-16.

Bibliografie

***, Hotărârea Guvernului nr. 157 din 10 martie 2016 pentru aprobarea Regulamentului de aplicare a Legii nr. 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, publicată în *Monitorul oficial*, nr. 271 din 11 aprilie 2016.

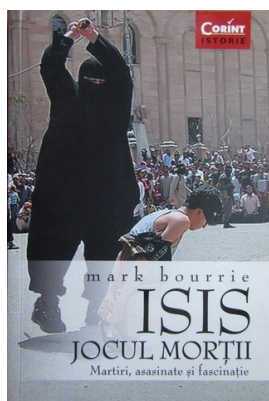
***, Legea 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, *Monitorul oficial*, partea I, nr. 514, 14.08.2013.

***, Regulamentul (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016 privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter

- personal și privind libera circulație a acestor date și de abrogare a Directivei 95/46/CE (Regulamentul general privind protecția datelor).
- BEAUCHAMP, Tom L.; FADEN, Ruth R.; WALLACE, R. Jay Jr.; WALTERS, Leroy (ed.), *Ethical issues in social science research*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982.
- BENDER, Bernd; REINICKE, Tamara; WÜNSCHE, Tilo; BLESSING, Lucienne T.M., „Application of methods from social sciences in design research”, *International Design Conference – Design 2002*, Dubrovnik, 14-17 mai 2002, pp. 7-16.
- GHIATĂU, Roxana Maria, „Dileme etice în context academic”, în Carmen Mihaela Crețu (coord.), *Volumul Conferinței Naționale de Cercetare în Educație. Comunitățile de învățare în secolul 21. Provocări pentru învățământul superior*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, pp. 1-14.
- ISRAEL, Mark; HAY, Iain, *Research Ethics for Social Scientists. Between ethical conduct and regulatory compliance*, SAGE Publications, Londra, Thousand Oaks, New Delhi, 2006.
- KANT, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, traducere precedată de o schiță biografică și o introducere de Traian Brăileanu, Paideia, București, 2003.
- KIDDER, Rushworth, *How good people make tough choices: Resolving the dilemmas of ethical living*, Fireside Publications, New York, 1995.
- KONRAD, Norbert; VÖLLM, Birgit; WEISSTUB, David N. (ed.), *Ethical Issues in Prison Psychiatry*, International Library 287 of Ethics, Law, and the New Medicine, Springer, New York, Londra, 2013.
- Ministerul Justiției, *Ordinul nr. 2724/C/2018 din 10 iulie 2018 pentru aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a penitenciarelor*, Monitorul oficial, nr. 715, 17 august 2018.
- MIROIU, Mihaela (coord.); BULAI, Ana; ION, Daniela; CUTAȘ, Daniela; ANDREESCU, Liviu, „Cod etic pentru universități: proiect, 2005”.
- PAPADIMA, Liviu (coord.); AVRAM, Andrei; BERLIC, Cătălin; MURGESCU, Bogdan; MURGESCU, Mirela-Luminița; POPESCU, Marian; RUGHINIȘ, Cosima; SANDU, Dumitru; SOCACIU, Emanuel; ȘERCAN, Emilia; ȘTEFĂNESCU, Bogdan; TĂNĂSESCU, Simina Elena; VOINEA, Sanda, *Deontologie academică. Curriculum-cadru*, Editura Universității din București, București, 2017.
- ROBINSON, George; MOULTON, Janice, *Ethical Problems in Higher Education*, iUniverse, 2005.
- SHAW, David M.; WANGMO, Tenzin; ELGER, Bernice S., „Conducting Ethics Research in Prison: Why, Who, and What?”, *Journal of Bioethical Inquiry*, 11, 2014, pp. 275-278.
- SOCACIU, Emanuel; VICĂ, Constantin; MIHAILOV, Emilian; GIBEA, Toni; MUREȘAN, Valentin; CONSTANTINESCU, Mihaela, *etică și integritate academică*, Editura Universității din București, București, 2018.
- ȘERCAN, Emilia, *Deontologie academică: ghid practic*, Editura Universității din București, București, 2017.
- TREVIÑO, Linda Klebe; „Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model”, *Academy of Management Review*, 1986, 11 (3), pp. 601-617.

RECENZII

Mark Bourrie, *ISIS. Jocul morții.* *Martiri, asasinate și fascinație*

Editura Corint, București, 2016, 314 p.
Traducere de Cristina Ispas.

Începând cu anul 2014, ISIS a avut un impact major la nivel geopolitic prin implicarea în conflictele violente din Orientul Mijlociu și prin preluarea teritoriilor cucerite cu scopul de a crea un califat. Vizibilitatea internațională a fost obținută prin sutele de atacuri teroriste din întreaga lume revendicate și prin desfășurarea unor acte monstruoase, cum ar fi execuțiile, decapitățile sau violurile publicate în mediul online. Statul Islamic își are rădăcinile în fosta grupare teroristă Al-Qaeda. În

anul 2004, liderul Abu Musab al-Zarqawi a decis înființarea unei noi grupări militante de sine stătătoare, interesul manifestat în acea perioadă fiind pentru zona Irak. Numele organizației până în anul 2013 a fost ICI (Statul Islamic din Irak) și, odată cu victoriile obținute în Siria, grupul a fost redenumit ISIS (Statul Islamic din Irak și Siria). Unul dintre cele mai controversate evenimente care au șocat opinia publică a fost înregistrarea și uciderea jurnalistului american James Foley, în anul 2014. În decurs de o lună, ISIS a semănat teroare din nou cu un videoclip în care era prezentată decapitarea unui alt jurnalist american, Steven Sotloff. Spațiul MENA a fost analizat de numeroși specialiști în relații internaționale și au fost realizate mai multe lucrări¹ în care direcția principală evidențiată de acești autori se referă la evoluția statului sirian după declanșarea Primăverii Arabe.

Operspectivă specifică o regăsim la Mark Bourrie, profesor de istorie la Universitatea din Ottawa și Carleton, licențiat în domeniul istoriei la Universitatea din Waterloo și care are

o diplomă de masterat în jurnalism în cadrul Universității Carleton și un doctorat în domeniul mass-media la Universitatea din Ottawa. Bourrie a colaborat cu mai multe agenții de presă, printre care *The London Free Press*, *The Globe and Mail*, *The Toronto Star* și *Toronto Sun*. Este autorul a 11 volume, dintre care amintim: *The Fog of War: Censorship of Canada's Media in World War II* (Key Porter Books, Toronto, 2011), *Fighting Words: Canada's Best War Reporting* (Dundurn, Toronto, 2012), *Kill the Messengers: Stephen Harper's Assault on Your Right to Know* (Patrick Crean Editions/Harper Collins, Toronto, 2015).

Volumul *ISIS. Jocul morții. Martiri, asasinate și fascinație* (cu titlul original *The Killing Game: Martyrdom, Murder and the Lure of ISIS*) a fost publicat în anul 2016 la Harper Collins Publishers (Toronto). În același an a fost tradus în limba română de Cristina Ispas, cu o prefață de Iulian Fota. Designul copertei a fost conceput de Dan Mihalache, cu o ilustrație în care un călău ISIS, supranumit „Buldozerul din Fallujah”, se pregătește să execute un adolescent pentru că acesta ascultase muzică occidentală. Tânărul a fost executat public deoarece, prin alegerea sa de a asculta muzică occidentală, a încălcat legea Sharia, care se bazează pe normele islamice tradiționale.

Lucrarea cuprinde 13 capitole relevante despre Statul Islamic și despre rolul acestei mișcări teroriste pe scena internațională. Autorul

descrie momentul în care s-a constituit această mișcare, care sunt convingerile religioase, cum se desfășoară propaganda, cât de eficiente se dovedesc a fi rețelele de socializare pentru a atrage noi luptători și care sunt motivele pentru care a devenit atât de vizibilă.

Mark Bourrie analizează modul în care cea mai bogată organizație teroristă la nivel mondială reușit prin mijloacele moderne de comunicare (internetul și rețelele de socializare în special) să recruteze și să radicalizeze tineri, fiind totodată și cea mai eficientă în acest domeniu, recrutorii fiind specialiști în comunicare. Pe parcursul celor 13 capitole este analizată relația dintre mass-media, ISIS și tinerii occidentali care aleg să renunțe la familie și educație pentru a călători în Orientul Mijlociu. Lucrarea caută răspunsuri la următoarele întrebări:

– De ce ar alege tinerii să lupte în războaiele altora, alături de oameni atât de săngeroși și de cruzi cum sunt cei din ISIS?

– Cum a devenit Statul Islamic din Siria și Irak atât de eficient în ademenirea luptătorilor străini?

– Care este rolul rețelelor sociale în acest proces?

– Care este profilul potențial al tânărului luptător ISIS?

Ascensiunea ISIS și vizibilitatea obținută pe plan internațional ar fi putea contribui la determinarea tinerilor să călătorească și să lupte în Orientul Mijlociu pentru salarii foarte mari și pentru a se afla în mijlocul acțiunii, în acest sens fiind foarte

important de analizat și relația dintre jocurile video violente, așa cum sunt majoritatea, și radicalismul islamic (în prezent, Organizația Mondială a Sănătății are în vedere includerea jocurilor video pe lista cauzelor tulburărilor psihice)². Abu Sumayyah, un luptător britanic pentru ISIS, scria pe Twitter că „războiul constituie realitatea virtuală supremă. *Call of Duty*, unul dintre cele mai populare jocuri video din lume, le oferă celor care îl cumpără ocazia să împuște alți oameni într-un cadru foarte realist, care simulează războiul modern, cu tot cu rănille sângerânde... Recruții ajung să joace acest joc în 3D, iar atunci când câștigă, răsplata este pe măsură: bani, glorie, femei, pradă de război” (p. 81). Însă, în cazul tinerilor occidentali, apare indiferența față de noțiuni precum *patriotism* sau *datoria față de comunitate*.

Organizația teroristă a devenit atât de eficientă deoarece are la bază recrutori experimentați și pentru că folosesc noile medii de comunicare pentru a ademeni luptători: „Twitter și celelalte rețele sociale reprezintă o legătură vitală pentru acești oameni, care nu-i ajută numai în sensul de a se simți apropiați de o comunitate, ci și pentru a se instrui” (p. 140). Eficiența ISIS a fost demonstrată prin faptul că a reușit să atragă tineri din toate colțurile lumii, chiar și din Australia, așa cum este și cazul lui Jake Bilardi, „un adolescent de numai 14 ani care a fost unul dintre luptătorii străini din cadrul ISIS care s-a sinucis într-un atentat cu bombă” (p. 289).

În ceea ce privește profilul unui potențial luptător ISIS, trebuie pre-

cizat că tinerii provin din familii divorțate, din punct de vedere al educației sunt foarte puțini cei care au studiile liceale finalizate și cei mai mulți dintre aceștia dețin cazier, acest profil regăsindu-se în Germania (p. 79). Există și excepții provenite din Marea Britanie, unde aceste cauze nu sunt de natură socială și tinerii provin din familii bogate. De asemenea, există, printre tinerii recrutați, studenți canadieni și americani care au renunțat la facultate. Un astfel de luptător este John Maguire, un fost student canadian care a călătorit în Siria și a ajuns în fruntea unei echipe de propagandă a ISIS. Acesta s-a filmat în zona de război și a explicat alegerea făcută: „Vă întrebați probabil cum am ajuns aici. Și de ce tocmai unul dintre voi se întoarce împotriva voastră? Răspunsul este simplu: am acceptat chemarea adevărată a profeților și a mesagerilor lui Dumnezeu” (p. 16). La scurt timp, John Maguire a fost ucis. Această înregistrare disponibilă la nivel global nu poate stabili problemele de natură socială cu care se confrunta acest student, de la divorțul părinților când era în perioada adolescenței și era crescut de bunică. Încearca tot timpul să-și facă prieteni, căutând mereu să se facă acceptat de ceilalți. Maguire s-a convertit la Islam încă din perioada facultății și a devenit tot mai interesat de această religie, evitând să le vorbească bunicilor despre decizia sa, după convertire devenind secretos și destul de superficial cu oamenii, toate cunoștințele sale aflând de pe YouTube că acesta s-a alăturat Statului Islamic (p. 24).

Autorul descrie ISIS drept „o organizație mixtă de jihadiști provenind din Orientul Mijlociu, Afganistan, Pakistan, fosta Uniune Sovietică, Balcani, Africa de Nord și de Vest care încearcă să-și impună regulile și valorile pe un teritoriu cât mai vast, indiferent de credințele religioase sau politice ale localnicilor” (p. 25). Este o organizație mixtă, formată din mai mulți membri de naționalități diferite, care și-au asumat riscul de a sfârși uciși în schimbul unor sume de bani care nu au fost garantate, ci în funcție de victoriile obținute sau de obiectele de valoare furate și vândute pe piața neagră. Prin urmare, Statul Islamic a încorporat persoane din diferite medii sociale și de activitate, de la studențiușor de convingși până la foști soldați care nu s-au putut reintegra în societate.

Privind retrospectiv, după Primăvara Arabă³ de la sfârșitul anului 2010, în mai multe țări din Orientul Mijlociu și din nordul continentului african au început o serie de revolte care s-au transformat în revoluții într-un timp foarte scurt. În urma acestor revoluții, unele state au reușit să-și schimbe regimul politic (Tunisia și Egipt), iar în altele, cum este cazul Siriei, Primăvara Arabă nu a constituit decât un moment precursor pentru începerea unui război civil care se desfășoară și în prezent. Prin urmare, ISIS apare în mijlocul unui război civil și luptă în funcție de propriul interes, acela de resuscitare a Califatului (p. 97).

Autorul lucrării oferă încă de la început o serie de precizări privind

terminologia tocmai pentru a clarifica eventualele confuzii, motiv pentru care avem în față o carte care poate fi citită ușor și nu necesită o pregătire în domeniul relațiilor internaționale. Un astfel de exemplu privind terminologia este chiar numele organizației teroriste, autorul preferând denumirea de ISIS (Statul Islamic din Irak și Siria) față de alte denumiri, precum „Statul Islamic” sau „Statul Islamic din Irak și Levant”, motivând că, dacă ar folosi prima denumire, ar însemna că ar recunoaște acest stat, iar referitor la cea de-a doua, susține că este incorectă din punct de vedere geografic, deoarece doar o mică parte din teritoriul Levantului se afla sub ocupația acestei organizații teroriste (p. 11).

În accepțiunea autorului, terorismul este echivalent cu o stare de război și alege să folosească în cartea sa definiția lui Paul Wilkinson: „Termenul de *terrorism* implică premeditare și intenția de a instaura un climat de teroare; presupune o țintă mult mai vastă decât țintele imediate; presupune și atacuri asupra unor ținte întâmplătoare, inclusiv ținte civile; gruparea teroristă se simte de obicei marginalizată în societatea unde își desfășoară activitatea, care o vede ca pe o aberație în sensul literal al cuvântului, ca pe o entitate care violează normele societății privind gestionarea disputelor și a protestelor; gruparea teroristă are ca principal scop influențarea atitudinii politice a guvernelor, comunităților sau a anumitelor grupuri sociale”⁴. Conceptul *califat* este descris drept un teritoriu

condus de un lider care este succesorul lui Mahomed, scopul acestuia fiind expansiunea acestei regiuni. Teritoriul Siriei a făcut parte din Imperiul Otoman din anul 1516 și până la sfârșitul Primului Război Mondial, în anul 1918, și a fost transformat într-un califat care a purtat numele Ummayad, care își avea centrul politic și religios în Damasc. Prin urmare, câteva state au mai experimentat acest sistem de guvernare⁵.

În volumul lui Bourrie, analiza este efectuată la nivel microsocioal, iar unitatea de analiză este reprezentată de individ. Actorul principal este organizația teroristă ISIS, subiect care estedezvoltat pe larg. Bazele acestei organizații teroriste au fost conturate de un tânăr penume Ahmad Fadhil, care avea optsprezece ani când tatăl său a murit, în anul 1984. Fără un model de urmat, s-a decis să abandoneze școala, să consume băuturi alcoolice, să folosească droguri, fapt pentru care avea conflicte cu poliția⁶. Mama sa a decis să-l trimită la un curs de auto-ghidare cu orientare islamică. Acest lucru l-a reabilitat și l-a pus pe o altă direcție. Anul 2006 a fost conturat de moartea liderului în urma unui atac aerian orchestrat de SUA, moment în care erau create fundațiile unui stat islamic independent și număra opt milioane de oameni care puteau controla un teritoriu mai mare ca Iordania. În 2011, după retragerea SUA, noul lider, Abu Bakr al-Baghdadi, care tocmai s-a autode-tonat, a extins prezența organizației

în Siria și a restabilit o prezență în nordul Irakului. În iunie 2014, gruparea a ocupat orașul Mosul din Irak, un important punct strategic, urmând ca în luna mai a anului 2016 să cucerească orașelul irakian Ramadi și orașul sirian Palmyra. Între timp, aliații săi au ocupat aeroportul Sirt din Libia. Astăzi, aproximativ treizeci de țări, incluzând Nigeria, Libia și Filipine, au grupuri ce susțin că fac parte din gruparea teroristă⁷.

ISIS a câștigat vizibilitate și teritorii prin campanii militare extrem de violente, prin răpirea cetățenilor străini și prin crearea unor filmulețe în care aceștia sunt executați cu o cruzime nemaîntâlnită la alte organizații teroriste (p. 128). Execuția care a scandalizat opinia publică și a rămas în mentalul colectiv este cea a lui James Foley, un jurnalist american capturat de ISIS și forțat să recite un discurs adresat guvernului american: „Cer prietenilor, familiei și tuturor celor dragi să se ridice împotriva adevăraților criminali ai mei, care sunt membrii guvernului american. Soarta mea este numai rezultatul faptului că s-au complăcut într-o situație și al actelor lor criminale. Cred că la final mi-aș fi dorit să nu fi fost american” (p. 137). Elementul de noutate a rezultat din partea călăului care l-a ucis pe Foley, care a rostit un mesaj într-o engleză cu accent britanic pentru președintele Obama referitor la următoarea victimă, un jurnalist american, Steven Sotloff: „Obama, viața acestui cetățean american depinde de următoarea ta decizie” (p. 138).

Dependența de internet este o problemă reală cu care se confruntă oamenii de toate vârstele, însă în special tinerii folosesc noile tehnologii de comunicare pentru a se integra în diferite comunități. Pe teritoriul american, aproximativ „93% dintre tineri utilizează internetul în mod frecvent, iar mai mult de 80% au acces wireless” (p. 65). Este important de precizat acest aspect în măsura în care „chiar dacă ISIS va fi zdrobit, agenții de propagandă vor putea foarte ușor să se instaleze oriunde există conexiune la internet” (p. 273).

La finalul volumului găsim anexă intitulată „Canadieni despre care se știe că s-au alăturat ISIS”. Trebuie remarcat faptul că aceștia făceau parte din grupuri în funcție de zona geografică în care se aflau: Grupul din Montréal-Laval, Grupul din Ontario, Grupul din Ottawa, Grupul din Edmonton, Grupul din Calgary etc.

Cea mai dificilă etapă în consolidarea ISIS o reprezintă recrutarea noilor luptători chiar și cu ajutorul noilor tehnologii de comunicare (p. 69). În același timp, tinerii care decid să se convertească și să urmeze ideologia promovată de ISIS descoperă un nou fenomen, numit de teoreticieni „contopirea identității”: „soldații simt că fac parte dintr-o nouă familie, în cadrul căreia sentimentul de loialitate este mai puternic decât în familiile pe care le-au lăsat în urmă” (p. 91). La nivelul organizației teroriste ISIS, cele mai multe morți sunt înregistrate în rândul luptătorilor străini. Acest fapt nu

reprezintă un element de noutate, având în vedere că cei mai mulți dintre aceștia sunt tineri care nu au experiență pe câmpul de luptă. Totuși, luptătorii repatriați pot constitui adevărate bombe cu ceas, deoarece „își pot folosi antrenamentul, experiența de luptă, cunoștințele și contactele pentru a desfășura activități teroriste în UE” (p. 260).

Un răspuns la întrebarea „De ce ar alege tinerii occidentali să lupte în războiul altora?” vine chiar de la purtătorul de cuvânt al ISIS, Haji Mutazz, pentru Al Jazeera: „Poți scăpa de datorii luptând în numele lui Allah. Este cea mai bună afacere pentru oricine. Voi luptați, noi vă plătim specializarea în filosofie. Armata SUA oferă și ea un program similar, însă recruții trebuie mai întâi să-și satisfacă serviciul militar și numai după aceea pot merge la facultate. Programul nostru este pentru cei care au făcut deja o facultate și nu au posibilitatea să își plătească datoriile. Le vom suporta noi. Este o ofertă mult mai bună” (p. 151). Această nouă idee de recrutare prin care se face acest schimb este posibil să fi fost inspirată de un adolescent canadian, Abu Turaab, care nu considera că țara îi oferă suficiente oportunități și s-a alăturat ISIS. Acesta a conversat pe Twitter cu jurnalistul Stewart Bell, despre decizia lui afirmând următoarele: „Sistemul vostru educațional este o porcărie. 50.000 de dolari pentru patru ani? Patru ani de școală, după care rămâi pe cap cu datoria la care singur te-ai înhămat și începi să

plătești. Asta dacă îți găsești de lucru” (p. 149).

O altă problemă care merită menționată, afirmă Bourrie, este a soldaților care s-au întors în țară după ce au luptat alături de ISIS. În privința Canadei, începând cu anul 2015, autoritățile au decis retragerea cetățeniei canadiene (doar în cazul în care beneficiază de dublă cetățenie) în urma unei condamnări pentru acte de terorism. Mai mult decât atât, „gubernul canadian le conferă agenților de securitate dreptul de a invade viețile private și online ale tuturor cetățenilor canadieni” (p. 229).

Volumul lui Mark Bourrie prezintă elemente de continuitate cu alte dezvoltări ale științelor politice în domeniul de referință ce surprind termeni precum *ISIS*, *propagandă*, *război civil*, *recrutare* și *radicalizare*, precum și rolul noilor tehnologii de comunicare. În ceea ce privește impactul cărții asupra dezvoltării ulterioare a științelor politice, trebuie menționat că aceasta a abordat o temă care este prezentă la nivel internațional și prin intermediul media a

fost posibilă urmărirea tuturor acțiunilor care au legătură cu subiectul ISIS – Jocul Morții. De asemenea, este una dintre puținele cărți care analizează rolul noilor medii de comunicare în războiul modern (vezi și Anna Erelle, *In the Skin of a Jihadist: A Young Journalist Enters the ISIS Recruitment Network*, Harper Paperbacks, New York, 2015).

Critica pe care o putem aduce volumului vizează abordarea „post-positivistă” a autorului, greu de introdus în tipare clasice. Constructivismul reprezintă o punte de legătură între două abordări: raționalistă și reflectivistă. Teoria constructivistă înclină spre raționalism datorită epistemologiei pozitivistice și înclină spre reflectivism pentru că are o ontologie non-materialistă, adică idealistă. Din acest motiv, tipurile de explicații pe care constructivismul le aduc nu se bazează pe cauzalitatea istorică, ci sunt mai degrabă explicații comprehensive.

Andreea-Nicoleta SAVA

Note

¹ Tim Anderson, *The Dirty War on Syria. Washington, Regime Change and Resistance*, Global Research, Montréal, 2015; Charles R. Lister, *The Syrian Jihad. Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of Insurgency*, Oxford University Press, New York, 2015; John McHugo, *Syria. A recent history*,

The New Press, New York, Londra, 2014.

² World Health Organization, *Gaming Disorder*, disponibil la <https://www.who.int/features/qa/gaming-disorder/en>.

³ Marc Lynch, *The Arab Uprising. The Unfinished Revolutions of the New Middle East*, Public Affairs, New York, 2012, p. 9.

⁴ Paul Wilkinson, *Terrorism Versus Democracy: The Liberal State*

- Response*, ediția a III-a, Routledge, Oxford, 2011, p. 4.
- ⁵ François Massoulié, *Conflictele din Orientul Mijlociu*, Editura All, București, 2003, p. 43.
- ⁶ Michael Weiss, Hassan Hassan, *ISIS. Inside the Army of Terror*, Regan Arts, New York, 2015, pp. 11-12.
- ⁷ *Ibidem*, p. 15.

Probleme de stânga, politici de dreapta. În căutarea unei agende sociale pentru România

Mihail Caradaică, Victoria Stoiciu (coord.), *Stânga și agenda socială a României*, Editura Tritonic, București, 2018.

Sociologul Vladimir Pasti, în invitația primită din partea Fundației „Friedrich Ebert” pentru a contribui la acest volum, identifică o propoziție-cheie: „România este (o) țară cu probleme de stânga și cu politici de dreapta” (p. 20). Nici că se putea un titlu mai potrivit pentru prezenta recenzie. Inițiativa lui Mihail Caradaică și a Victoriei Stoiciu de a aduna texte de proveniență foarte diferită, axate sinergic pe confirmarea acestui aspect, este de apreciat, mai ales că volumul apare într-un context politic dinamic, în care firavul și sincopatul model de stat social implementat în urmă cu câțiva

ani pare sortit unei demantelări aproape inevitabile.

Prima impresie avută în urma parcurgerii cărții este aceea că, în ciuda celor două-trei texte cu iz teoretic și/sau istoric (Vladimir Pasti, Matteo Zanellato, Octavia Moise), proiectul propus de coordonatori este unul mai degrabă aplicat, încadrabil în sfera politicilor publice și urmărind soluții concrete în vederea combaterii inegalităților și discriminărilor de tot felul care caracterizează societatea românească. În cele ce urmează, voi prezenta succesiv contribuțiile, insistând asupra celor pe care le consider mai importante.

Intervenția lui Pasti, care deschide volumul, are drept centru de greutate construirea unei argumentări care să evidențieze absența unui proiect de societate coerent pe întreaga durată a României moderne, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în prezent. Există însă o excepție parțială. „Oricât de mult nu ne place societatea socialistă și mai ales conducerea comunistă a guvernării sale, suntem nevoiți să recunoaștem că guvernarea comunistă avea un set de politici sociale, chiar dacă limitate. Ba chiar avea și o agendă socială, definită pe baza unui proiect de societate întemeiat din păcate în

foarte limitată și simplista ideologie comunistă adoptată de PCR sub influența primitivei gândiri a lui Nicolae Ceaușescu: cea a «societății socialiste multilateral dezvoltate»” (pp. 39-40). Astăzi, un astfel de proiect nu mai există, probabil și sub impactul ideologic al individualismului neoliberal atomizant, pentru care însuși conceptul de *societate* este unul suspect din start. „Din decembrie 1989 și până astăzi puține lucruri mă uimesc mai mult decât dezinteresul elitelor postcomuniste pentru crearea unui proiect al societății românești postcomuniste. În ciuda faptului că elaborarea, dezbateră și aprobarea lui era o prioritate absolută. Atât pentru cei care își doreau să guverneze țara, cât și pentru întreaga societate. Un astfel de proiect se poate referi la orice, de la bunăstarea populației la construirea unui mare imperiu sau chiar la migrarea pe altă planetă” (pp. 44-45).

În acest context, există desigur interese diferite, camuflete după paravane ideologice ca lupta anticorupție, dusă de noua clasă de mijloc, aliată a capitalului internațional, în favoarea unui stat minimal și împotriva capitalului autohton, cuplat de obicei cu birocrăția locală și națională. Teza aceasta este dezvoltată de Pasti încă din lucrarea *Noul capitalism românesc*¹. Am impresia că reluarea ei aici este lapidară, dar este foarte probabil că o insistență suplimentară asupra ei ar fi adus un surplus teoretic textului care nu ar fi cadrat, în cele din urmă, cu profilul metodologic al volumului. În sfârșit,

important este că elitele politice postcomuniste sunt decuplate de la evoluțiile și metamorfozele societății românești, de unde reiese și incapacitatea acestora de a propune un proiect de societate articulat, oricare ar fi acela; în cele din urmă, acesta este unul dintre motivele pentru care avem doar realități, nu și probleme sociale, care apar numai în urma unui angajament asumat de a orienta dezvoltarea socială într-o direcție sau alta: „atâta vreme cât societatea românească nu se maturizează și se stabilizează, intrând într-un proces de evoluție previzibilă; câtă vreme elitele naționale continuă să plutească într-o autonomie independentă de evoluțiile sociale în loc să se asocieze social și politic diferitelor tendințe ale societății, câtă vreme structurile esențiale ale societății românești nu se stabilizează la rândul lor în jurul unei structuri stabile a capitalului, iar elitele de capital nu devin direct interesate de dezvoltarea economică, socială și cultural-intelectuală a țării (...); câtă vreme elitele nu se asociază diferitelor tipuri și interese ale unor grupuri sociale mari și importante din societate românească de astăzi etc., orice proiect de reconstrucție socială este o imposibilitate. Iar orice proiect de societate și, în consecință, generator automat de agendă socială pentru un grup mai mare sau mai mic rămâne o utopie inacceptabilă pentru cea mai mare parte a societății” (p. 54).

Încadrând și punând în perspectivă în mod cuprinzător capitolele care urmează, contribuția lui Pasti este una dintre cele mai importante

dintre cele reunite în acest volum, drept pentru care am considerat că merită tratată mai pe larg. Asta nu înseamnă că ceilalți autori nu au adus în discuție teme interesante și incisive sau că intenționez să-i marginalizez în vreun fel în economia recenziei, ci dimpotrivă; îmi rezerv însă dreptul de a prioritiza tematic materialul cuprins în volum așa cum cred de cuviință.

Iulian Stănescu, al cărui text continuă volumul, observă hemoragia demografică sistematică a țării, care a pierdut mai bine de 15% din populație între 1989 și 2015 și care constituie o adevărată problemă de securitate națională (p. 60). Chiar dacă state ca Letonia, Lituania, Bulgaria sau Bosnia-Herțegovina au cifre mai mari la acest capitol, asta nu înseamnă că tendința nu este una îngrijorătoare și nu trebuie combătută prin politici redistributive mai ferme.

În ultimul deceniu, se constată că populația a păstrat o stare de spirit în general pesimistă, însă cauzele acestui deznodământ s-au modificat profund: în timpul crizei economice demarate în 2008 și care și-a făcut simțită din plin prezența în anii imediat următori, aceste cauze erau preponderent economice și sociale; în ultimii ani, în schimb, cauzele pesimismului sunt preponderent politice, în ciuda faptului că România face progrese importante în ceea ce privește creșterea economică și politicile sociale (p. 57). Acestea rămân însă insuficiente în perspectiva unei modernizări substanțiale a țării: deși se muncește mult și productivitatea

este una dintre cele mai crescute din Europa, sărăcia se menține la cote înalte, constatare ce invalidează discursul punitiv neoliberal conform căruia sărăcia, lipsa succesului economic au la bază eșecul individual, fiind deci inteligibilă preponderent în termeni morali.

Soluția constă în continuarea politicii recente de creștere a salariilor, concomitent cu transformarea radicală a modelului economic din prezent, bazat pe atragerea de investiții externe prin salarii mici, calificări modeste și scutiri masive de impozite. Economia de lohn, care împiedică practic exportul de valoare adăugată, nu face decât să perpetueze subdezvoltarea socială și deriva politică pe care le experimentăm în prezent. „Politici publice care să își propună revenirea în țară cel puțin a unei părți semnificative din românii emigrați implică o serie de opțiuni strategice. În primul rând, ar presupune o continuare, chiar susținută, a politicii de creștere a veniturilor populației. Dacă este legată de obiectivul întoarcerii emigrației, politica de creștere a veniturilor populației, în special pe componenta privind salariile, își găsește o importanță sporită și, în dezbateră publică, o nouă legitimitate. În al doilea rând, întoarcerea emigranților este incompatibilă cu permanentizarea modelului ocupațional al economiei românești: locuri de muncă preponderent prost calificate și slab remunerate (*lowskill, lowpay*). Altfel spus, fără abandonarea modelului *lowskill, lowpay*, economia României se va confrunta

cu o problemă crescândă și insolubilă a lipsei forței de muncă. În fapt, «criza forței de muncă» din prezent este, în cea mai mare parte, o criză a epuizării cantitative a persoanelor apte de muncă și dispuse să accepte o remunerație la nivelul salariului minim pe economie sau apropiat de acesta, dar sub 2.000 lei lunar. De altfel, marea majoritate a salariilor din România se află între salariul minim și salariul mediu (...). Nu întâmplător, aceleași voci care deplâng «criza forței de muncă» invocă două false soluții: reducerea ajutoarelor sociale, în speranța largirii cantitative a segmentului de persoane dispuse să lucreze pentru un câștig salarial în jurul salariului minim pe economie și imigrarea, prin aducerea de lucrători din fostul spațiu sovietic și țări asiatice, dispuși să lucreze pentru salarii inacceptabile pentru românii care au drept alternativă plecarea la muncă în vestul Europei» (p. 64).

Problema se pune nu numai în termeni structurali, ci ideologici, fapt care face inteligibilă, printre altele, ascensiunea recentă a populismului la nivel nu numai național, ci și european și chiar internațional: „Sistemul de distribuire reprezintă o temă abstractă, relativ dificil de explicat. Mai mult, structura sa narativă este dificil de adaptat pe unul dintre miturile politice fundamentale – dușmanul dinlăuntru sau din afară, vârsta de aur, eroul salvator. Ca atare, mobilizarea suportului popular apare ca fiind mai dificil de realizat decât pe alte teme, în care «adversarul» este ușor de identificat ori definit, gen «statul paralel» sau «corupția»” (p. 85).

În continuare, Matteo Zanellato discută despre binomul dreapta-stânga, pe care îl consideră tot mai puțin relevant pentru societatea prezentă, în care ascensiunea tehnologiei antrenează deja o dislocare economică și socială de proporții. Acesta observă fluctuațiile istorice ale celor două spectre ideologice, care și-au disputat de-a lungul timpului doctrina liberală, de exemplu, aflată la început la stânga și transferată, după apariția și dezvoltarea doctrinelor socialiste, la dreapta. Pe lângă anumite erori cronologice asupra cărora nu am de gând să insist, concluzia generală a lui Zanellato cum că, în prezent, distincția dreapta-stânga a devenit perimată, lăsând locul înfruntărilor dintre diferite forme de populism, ca reprezentant compozit și multiform al vechilor ideologii politice, și tehnocrație, ca emanație a cuantificării și eficientizării graduale a lumii în care trăim, mi se pare pripită. Este adevărat că populismul este polarizat din punct de vedere ideologic, putând avea valențe atât de stânga, cât și de dreapta, însă tehnocrația nu este deloc atât de neutră ideologic pe cât încearcă aceasta să ne convingă, prezentându-se sub forma eficienței, a bunului-simț, a lipsei de alternative, ci este, de fapt, o strategie discursivă capitalist-hegemonică de a vida politica de dezbatere, de compromis, de inevitabilitatea diferențelor existente între interesele diferitelor clase sociale. Așa că noul clivaj pe care îl propune Zanellato, acela dintre tehnică și politică, nu se susține.

Mai departe, Mihai Vasile și Adi Dohotaru schițează, cu ajutorul unui suport empiric serios, profilul primi-

torilor de ajutor social din România. Aceștia arată cum conceptul de *ajutor social* este inflammat propagandistic în mass-media sau de anumiți actori politici deloc dezinteresați, țara noastră având în realitate una dintre cele mai modeste contribuții la cheltuielile sociale din Uniunea Europeană. Mai mult, deși numărul efectiv al celor ce primesc ajutor social (aproximativ 150 lei/persoană, lunar) este puțin peste 200.000, prin includerea copiilor, a persoanelor aflate în concediu de maternitate sau a celor cu dizabilități, numărul cosmetizat propagandistic al „asistaților” ajunge la câteva milioane bune. Foarte important, „sistemul de asistență socială pentru beneficiarii de VMG (venit minim garantat, n.m.) în căutarea unui loc de muncă este disfuncțional – mai puțin de 5% dintre beneficiari au fost plasați într-un loc de muncă. Tema refuzului este una falsă (doar 0,76% au refuzat o ofertă, 0,11% au refuzat trei oferte)” (p. 156). În concluzie, „o reformă a sistemului de protecție socială care ar putea avea un impact benefic ar asigura acces la locuri de muncă (prin asigurarea transportului persoanelor din mediul rural și dinspre județele cu mai mulți beneficiari către zonele unde sunt locuri de muncă) și dezvoltarea urgentă a ofertei de cursuri de alfabetizare în zonele cu mulți beneficiari” (p. 156).

Textul lui Lucian Sârbu despre condiția ingrată a micilor antreprenori merită parcurs cu atenție, pentru că expune convingător precaritatea a sute de mii de patroni de întreprinderi

mici și mijlocii, al căror nivel de trai este similar, uneori chiar mai scăzut decât cel al propriilor angajați. Numărul antreprenorilor este ridicat artificial pentru a cadra cu standardele europene în domeniu, deși aici sunt incluse mii și mii de firme care nu rulează capital, depunând anual bilanțuri „pe zero”. „Cu alte cuvinte, chiar și depunerea conștiincioasă, timp de 10 ani, a unui bilanț contabil «pe zero» – ceea ce ar trebui să însemne chiar acest lucru, adică inactivitate – înseamnă «activitate» în opinia birocrăției noastre. Or, conform unor informații care circulau în piață în octombrie 2017, peste 260.000 de societăți comerciale nu făceau în mod concret nicio afacere (erau «pe zero»), ceea ce înseamnă că numărul real al firmelor active, care fac lunar măcar o tranzacție de 1 leu, e undeva în jur de 600.000, maxim” (pp. 168-169).

Cu toate proiectele europene care insistă asupra reconversiei profesionale și a educației antreprenoriale ca mijloace de a depăși subdezvoltarea cronică a anumitor regiuni, Sârbu identifică lucid principala constrângere structurală care grevează asupra acestui optimist și totuși irealizabil deznodământ: cantitatea insuficientă de monedă existentă pe piață, asta și datorită politicii monetare naționale de limitare a inflației cu orice preț, chiar și în detrimentul unei dezvoltări mai echilibrate a țării. Problema nu poate fi redusă deci, comod și eronat deopotrivă, la una de mentalitate: „putem spune că sunt românii mai puțin «întreprinzători» decât alte popoare? Nicidecum.

Românii pot fi antreprenori fix de cât le dă voie cantitatea de bani disponibilă pe piața internă. Vorbim, practic, de aceiași oameni despre care se spune că sunt «leneși» și «hoți» doar pentru că nu vor să muncească pe un salariu de nimic la ei în țară, dar care odată ajunși în Occident «mănâncă jar» și acceptă condiții dintre cele mai umilitoare angajându-se în construcții, spălătorii auto, agricultură, îngrijire personală, transport etc. Similar, în cazul antreprenorilor nu putem vorbi de o incapacitate a antreprenorilor români de a face afaceri câtă vreme mediul intern este foarte puțin ofertant. Realitatea e că nu poți face afaceri profitabile decât în câteva zone din țară, pe unde circulă bani. În marea majoritate a localităților, mai ales acolo unde singurul angajator important e statul (prin instituțiile publice locale), cantitatea de monedă în circulație nu poate fi decât una foarte restrânsă. Or, din cantitatea totală de monedă de 2.329 EUR/an care revine fiecărui cetățean român, acesta trebuie, fix ca oricare altă ființă umană din UE, să obțină 2.000 de calorii pe zi, să-și plătească impozitele la stat, să meargă și să se întoarcă de la muncă/școală/facultate/spital, să se îmbrace, să-și îngrijească sănătatea și așa mai departe. În condițiile în care prețurile necesităților de bază (hrană, îmbrăcăminte, medicamente...) sunt ca și aliniată la prețurile pieței unice europene, este clar că puterea de cumpărare a unui cetățean român, cu ai săi 2.329 EUR de care dispune anual, nu se compară cu puterea de

cumpărare a unui cetățean occidental, care dispune de o cantitate de bani de cca. zece ori mai mare. Bani românilui se consumă vrând-nevrând, foarte rapid, pe necesitățile de bază” (pp. 178-179, subl. în orig.).

Mai departe, Sebastian Țoc abordează problema performanțelor inegale din învățământul românesc, încadrându-le din perspectivă socială și considerând că implementarea unor politici eficiente în acest sens nu poate fi restrânsă la nivelul instituțiilor de învățământ, acestea trebuind să ia în calcul și diferențele dintre nivelul de trai al familiilor elevilor, zona de proveniență a acestora (urban-rural, urbanul având sistematic rezultate școlare mai bune), respectiv salariile neatractive din învățământ, care perpetuează, prin demotivare, slaba calitate a actului didactic din mediul rural.

În sfârșit, Alina Dragolea se concentrează asupra dimensiunii de gen a sărăciei, evidențiind „feminizarea” acesteia, pe care o atribuie unor practici profund genizate, dar ignorate în general de indicatorii oficiali, cum ar fi de exemplu munca domestică. Adi Dohotaru revine cu un text despre bugetul participativ și implicațiile radical-democratice ale acestuia, constatând însă că, spre deosebire de alte țări, sumele alocate bugetelor participative în orașe cum ar fi Cluj-Napoca, Oradea sau Sibiu sunt infime, aspect care le transformă în niște simulacre de democrație directă locală. Următoarea temă a volumului, dezbatută de Victor Negrescu, este legată de comerțul *fair trade*, prea puțin cunoscut în

România și care, în cazul în care consumatorii ar fi mai bine informați atât de agenții economici particulari, cât și de stat, ar putea cunoaște o ascensiune deloc neglijabilă. Relațiile internaționale, politicile publice în domeniul persoanelor cu dizabilități și tehnologiile de tip *blockchain* reprezintă teme care închid volumul, fiind tratate de Octavia Moise, Matei Ghigiu și Mihail Caradaică.

Concluziile sunt oarecum previzibile (parcursul României alături de UE în vederea atenuării decalajelor de dezvoltare trebuie continuat, pentru persoanele cu dizabilități se face actualmente prea puțin în România), cu excepția textului final, care consideră că tehnologia *blockchain* va revoluționa, alături de robotizarea galopantă, lumea în care trăim. În acest context, poziția stângii nu ar trebui să fie una conservatoare, aspirând să salveze joburi care sunt oricum condamnate la dispariție, ci una bazată pe adaptarea noii tehnologii la combaterea corupției în Lumea a Treia și nu numai, la creșterea incluziunii sociale, la identificarea unor noi tipuri de organizare non-ierarhică, la creșterea amplitudinii și a eficienței sistemelor politice democratice, respectiv la creșterea presiunilor pentru democratizare în sistemele politice non-democratice. În România, tehnologia *blockchain* ar putea avea aplicații utile în domeniul reducerii birocrăției, în cel al „alfabetizării digitale”, al digitalizării învățământului, al creșterii ponderii domeniului IT în economie, al stimulării civismului și, respectiv, al reconversiei profesionale.

Deși pot înțelege optimismul prospectiv față de tehnologia *blockchain*, consider că, în actualul context social și politic românesc, un astfel de demers, irelevant chiar și în Occident, nu ar face decât să întărească discursul tehnocrației neoliberale și să adâncească polarizările sociale deja masive. Asta nu înseamnă că dezvoltarea digitalizării, a numărului utilizatorilor de internet sau a digitalizării învățământului nu ar fi obiective dezirabile în sine, ci doar că potențialul subversiv al *blockchain*, care există fără îndoială, s-ar plia mai bine pe politici publice promovate de partide politice care reprezintă clasa de mijloc din orașele mari, și mai puțin spre deloc pe îmbunătățirea nivelului de trai al categoriilor sociale dezavantajate.

Acestea fiind scrise, în ciuda unor inevitabile neajunsuri, prezentul volum este salutar prin simplul fapt că propune o deschidere a stângii, independente și politice deopotrivă, spre zona politicilor publice, a chestiunilor concrete care ne afectează viața de zi cu zi. Până acum, stânga independentă s-a cantonat cu obstinație în analize abstracte de o anumită valoare teoretică, dar cu aplicabilitate socială redusă, în cel mai bun caz. Orientarea asumat pragmatică a acestui efort colectiv face astfel un prim pas spre umplerea unui hiatus existent în praxisul teoretic al câmpului critic local, prea puțin interesat de implicarea politică efectivă, în favoarea unei iluzorii purități ideologice.

Emanuel COPILAȘ

POLIS

Notă

¹ Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Editura Polirom, Iași, 2006.

Modernitatea tendențială. O introducere

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, Editura Tritonic, București, 2016.

Dacă l-am înțeles în mod coresponzător, conceptul de *modernitate tendențială* presupune abordarea modernității dintr-o perspectivă universală „slabă” și, în același timp, necapitalistă. Autorul consideră că, deși procesul de modernizare a fost declanșat de Occident prin intermediul „prăduirii” celorlalte civilizații și a utilizării resurselor acestora în propriul beneficiu, acesta a impus un ritm al schimbărilor structurale amețitor, care nu mai poate fi ignorat decât cu prețul subdezvoltării. Globalizarea contemporană funcționează pe baze asimetrice și, în același timp, obligă toate societățile conectate într-o formă sau alta la piața globală să opereze reforme mai mult sau mai

puțin profunde pentru a se conforma imperativelor acestei indispensabile surse de venit și, paradoxal, de subordonare, economică și nu numai.

Însă fiecare societate se confruntă la un moment dat cu anumite tensiuni care îi arată noi orizonturi. Depinde doar de aceasta dacă avansează spre ele, le ignoră sau le desconsideră. Distincția politologului american Samuel Huntington între modernizare ca proces și modernitate ca fapt deja împlinit, ca situație de culegere a roadelor modernizării, este discutată de către autor, care se disociază totuși de ea, considerând-o pe bună dreptate o versiune a modernizării capitaliste, occidentale, care caută să-și consolideze supremația interpretativă la nivel global. Așadar fiecare societate resimte mai devreme sau mai târziu presiuni în direcția modernizării, acestea putând fi fie endogene, fie exogene, numai că paradigma modernității nu trebuie să fie una prestabilă, care să subordoneze diversitatea progresului unei direcții deja trasate; dimpotrivă, modernizarea trebuie să derive practic din eforturile fiecărei societăți în parte de a se ameliora pe plan material și cultural, fiind deci mai degrabă un rezultat compozit decât o cauză unilaterală a schimbării.

Totuși, modernitatea tendențială se apropie destul de mult de conceptul de *modernizare* propus de

Huntington, prin simplul fapt că provine dintr-o modernizare incompletă, efectuată prin exacerbarea planului material în detrimentul celui cultural. Un exemplu: „Asocierea modernității cu un stil de viață legat de progresele tehnologice, cum ar fi deținerea de aparate de uz casnic și mașini, gadget-uri și călătoriile în străinătate, mass-media și rețele de comunicații nu exprimă corect starea reală din India contemporană, văduvită, de fapt, de comportamente sau conduitemoderne, în special în relațiile sociale, în exprimarea libertății individuale și a demnității umane, în respectul pentru lege și pentru meritocrație. În India, modernitatea este similară cu ceea ce am spus despre România: avem modernitate, dar nu avem omul modern, deci o modernitate fără omul modern” (p. 75). Înțeleg de aici că modernizarea materială a unor societăți a căror cultură rămâne în mare măsură tributară unor concepții conservatoare este o modernizare incompletă, tendințială, una care poate lua varii forme și care, deși nevoită să facă față presiunilor exogene ale pieței internaționale cu al său model capitalist de modernizare, nu trebuie totuși să sucumbă în fața acestuia, putând genera o versiune proprie de modernizare care să răspundă cât mai bine posibil atât tensiunilor interne, cât și presiunilor externe. Un exemplu poate chiar mai nimerit în acest sens ar fi China, cu al său progres material fantastic, dar cu o cultură în care persistă numeroase remanente reacționare, misogine și mistice. Numai că evaluarea unei

astfel de culturi ne- sau antimoderne se face de pe poziții aparent neutre, exterioare obiectului evaluat; pe cale de consecință, modernitatea tendințială nu își poate camufla în mod convingător particularitatea culturală și chiar eurocentrismul disimulat uneori în mod neconvingător. Asta nu o determină însă să renunțe la proiectul unei modernități universalizate prin însăși procesualitatea sa, ale cărei origini au putut foarte bine să fie capitaliste, dar al cărei rezultat nu trebuie să fie neapărat capitalist: „Expansivă și agresivă, civilizația occidentală se impunea dincolo de procesele de rezistență locale. Întrucât propunea valori și norme ce iradiau în orice zonă, civilizația modernă devenea atractivă și, prin urmare, ea era adoptată și adaptată în contexte sociale, istorice și spirituale deosebite de cele ce au generat-o. Deoarece răspundea unor trebuințe reale de emancipare umană și de schimbare, cu precădere în plan economic și material, civilizația modernă a apărut ca un obiectiv pentru orice comunitate orientată pe calea transformărilor sociale. La aceasta adăugăm importanța civilizației moderne în afirmarea și susținerea tendințelor de constituire a grupurilor etnice și naționale în state naționale suverane. Evoluția modernă a avut loc în mod diferit față de modernitatea occidentală, unde dezvoltarea economică de tip capitalist a impus burghezia ca forță socială dominantă în societate, clasă socială care a edificat un cadru instituțional concordant cu valorile ei” (p. 130).

În mare, *Modernitatea tendențială* pare o carte scrisă de un sociolog care aspiră să ofere o filosofie a modernității, nu o analiză empirică a acesteia, chiar și globală, așa cum au produs, de exemplu, un Wallerstein sau un Braudel. Lipsesc din bibliografie Bruno Latour, de exemplu, care a descris atât de bine eforturile sterile ale modernității de a se disocia de o natură care i-a fost tot timpul constitutivă, Jacques Lacan și Claude Lévi-Strauss, care au arătat cum aceleași tipuri de alegeri, lăudabile sau catastrofale, sunt disponibile în egală măsură tuturor societăților, indiferent de gradul de dezvoltare al acestora, respectiv cum ceea ce etichetăm de obicei drept gândire „sălbatică” este de fapt foarte rațională, pragmatică, modernă, în sensul că miturile depozitează cunoștințe practice indispensabile în societățile pre-agrară și oferă, pornind dinspre evenimentele propriu-zise, anumite

constelații interpretative valoroase; lipsește, în sfârșit, și Guy Debord, cu a sa societate a spectacolului, care discută despre cum percep societățile agrare timpul în mod ciclic, iar cele urbane, în mod linear, progresiv, modern. Chiar și așa, ipoteza de bază a cărții se poate păstra: suntem constrânși să ne modernizăm împreună, haideți să ne modernizăm cât mai integrativ și cât mai puțin asimetric posibil, făcând din modernitate rezultatul niciodată încheiat al acestui efort, nu o paradigmă anterioară care să ne condiționeze demersul. Însă acest demers nu poate fi asumat decât de pe o poziție sau alta, iar unele poziții sunt, desigur, preferabile altora din punct de vedere etic, așa cum alte poziții sunt inevitabil privilegiate din punct de vedere politic în raport cu primele.

Emanuel COPILAȘ

Note despre autori

Olga BURDILA este lector universitar la Departamentul de Științe Politice și Administrative din cadrul Universității de Stat din Moldova, magistrul în științe politice. În prezent, este bursier doctoral al USM, fiind interesată de subiectul mitologiei politice contemporane. A efectuat stagii de specializare în *branding* personal și profesional în cadrul Universității de Stat din Moldova. Beneficiază de studii de masterat în Filologie în cadrul Universității „Dunărea de Jos” din Galați.

Emanuel COPILAȘ (1983) este lector doctor și coordonator de doctorate la Departamentul de Științe Politice din cadrul Universității de Vest, Timișoara. Este autorul lucrărilor *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc. 1948-1989*, Institutul European, Iași, 2012; *Incursiuni în istoria politică și intelectuală a secolului XX*, Adenium, Iași, 2014; *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, Polirom, Iași, 2015; *Cetățenii și revoluția. Contradicții între partid și stat în Epoca de Aur*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017; *(O)poziții. Lecturi politice în vremuri depolitizate*, Alexandria PublishingHouse, Suceava, 2017; *De la ideologie la hegemonie. Explorări critice în postcomunismul românesc*, Tritonic, București, 2017; *Istorie și politică, istoria ca politică. Ipostaze ale național-comunismului românesc*, Tritonic, București, 2018; *Generația anului 2000. Cultură și subculturi ale tineretului în România socialistă. 1965-1989. Studiu de caz: Timișoara*, Tritonic, București, 2019; *Exerciții critice. Polemici, publicistică, interviuri*, Alexandria PublishingHouse, Suceava, 2019; *Ce ne desparte. Contribuții la fragmentarea discursului hegemonic postcomunist*, Alexandria Publishing House, Suceava, 2019. Cărți coordonate: *Marele jaș postcomunist. Spectacolul mărfii și revanșa capitalismului*, Adenium, Iași, 2017; *Liberalismul: pro și contra. O idee ce refuză să moară, deși nu știe ce o ține în viață* (împreună cu Sorin Adam Matei și Caius Dobrescu), Adenium, Iași, 2017; *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017; *Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană. Volum dedicat profesorului Michael Shafir cu ocazia împlinirii a 75 de ani*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2019; *Lume și tehnică, lumea ca tehnică. Claude Karnoouh la 80 de ani*, Alexandria PublishingHouse, Suceava. A publicat articole în diferite volume colective și reviste de specialitate: *East European Politics and Societies*, *Romanian Journal of Political Science*, *Metal Music Studies*, *Sfera Politicii*, *Studia Europaea*, *Meta. Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, *Hermeneia. Journal of Hermeneutics, Art Theory and Criticism*, *Agathos: An International Review of the Humanities and Social Sciences*, *Analele Universității din București*, *Seria Filosofie*, *Revista de Științe Politice*, *Revista Română de Geografie Politică*, *Impact Strategic*, *Geopolitica*, *Annales Universitatis Apulensis*

Series Historica, Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu Series Historica, Valahian Journal of Historical Studies, Romanian Review of International Studies, Political Studies Forum, Geographica Timisensis, Colloquium Politicum, South East European Journal of Political Science, Colocviu Strategic, Symposion. Colaborator ocazional al revistelor *Observator Cultural, Cultura, Timpul* și al platformelor *Baricada, Argumente și Fapte, Platzforma* și *CriticAtac*. Domenii de interes: ideologii politice, economie politică, sociologie politică, istorie politică, radicalism politic.

Vladimir-Adrian COSTEA este doctorand antreprenor la Școala Doctorală din cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București, coordonator științific fiind prof. univ. dr. Georgeta Ghebre.

Lorenzo SCARCELLI has a PhD from the University of Bari Aldo Moro, Professor in the Cohesion Policy and Structural Funds in under graduate and post graduate degree at the University of Bari and Lecce. He is the author of monographs: *European Fundings and Development Policies, Anti-fascism, peace and cohesion: the European political cultures in European integration*; He wrote also numerous essays in *European integration*. Designed postgraduate courses in the field of Structural Funds and Cohesion Policy for the Department of Political Science, University of Bari. Consultant in the field of structural funds for public and private entities.

Andreea-Nicoleta SAVA este doctorand în anul III la Școala Doctorală din cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București, cu teza de doctorat intitulată *Intervenția marilor puteri în Orientul Mijlociu: Republica Arabă Siriană între război civil și extremism musulman*.

Diana Sfetlana STOICA este studentă în anul III la Școala Doctorală de Filosofie, Sociologie și Studii Politice de la Universitatea de Vest din Timișoara. Cercetările ei s-au concentrat pe perspectivele schimbării Africii Subsahariene, după maturizarea discursului anti-migrație și non-global european. A obținut licența în Publicitate, la Facultatea de Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării din cadrul aceleiași universități (2014), dar s-a concentrat mai departe pe studii postcoloniale și africane, în cursul anilor de master în Studii de Dezvoltare Internațională, specializare încheiată în 2016 cu o disertație despre centrele de putere, globalizare și transport în Tanzania.

Paul Emanuel ȚAP este masterand în cadrul programelor *Leadership și comunicare în organizații internaționale* și *Managementul securității în societatea contemporană*, Departamentul de Studii Internaționale și Istorie Contemporană al Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Deține o diplomă de licență în Științe politice, fiind absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, specializarea Studii de securitate, din cadrul aceleiași Universități. Domenii de interes: relații internaționale, științele politice și studiile de securitate, accentul fiind pus pe relațiile diplomatice SUA-UE, politica externă

americană, leadershipul politic, terorismul internațional. Lucrări publicate: „Terorismul – Fenomen antic proiectat în contemporaneitate”, în *Hello World. Provocări Regionale și Globale Contemporane*, CA Publishing, Cluj-Napoca, 2019; „Idea Europeană. Ideea veche, proiect nou”, în *Ghidul Uniunii Europene pentru elevi și profesori: Educație pentru Cetățenie, Democrație și Diversitate într-o Europă a tinerilor* (autori: Claudia Anamaria Iov, Raluca Luțai, Adrian Liviu Ivan), CA Publishing, Cluj-Napoca, 2018.

Instrucțiuni pentru autori

Revista *Polis* acceptă **manuscrite originale, nepublicate anterior și neafiate în faza de evaluare preliminară a altor publicații științifice**. Manuscrisele primite vor fi **anonimizate** și supuse evaluării critice a recenzorilor de specialitate ai revistei. **Fișa de evaluare**, cu mențiunea de acceptare / modificare / respingere a articolului propus, vă va fi remisă într-un interval de **2-5 săptămâni** de la confirmarea primirii manuscrisului. **Adresa** la care ne puteți trimite manuscrisele dumneavoastră în format electronic (.doc sau .docx) este: polis@upa.ro

La redactarea articolelor, vă rugăm să țineți cont de instrucțiunile de mai jos. Revista *Polis* își rezervă dreptul de a refuza publicarea articolelor care nu respectă aceste instrucțiuni.

STRUCTURA GENERALĂ A TEXTULUI

Revista *Polis* publică studii redactate în limbile **română și engleză**. **Toate articolele în limba română trebuie însoțite, obligatoriu, și de traducerea integrală în limba engleză**. Articolele trebuie să respecte normele general valabile pentru redactarea lucrărilor științifice, conținând în mod obligatoriu o parte introductivă, capitole / secțiuni distincte și concluzii, având dimensiuni cuprinse între **20.000 – 40.000 de caractere cu spații** (10-20 de pagini standard). Articolele vor fi redactate utilizând paginarea standard a programului Microsoft Word, folosind fontul **Times New Roman, 12 pct**, cu **spații de 1,5**, fără a lăsa spații libere între paragrafe. Prima pagină a lucrării va conține, obligatoriu, următoarele informații: titlu, autor (afiliere instituțională și adresă de corespondență), rezumat de 200-350 de cuvinte și 4-6 cuvinte cheie.

Pentru redactarea lucrării, vă rugăm să folosiți modelul de mai jos.

TITLUL ARTICOLULUI

Prenume NUME

Afiliere instituțională

Adresa de mail

Rezumat

Rezumat în limba engleză, 200-350 de cuvinte. Rezumatul va prezenta, pe scurt, conținutul lucrării, menționând metologia utilizată în cercetare, principalele premise, argumentele folosite și concluziile articolului. Vă rugăm să verificați corectitudinea gramaticală și lexicală a rezumatelor în limbi străine și să evitați folosirea programelor de traduceri automate. Ne rezervăm dreptul de a refuza rezumatele cu greșeli flagrante de traducere.

Cuvinte-cheie: 4-6 cuvinte în limba engleză

Fiecare articol trebuie să includă, în mod obligatoriu, **o parte introductivă**, o secțiune de **cuprins** împărțită în capitole și subcapitole, în care ideile, ipotezele de

cercetare menționată în partea introductivă să fie demonstrate sau infirmate, și o secțiune de **concluzii**.

Bibliografie

CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului. Tratat*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998.

PETREU, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.

ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei’s political sociology”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011.

Resurse electronice

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, p. 60 (accesat pe 23 februarie 2013)

NOTĂ: Tabelele și figurile vor fi incluse în textul articolului și numerotate în ordinea apariției, după modelul de mai jos. Vă rugăm să nu folosiți tabelele și figurile în mod excesiv.

--	--	--	--

Tabelul 1: *Model de tabel*

SISTEMUL DE REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Revista *Polis* folosește sistemul de referințe bibliografice recomandat de Academia Română.

În acest sistem, **sursele bibliografice la care se face referire în text sunt citate cu ajutorul notelor de subsol.**

Exemplu:

[...] Este o chestiune pe care politologul român Mattei Dogan o prezintă atât în studiile sale interbelice, cât și în lucrările recente¹. [...]

¹Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

Bibliografia finală a lucrării reunește toate sursele citate în notele de subsol, listate în ordine alfabetică. **Resursele bibliografice consultate de pe Internet vor fi menționate într-o secțiune separată.** Citarea acestor resurse va respecta regulile generale privind citarea surselor electronice, precizând data la care documentul electronic a fost accesat de către autorul articolului.

Redactarea notelor de subsol

Pentru redactarea notelor de subsol, vă rugăm să folosiți opțiunea „Footnote” din programul Word, fontul **Times New Roman, 10 pct, spațiere la 1 rând.**

La prima mențiune a autorului / lucrării, nota de subsol va menționa toate detaliile sursei bibliografice, inclusiv pagina-paginile, dacă este cazul (utilizați prescurtarea „p.” pentru o singură pagină și „pp.” pentru pagini multiple). Mențiunile ulterioare ale aceleiași surse bibliografice vor utiliza prescurtările latine (*ibid.*, *op. cit.* etc.).

Instructions to Authors

The *Polis* Journal of Political Science welcomes **original manuscripts which have not been published elsewhere and are not under review by other scientific journals**.

Once submitted, **the manuscripts are made anonymous** and sent to our reviewers for evaluation. You should receive the reviewing form, with the decision to accept / change / reject your article, within 2 – 5 weeks from our initial confirmation of receipt.

Please use the following **address** to send us your manuscripts in electronic form (.doc or .docx): polis@upa.ro

Before sending us your work, please use the following guidelines to write your paper. Polis reserves the right to reject the articles which do not comply with these instructions.

GENERAL STRUCTURE

The *Polis* Journal of Political Science publishes articles and studies written in **Romanian and English**.

All articles should comply with the general standards of academic and scientific writing, and they must comprise an introductory part, distinct chapters / sections, and conclusions. The texts should have **20.000 to 40.000 characters with spaces** (10 to 20 standard pages).

Articles should be written using the default page layout in Microsoft Word, with **Times New Roman, 12 pt, 1.5 line spacing**, and no additional spaces before and after paragraphs.

The first page of your article should include the following information: article title, author(s) name(s) (institutional affiliation and e-mail), an abstract of 200-350 words, and 4-6 keywords.

Please use the following template to format your paper.

ARTICLE TITLE
First name(s) SURNAME
Institutional affiliation
E-mail address

Abstract

Abstract in English, 200-350 words. The abstract should summarize the paper's content, mentioning: the research methodology used, the main hypotheses, the main arguments developed and the paper's conclusions. Please check the grammar and lexis of articles written in English if you are not a native speaker of this language and avoid using programs for automatic translation. We reserve the right to reject articles with flagrant translation mistakes.

Keywords: 4-6 keywords in English

All articles must comprise **an introductory part**, a section devoted to **the paper's content**, divided into chapters and subchapters – in which the research hypotheses mentioned in the introduction should be argued for or against -, and a section of **conclusions**.

Bibliography

- BELL, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 2001
- FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Claredon Press, Oxford, 1996
- ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei's political sociology”, *Transilvania*, No. 11, 2011

Electronic resources

- STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, No. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, (accessed on 23 February 2013)

NOTE: Tables and figures should be inserted in the text and numbered in order of appearance, according to the model below. Please do not use tables and figures in excess.

--	--	--	--

Table 1: *Table model*

CITATION STYLE

The *Polis* Journal uses the reference style recommended by the Romanian Academy. In this system, the bibliographical resources quoted in the text are cited in footnotes.

Example:

[...] In is a matter that the Romanian political science scholar Mattei Dogan describes both in his interwar studies and in his recent works¹. [...]

¹Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

The paper's final **bibliography** assembles all the sources cited in footnotes, listed in alphabetical order. **The bibliographical resources consulted on the Internet are to be listed in a separate section.** These resources should be cited in agreement with the general rules relative to the citation of electronic bibliography by mentioning the day on which the electronic document was accessed by the author.

Footnote format

In order to insert footnotes into your article, please use the „Footnote” option available in Word, using **Times New Roman, 10 pt, 1 line spacing**. The first time an author / a work is cited, the footnote must provide full bibliographical details, including the page-pages (use the abbreviation „p.” for one page and „pp.” for multiple pages). The footnotes for subsequent references to the same author / work should use Latin shortened forms (*ibid.*, *op. cit.*, etc.)

Bun de tipar: 2020 • Apărut: 2020 • Format 16 × 24 cm

**INSTITUTUL
EUROPEAN**

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13 • cod 707469
Tel. Difuzare: 0788.359716 • Fax: 0232/230197
euroedit@hotmail.com • www.euroinst.ro